İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

PİR SULTAN ABDAL

—Bir Ozanın İçevreninde Gezintiler—

GEÇİT KİTABEVİ
Ankara Caddesi, Fahrettin Kerim Gökay
Vakıf İşhanı No: 31/6 SİRKECİ - İSTANBUL
Tel: (1) 526 07 01

PİR SULTAN ABDAL
— Bir Ozanın İçevreninde Gezintiler—

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

PİR SULTAN ABDAL

—Bir Ozanın İçevreninde Gezintiler—

GEÇİT KİTABEVİ
Ankara Caddesi, Fahrettin Kerim Gökay
Vakıf İşhanı No: 31/6 SİRKECİ - İSTANBUL
Tel: (1) 526 07 01

Pir Sultan Abdal
—Bir Ozanın İçevreninde Gezintiler—

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

Yayımlayan: GEÇİT KİTABEVİ
Yayın No: 26
Editör: Ergin Ardakoç
Kapak Düzeni: Derman Över
Baskı: Alemdar Ofset

İSTANBUL - 1991

İÇİNDEKİLER

Birkaç Söz 7
Pir Sultan Abdal Gerçeği 25
Pir Sultan Abdal'ın Şiiri 36
Dil 63
Yaşanan Gerçek 70
Oniki İmam 78
Ali Sevgisi 82
Hacı Bektaş Veli'ye Bağlılık 94
Pir Sultan Abdal Söylencesi 98
Yaratılış Olayı 109
İnsan 113
Dost 121
Evren 126
Sevgi 131
Güldürücü-Yerici Dizeler 135
Hayvan Sevgisi 142
Konuşan Doğa 150
Pir Sultan Aydınlığı 155
Atasözleri-Deyimler 170
Seçmeler 177

KAYNAKÇA

Akdağ, Prof. Dr. Mustafa: Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, 1975.
Atalay, Besim: Bektaşilik ve Edebiyatı, 1340.
Ergun, Sadeddin Nüzhet: Bâkî Divanı, 1935.
Hatayi Divanı, 1956.
Eyuboğlu, Ertuğrul Kemal: Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, 2 cild 1973-75
Eyuboğlu, İsmet Zeki: Bektaşilik, 1980
Hacı Bektaş Veli, 1989
Alevilik-Sünnilik-İslâm Düşüncesi, 2. bası 1989.
Sömürülen Alevilik, 1991.
Gölpınarlı, Abdülbâkî: Pir Sultan Abdal, 1953.
Fuzûlî Divanı, 1961.
Alevi-Bektaşi Nefesleri, 1961.
Pir Sultan Abdal, 1943. (Prof. Dr. Pertev Naili Boratav ile ortaklaşa).
Koçu, Reşad Ekrem: Osmanlı Padişahları, 1981.
Öztelli, Cahit: Pir Sultan Abdal, 1971.
Sümer, Prof. Dr. Faruk: Oğuzlar-Türkmenler, 1972 (2. bası).
Tanyeli, M. Ali: Nev'i Divanı, 1977.
Tulum, Mertol: Nev'i Divanı, 1977.
Uyguner, Muzaffer: Pir Sultan Abdal, 1989.
Üçok, Doç. Dr. Bahriye: Emeviler-Abbasiler, 1979.
Yinanç, Prof. Mükrimin Halil: Selçuklular Devri, 1944.

BİRKAÇ SÖZ

Pir Sultan Abdal'ı konu edinen bu çalışmamızda, ozanın yaşamına değil, onun adı altında gündeme getirilen sorunlara ağırlık verilmiştir, yaşamlarla ilgili araştırmalar, belgelere dayanan incelemeler, karşılaştırmalı görüş sergilemeler bizim işimiz değildir, böyle bir çalışma yöntemimiz de yoktur. Bu nedenle son yıllarda uzun tartışmalara yolaçan *Pir Sultan mı, Pir Sultan Abdallar mı?* sorularına gereken önemi vermedik. Bu önem vermeyiş, ozanın ya da ozanların değerlerine karşı ilgisizlik değil, kendi yetkimizin ölçekleri gereğidir. Bizi ilgilendiren, Türk toplumunun bir *yaratı eri* olarak, saygınlık kazanan kişinin ya da kişilerin ne söyledikleri, düşünce ürünü olarak bize ne bıraktıklarıdır. Ülkemizde, değişik dönemlerde bir değil, birkaç Pir Sultan'ın yaşadığı artık tartışma götürmez bir olaydır. Özellikle *"abdal"* sanının ilginçliği, eskiliği Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaygınlık-saygınlık kazanmaya yolaçmıştır. Bu konu *"abdal"* başlığı altında kapsamlı bir çalışmayı gerektirir, öyle yüzeysel açıklamalarla, birkaç yazma kaynağa dayanmakla sonuçlandırılacak türden değildir. Bize kalırsa, Pir Sultan (Abdal) ile ilgili çalışmaların tartışma götürmesi de yararlıdır, tartışma yeni yeni üretilere olanak sağlar.

Biz, Pir Sultan Abdal konusunda ileri sürülen, birkaç ozanın bu ad altında ürün verdiğini savunan görüşlere katılıyoruz. Katılamadığımız biricik sorun, bu ad altında toplanan ozanlara kesin birer yaşamöyküsünün uygulanacağıdır. Burada incelenen düşünceler *"Pir Sultan Abdal"* adı altında Türk toplumuna sunulanlardır. Bu konuda sürdürülen çalışmalara saygı duyuyoruz, duymamız da boynumuzun borcudur, ancak *"son sözü ben söyledim"* gibi bir kanıya katılmamız, şu yazar en doğrusunu yapmıştır, dememiz de olanak-

sız. Bu konuda çalışanlar, emek tüketenler belli: *Abdülbâkî Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, İbrahim Arslanoğlu, Sadeddin Nüzhet (Ergun), İlhan Başgöz, Cahit Öztelli, Sabahattin Eyuboğlu, Asım Bezirci* bg. anımsayamadığım başka yazarlar. Bu yazarların görüşleri, konuya yaklaşım biçimleri ayrı, ancak üzerinde birleşilen sorun bir değil, birkaç Pir Sultan Abdal'ın bulunduğudur. Bu ad altında günümüze gelen şiirlerin birkaçı dışında, hangisinin hangisi elinden çıktığını, hangi evrede yazıldığını, nerede ortaya konduğunu saptama olanağı yoktur, bizim kanımız budur. Birkaç şiiri dil özelliği yönünden (içinde geçen sözcüklere dayanılarak), birkaç şiiri de değinilen toplumsal olaylar, kişisel adlar bakımından belli bir yere koyma olasılığı vardır. İlerde, yeri geldikçe açıklandığı gibi, Pir Sultan Abdal'ı halkın belleğinden soyutlayarak belli bir inanç ortamında daraltmanın da gereği yoktur. Bu adı taşıyan ozanlar, Anadolu'da bir inancın, bir düşüncenin çevresinde toplanmış, ona katkıda bulunmuş, yayılmasını-geliş-mesini sağlamış kimselerdir, aralarında sivrilmiş bir düşünce-inanç ayrılığı görülmüyor. Bir düşünce, bir inanç değişik ozanlarca ancak bir ad altında işleniyor, geliştiriliyor, topluma sunuluyor. *Biz, Sıvas'ta asılan, suçlanan, yerilen Pir Sultan Abdal'ın sünnî kaynakların bildirdiği nitelikte bir kimse olduğuna da inanmıyoruz, inanmamıza yardımcı sağlıklı kaynak göremedik.* Ozan ölürken şiir söylüyor, asılırken koşuk düzenliyor, geleceğini açıklıyor, İran şahlarına yardımcı oluyor, onların Anadolu'yu egemenlikleri altına almalarına karşı derin bir özlem duyuyor, ayaklanıyor, ayaklandırıyor gibi sayısız, tutarsız suçlama, yerme, kötüleme. Bir kimsenin böylesine birbirine karşıt, sakıncalı durumları benliğinde bağdaştırması kolay inanılacak iş değildir.

Önce de söylediğimiz gibi biz Pir Sultan Abdal adları altında ortaya konan düşüncelerin gelişimini, yayılmasını ilginç gördüğümüzden bu çalışmaya koyulduk. Özellikle *"tarikat", "mezheb"* denen kuruluşlarda, tabanı oluşturan düşüncenin kimden geldiğini saptamak kolay değildir. Bizim yazınımızda ise büsbütün güçtür. Sözgelişi, Anadolu'da *Babalar Ayaklanmasına* katıldığı söylenen, Baba İshak, Baba İlyas çevresinden olduğu ileri sürülen Hacı Bektaş Veli, sağ-

lıklı bir düşünme gereği duyulmadan *"Ahmed Yesevî dervişi"* diye nitelenir, görevlendirilir, böylece Bektaşilik de Yesevilik'ten türetilir. Sağlıksız bir savdır bu. Ahmed Yesevî sünnî inançların en katısını benimseyen, Peygamber'den çok yaşamayı bile istemeyen bir kimsedir. Peki, böyle bir kimsenin inançlarını benimseyen bir derviş Anadolu'ya gelir gelmez hangi etkiler altında birden bire alevî olup ayaklanmalara katılır, ölümü göze alabilir? Domuza çok ağır yasaklar koyan bir dine bağlı kimse Horasan'dan Anadolu'ya gelir gelmez domuz yavrularına karşı aşırı bir yumuşaklık, derin bir hayvan sevgisi gösterebilir? (1).

Yeri gelmişken önemli bir konuya daha değinelim. Türk yazınında sorunsal araştırmalara, incelemelere ışık tutacak felsefe ağırlıklı bir yöntem bilinmiyor. Bir kişi yalnızca yazınla ilgili yapıtları okumakla uzman olacağını sanıyor, bütün yazın sorunlarına anlatımcı, yüzeysel niteleyiciliğe dayalı bir tutumla yaklaşıyor. Oysa, ozanın şiirleri incelenirken onları bağımsız birer sorun durumuna getirerek dizilemek, sonra dizgesel yöntemle elealmak gerekir.

Ozanın düşünceleri arasında *uyum-aykırılık* araştırıcıya ışık tutar. Bir de, şiirde sergilenen düşüncelerin hangi çağda, hangi evrede gündeme geldiği sorunu önemlidir. Dilin, kavramların, düşüncenin ne denli önemli olduğunu, süresel evreyi belirlemede kesin kanıt niteliği taşıdığını gösteren çarpıcı bir örnek verelim (2).

Esrara pişen lokma
Karnımız aç tez olsa
Kahvaltıya yüz tavuk
Üçyüzelli kaz olsa.

---

1) Hacı Bektaş Veli'nin domuz yavrularına karşı sevgiyle davrandığı **"Vilâyet-nâme"**de anlatılır, en duyarlı öykülerden biri sayılır, Abdülbâkî Gölpınarlı, 1958 say. 53.

2) Bu örnek 12.5.1991 günlü Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan (say. 14) "Bektaşilik" başlıklı araştırmadan alınmıştır.

Bu dizeler *Kaygusuz Abdal* adlı ozanın diye geçiyor. Şimdi düşünelim, ilkel bilgilerimize dayanarak konuşalım. Kaygusuz Abdal ondördüncü yüzyılda yaşadığı bilinen bir ozandır. *"Kahvaltı"* sözcüğünü oluşturan "kahve" ile "altı" sözcükleri yanyana getirilerek "kahvaltı"yı türetmiştir savı yanlıştır. Peki ondördüncü yüzyılda Türkçede "kahve" sözcüğü var mıydı? Bu sözcük Türk diline onaltıncı yüzyılda, özellikle Amerika'nın bulunuşundan sonra girmemiş miydi? Demek ya bu koşuk Kaygusuz Abdal'ın değildir, ya da "kahvaltı" sözcüğü yanlış okumanın, şiiri yeterince anlayamamanın sonucudur (3).

Yazınımızda bu tür karanlık sorunların sık sık gündeme getirildiği, tartışma konusu edildiği yeni bir olay değildir, ancak olumlu sonuç vereni de görülmemiştir. Böylesi sorunların çözümünde, açıklığa kavuşturulmasında dil ile düşünsel gelişmenin önemini kavramak gerekir. Bu iki uygarlık ürünü, dizgeli bir anlayışla sorunlara yaklaşılırsa olumlu sonuç sağlamayı kolaylaştırır. Sözcükler, konuşuldukları çağların tanıklarıdır, hangi düşüncelerin üretildiğini sözcüklere başvurmadan saptayamayız. Bu olayın, yazınımızda, yaygın örneklerinden biri Yunus Emre'dir. Yıllarca bu ozanın koşukları tartışılmış, araya başka Yunus'ların girdikleri ileri sürülmüş, yazma kaynakların eskiliği, yeniliği tartışılmış, oysa sözcüklerin kökeni, kullanımı bakımından en ufak ölçüde bir araştırmaya girilişmemiştir. Öte yandan düşünsel ürünlerin de vurgulanması gereken büyük bir önemi vardır. Düşünceler toplumların uygarlık evrelerine dayanır, bir toplum hangi uygarlık evresindeyse ona göre bir düşünce ürünü ortaya koyabilir. Bu özelliği kavrayabilmek için felsefe öğreniminden geçmek, konuları sorunlara dönüştürebilecek bilince ulaş-

---

3) Bu dörtlüğün bulunduğu koşuğun nereden alındığını yazar açıklamamış, kaynak göstermemiş, oysa bunun yerini biliyoruz (Cahit Öztelli, Bektaşi Gülleri, 1973, s. 329). Türk yazınında böyle yersiz örnek çoktur, bilmediğini bilmemek, bilir görünmek gibi olumsuz tutumlar kimi sorunların açıklığa kavuşturulmasını engeller, yazarın önce kendini, sonra işlediği konuyu bilmesi gerekir.

mak gerekir. Ne yazık ki yazarlarımızın nerdeyse hepsinde böyle bir kapsamlı, sağlıklı anlayış doğmamıştır, dahası bu gibi konulara ilgi duyan yazar da çıkmamıştır.

Sağlıksız bir toplumuz yazın alanında, bu nedenle de ülkemizde bilimsel eleştiri doğmamıştır, doğmasına elverişli bir ortam oluşturulmamamıştır, dilin uygarlık alanında taşıdığı önemi kavrayan yazarımız yoktur demek gerçeğe aykırı düşmez sanırız. Olayın özüne inerek hangi düşünce öğelerinin hangi düşünsel yapıyı oluşturduğunu saptayamıyoruz, konuştuğumuz Türkçe'nin gelişim çizgisini bilmiyoruz, bu dille hangi kavramların üretildiğini, üretilebileceğini kanıtlayamıyoruz. Kuşkusuz bu olumsuz durumlarla kesin, aydınlatıcı bir düşünce ortaya koyma olanağı yoktur. İmdi, yine Pir Sultan Abdal'a dönelim: Bu adı taşıyan ozanların sayısı ne olursa olsun, hepsinde ortak bir düşünce, ortak bir eğilim var, biri ötekine karşıt görüşü savunmuyor, öyleyse düşünsel alanda tartışmaya açık bir sorun yoktur, bütün iş ozanların kişisel varlığına dayanıyor. Biz de bu durumu bildiğimizden, Anadolu'da *"Pir Sultan Abdal"* adı altında (adları da olabilir) geliştirilen düşünceye ağırlık verdik.

İsmet Zeki Eyuboğlu
1991 - Fatih

GİRİŞ

Pir Sultan Abdal da, kendisinden üçyüz yıl önce gelen, Yunus Emre gibi gerçek kişiliği açıklığa kavuşturulamayan, söylencelerle, oyalı örtülerle süslenmiş bir ozanımızdır. Onunla ilgili birçok araştırma, inceleme yapılmış, yayımlanmıştır. Elimizde, bu konuda, epeyce yazılı kaynak, yapıt vardır. Ancak bu yapıtlar arasında birbiriyle uzlaşan, konuyu tartışmadan bir sonuca bağlayan yoktur. Bu tartışmalı sonucun değişik nedenleri vardır:

1. Pir Sultan Abdal'la ilgili çalışmaların büyük bir bölümü İstanbul kitaplıklarında bulunan kaynaklara dayanmaktadır, başka bir söyleyişle *"kitaplar üzerinde çalışmalar"* niteliğindedir. Bu yol tutarlı, tartışmasız bir sonuca götürmekten uzaktır. Pir Sultan Abdal'a İstanbul'dan bakmanın verimli olabileceği, gerçekleri görebileceği kanısında değiliz.

2. Kimi araştırıcılar, başka halk ozanlarını araya sokarak, Pir Sultan Abdal'la ilgili çalışmalara koyulmuş, doğrudan doğruya değil de dolaylı bir derlemeye (ozanın şiirlerini toplamaya) girişilmiştir. Bu yöntemin ne denli sakıncalı olduğu *Abdülbâkî Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav* gibi uzmanların Âşık Ali İzzet'le işbirliği sonucu ortaya çıkmıştır. Çok iyi bir halk ozanı olan, üstelik alevi inançlarına bağlanan, yörenin dilini, söyleyiş biçimini, koşuk düzme geleneğini yaşayarak öğrenen Ali İzzet'in bu iki uzmanı saptırması güç değildi, onlar bunu daha önceden kestirmeliydiler. Bu iki uzmanın çalışması sonunda Pir Sultan Abdal adına yazılmış birçok şiir derlendi, düzenlendi.

3. Kırsal kesimde, özellikle Sıvas-Adana yörelerinde ya-

şayan Türkmenler arasında dolaşan birkaç araştırıcının emeğiyle yine Pir Sultan Abdal ya da Pir Sultan adına yazılmış şiirler derlendi. Böylece, İstanbul'dan Anadolu'ya bakan araştırıcılara kapı açıldı. Bu araştırıcılar Sıvas ile dolaylarında yaşayan Türkmenlerin ağızlarını yeterince öğrenmeden, Türk dilinin gelişimini araştırmadan, ağız ayrılıklarını göz önünde bulundurmadan işe koyulmuşlar, kendilerine göre birtakım yargılara varmışlardır.Bu çok yanıltıcı, saptırıcı bir çalışma türüdür. Anadolu'da geçerli ağızları yeterince öğrenmeden, karşılaştırmalı bir ağız çalışması yapmadan olumlu sonuca varmak güçtür. Bu güçlük, sözcüğün kullanımı konusunda doyurucu bilgi edinemeyişten geliyor. Önce, Pir Sultan Abdal'ın olduğu söylenen, savunulan bir koşukta geçen sözcüklerin o çağda konuşulup konuşulmadığını, konuşuluyorsa ne anlamda alındığını bilmek gerekir. İkincileyin, o sözcüğün içerdiği düşüncenin o dönemde Türkmenler arasında bulunup bulunmadığını saptamak kaçınılmazdır.

4. Bir koşuğun Pir Sultan Abdal'ın elinden çıkıp çıkmadığını saptayabilmek için içerdiği anlamı, kapsadığı düşünceyi sürenin akışı bulmalı. Sözgelişi Pir Sultan Abdal'ın olduğu söylenen, yayılan:

Sıvas illerinde zilim çalınır

dizesinin geçtiği şiire bakalım. Burada *"zil"* sözcüğünün anlamı nedir? Çıngırak mı, çalgı mı? Çalgı olamaz, halk topluluğunda bu anlamda bir çalgı o dönemde yaygın değildi. Anadolu halkının çalgıları bellidir, "zil" denen çalgı halk ozanlarının kullandıkları bir araç değil. Öyleyse ya bu dizenin geçtiği şiir Pir Sultan Abdal'ın değildir, ya da dizede "zil" yerine "saz" geçmelidir. *"Saz"* bildiğimiz halk çalgısıdır, Anadolu'da yaygındır, halk ozanlarının başlıca yoldaşıdır. Kimi şiirler çalgı eşliğinde (saz'la) söylenir, düzenlenir, buna *"doğaçtan koşuk düzenleme"* diyoruz. Öte yandan, bu "zil" ozanın İstanbul'dan gelen "ölüm buyruğu"nu taşıyan devenin, atın neyse boynuna asıldığı söylenen çıngırağın başka bir adıysa bu da tutarlı değil. Ölüm buyrukları öyle çıngıraklı develerle bütün halka duyurularak gönderilmez. Üstelik Pir Sultan Abdal gibi çevresindeki etkisi İstanbul'da

padişaha bile korkulu günler yaşatan bir ozanın asılması buyruğunu çıngırakla, davulla topluma bildirmek olacak iş değildir.

5. Pir Sultan Abdal'ın kızı olduğu ileri sürülen *Senem*'in söylediği koşukta *"Pir Sultan kızıydı ben de Banaz'da"* dizesiyle başlayan koşuğa dayanarak ozanın adının "Pir Sultan" (Pir Sultan Abdal değil) olduğunu savunmak inandırıcı değildir. Ozanın adı Haydar'mış, soyu Yemen'den gelmişmiş, bir başka dizede de *"Horasan"* kökenliymiş savları soruna açıklık getirmez. Pertev Nail Boratav'ın Banaz'a giderek derlediği koşukların hepsinin de Pir Sultan Abdal elinden çıktığı ileri sürülemez. Demek bu yol da pek güvenilir değil (1).

6. Pir Sultan Abdal'ın soyu Yemen'den gelmiş, Pir Sultan Abdal'ın soyu Horasan'dan gelmiş gibi savların şiirini açıklamada, düşüncelerini belirlemede bir etkisi olacağı kanısında değiliz. Bu ozanın Horasanlı, Yemenli olması yalnızca soykütüğüyle uğraşanları ilgilendirir. Oysa bu ozanın şiirlerinde kullandığı dil (o sözcükler ozanın kendisininse) ne Yemen kokar, ne Horasan tüter. Onun bir dörtlüğünde Horasanlı olduğunu söylemesi de aydınlatıcı değildir, Ahmed Yesevî'ye bağlanması da. Bu tür savlar yakıştırmadır. Ahmed Yesevî'ye bağlanan bir kimsenin birdenbire koyu sünniyken koyu aleviye, kızılbaşa dönüşmesi sağlıklı bir sağduyunun kolay kolay onaylayabileceği bir durum değildir. Anadolu'da yetişen büyük ermişleri, ozanları Ahmed Yesevî'ye bağlamak tutarsızdır, bu eğilimin arkasında bütün Anadolu insanlarını Horasan'dan, Asya'dan göçtürerek yeni bir ülkeye yerleştirmek tutkusu saklıdır. Türk tasavvufunda, nerdeyse, Horasan'dan gelmeyen kimse kalmamıştır, üstelik hepsi de Ahmed Yesevî dervişleridir.

7. Pir Sultan Abdal diye bir ozan yaşamıştır, onun çağında, ya da ardından gidenler (ozanlar) onun diliyle konuşmayı, koşuk düzenlemeyi yeğlemişler, onun adında erimişlerdir. Bu olay ilginçtir, bir ozan kendi adını bırakıp başka

1) P. N. Boratav Banaz'a aracılarla gitmiş.

bir ozanın adıyla anılmayı yeğlerse araştırıcının çalışma ilkelerini saptamasında önyargıdan kurtulması güçtür. Bir ozan, özlediği bir ülkeden, bir topluluktan olmak ister, kendine öyle bir yer düşler, bu düşlemeyi gerçekmiş gibi şiirine aktarır. Sözgelişi *Mevlânâ* İranlıdır, Farsça söylemiştir, bir İran ozanıdır. Onun Ebubekir soyundan geldiğini söylemeleri, sonra bu savı tarikat kütüğü diye göstermeye yeltenmeleri bulanık suda balık avına çıkmaktan öte anlam taşımaz. Önemli olan, Mevlânâ'nın nereden gelip nereye gittiği değil, söyledikleridir. Durum Pir Sultan Abdal için de öyledir.

Dilinden anlaşıldığına göre bir Azerî Türkü olan Seyyid Nesimî (öl. 1404 ?-1413 ?) bir şiirinde Arap olduğunu, Muhammed'in oymağından geldiğini söyler:

Ben ki bugün Nesimi'yem Haşimiyem, Kureyşiyem

dizesi inanç bakımından Peygamber'in geldiği topluluğa bağlandığını onun, izini sürdüğünü göstermek için söylenmiştir, bundan Arap olduğu sunucu çıkarılamaz da denebilir, ancak ozan bir yerde anlamın açıklığını ortadan kaldırmıştır. İşte böyle savlara kapılarak ozanlara yer-yurt sağlamak kuşkudan, tartışmadan uzak bir sav değildir.

8. Anadolu'ya İstanbul'dan, İstanbul gözlüğüyle bakmayı bir başarı, beceri sayan sözde yazın uzmanlarının yargılarına güvenmek, vargılarına bağlanmak yanıltıcıdır, gerçekten uzaklaştırıcıdır. Son kırk yıl içinde böylesi girişimler, çabalar çoğalmış, birçok ürün ortaya konmuş, konuya düşünsel verilerin karşılaştırılmasıyla, soruna bir dil olayı anlayışıyla yaklaşılmasına çaba gösteren olmamıştır, bir daha yineleyelim. Bu verimsiz girişimlerin nedeni de, ülkemizde yalnızca şiir, öykü, roman bg. yazın ürünlerini okuyarak uzmanlaşma eğilimleridir. Özellikle yazın alanında çalışan sözde aydınlarımızın çoğu ne Pir Sultan Abdal'ın çağını bilir, ne de o çağda gelişen düşünce ürünlerini anlayabilir. Bizde, felsefe ışığında sorunlara yaklaşmak, konuları düzenli bir soruna dönüştürerek açıklamaya girişmek için yeterli bilinç uyanmamıştır. Sorunlar önümüzdedir, bize bakarak gülüyor, bizi alaya alıyor, biz olduğumuz yerde dikilip duruyoruz. Felsefenin ışığında bilinçli bir yöntemle yüremek konunun doğum

yerini, doğum gününü değil kendini, özünü oluşturan öğeleri, içeriğini biçimlendiren düşüncel ilkeleri kavrama kolaylığı sağlar.

9. Pir Sultan Abdal bir midir, pek çok mudur? Bu sorunun genel geçerlik kazanabilecek kesin bir yanıtı yoktur. Biricik çıkar yol, birçok Pir Sultan adlı ozanın bulunmasına karşın (öyle düşünülüyor) işlenen düşünsel sorunun değişmediği, sorunların belli belirliliğidir. Araştırıcılar birkaç Pir Sultan olduğunu ileri sürüyorlar, dahası elde bulunan Pir Sultan adına söylenen şiirlerden hangisinin gerçek Pir Sultan Abdal'ın, hangisinin ardıllarının ellerinden çıktığını saptamaya kalkışanlar bile var yazınımızda. Son olarak dört ayrı Pir Sultan adlı ozan olduğu kanısı yürürlüğe kondu: Pir Sultan Abdal I, Pir Sultan Abdal, II, Pir Sultan Abdal III, Pir Sultan Abdal IV (2). Bu şaşırtıcı bir olaydır yazınımızda, savunulan düşünce, benimsenen ilke, tutulan yol, bağlanılan inanç bir, onları ortaya atanlar dört (yedi Pir Sultan gelmiştir diyenler de ayrı).

10. Biz, bu çalışmamızda yeni bir Pir Sultan Abdal aramayı düşünmediğimiz gibi, ortada dolaşan Pir Sultan'lara da değinmek istemedik, hepsinin yolu bir olduğuna, bir düşünce odağında birleşildiğine göre işi Türk halkının belleğine bıraktık, ondan yararlanmayı yeğledik. Bu durumda bize karşı eleştirel bir tutumla çıkanlar olabilir, onlara soracağımız soru şudur: bu şiirlerde hangi düşünce hangi Pir Sultan'ındır gösterebilir misiniz? Tartışmayı bu soru keser atar, eleştiri eğiliminin açtığı ağız ise içinden yeller geçen ufak bir kaya oyuğuna dönüşür.

Elimizde, Pir Sultan Abdal adıyla bilinen üçyüzün üstünde şiir vardır. Bu şiirlerde işlenen konular, ilgili yorumlar değişmiyor, üstelik birbirini dışlayan da yok. Sözgelişi Yunus Emre'de birbiriyle çelişen, bir yerde savunduğunu başka bir yerde dışlayan şiir çoktur. Oysa Pir Sultan Abdal'da böy-

---

2) bk. Muzaffer Uyguner, Pir Sultan Abdal, 1889, s, 10, bk. A. Bezinci, Pir Sultan Abdal, s. 19-23.

le bir durum yok denecek nitelikte seyrektir. Ozan *Oniki İmam*'a yürekten bağlanmış, onların izini süren alevi İran Şahlarına karşı derin bir yakınlık duymuş (kimi şiirleri öyle yorumlanıyor), tasavvuf sorunlarına yanıt aramış, Bektaşilik-Alevilik alanında yoğunlaştırdığı düşüncelerini tutarlı kılmayı başarmış, *insan-tanrı-evren* özdeşliğine inanmış, Ali'yi yetkin-olgun kişi örneği diye görmüş, sünni anlayışının, uygulamalarının doğru yoldan sapma olduğunu vurgulamış, gönül tanrı evidir, gönül insanı anlamanın odağıdır, tin ölümsüzdür, gövde ölümlüdür bg. konuları bir düzen içinde, uyumlu biçimde işlemiş. İmdi birçok Pir Sultan vardır diyenler arasında görüş ayrılığı, sorunlara yaklaşmada yöntem değişikliği olan bir kişi gösterilmemiş, bütün Pir Sultan'lar bir ağızdan konuşuyor. Bu durumda birçok Pir Sultan'la bir Pir Sultan'ı ayırmanın yararı nedir? Ayrı ayrı görüşler bildirmedikten sonra, ad olarak birçok kişinin varlığından ne çıkar? Bu tür sorularla uğraşmak, elde bulunan koşukların bir düşünce odağında birleşmesine karşın onları yazan ozanların kimliklerini, kişiliklerini saptamaya çalışmak bir kuşkuyu giderirse de yeni bir doyumluk sağlayamaz. Yeni doyumluk, yeni sorunların, yeni çözümlerin, yeni düşüncelerin üretilmesi koşuluna dayanır. Bu alanda sürdürülen çalışmaları (birçok Pir Sultan bulunduğu savını güdenleri) kınamayı düşünmüyoruz, emeklerine saygı duyuyoruz, ancak bu emeklerin besleyici bir ürün ortaya koyamadığını vurgulamaktan da kendimizi alamıyoruz.

Yazın uzmanlarımız, sorunsal bakımdan, çağdaş uygarlığa kapalıdır, yalnız yazın yapıtları okumakla aydınlığa ulaşılabileceği kanısındadırlar. Bu yüzden ülkemizde sağlıklı-dizgesel bir eleştirici anlayışı doğamamış, yüzeysel yazın çekişmeleriyle gün geçirilmiştir. İkinci Büyük Savaş'tan sonra yazınımıza yansıyan Fransız Varoluşçuluk'u özellikle *J. P. Sartre* 'ın başını çektiği görüş yaratıcı bir etkinlik gösterememiştir. Bu Fransız yazarının kendisi de sorunlara felsefe yöntemiyle çözüm arayan bir düşünür olmak istememiş, yazının sürükleyici anlatımından yararlanarak hep felsefeden uzaklaşmıştır (sorunsal olarak).

Pir Sultan Abdal'ın dilegetirdiği inanç sorunlarının ken-

di özgün buluşu olmadığı ilgili bölümlerde açıklanmıştır. Bu sorunların ortaya konuş biçimi, Türk diliyle açıklanışı, özellikle atasözleriyle, deyimlerle şiire aktarılışı önemli bir yazın olayıdır. Pir Sultan Abdal'ın kalıcılığı da, etkinliği de bu sorunlar çevresinde aranmalıdır. Bu ozan, bir yandan bağlı bulunduğu inanç kuruluşunun gereklerini yerine getiriyor, bir yandan da Türkçenin şiir diliyle etkinliğini sağlıyor. Onun düşünceleri yeni, özgün değilse de Türkçesi, düşüncelerini şiir diliyle söyleyiş biçimi özgündür. Bu dilin bir ucu Yunus Emre'dedir. Yunus Emre'nin izleyicisi Hatayi ile Türkçe daha güçlü bir içerik kazanmış, Pir Sultan Abdal bu içeriğin genişliğini son ucuna, yüksekliğini de doruğa çıkarmıştır. Bu dille, sağlıklı, tutarlı, dizgeli bir Türk düşüncesi (Türk felsefesi) üretilebilirdi, ancak böyle yaratıcı odaklar yetişmedi ülkemizde. İslam dini, kendi içinde bütüncül bir odak taşır, kendi dışına çıkınca öğütleyici, yolgösterici olur, hepimizin sandığı gibi baskıyı önermez. Bütün olumsuz, tutarsız, yıkıcı baskılar İslâm örtüsü altında toplanıp İslâmı anlamayanlardan gelir. Onlar bir yandan İslâm dininin bilime karşı olmadığını ileri sürerler, bir yandan da çatısı altına sığındıkları İslâm kurumlarını içinden yıkarlar. Yine onlar bir yandan İslâm dininin kadına büyük değer verdiğini öne sürerler, bir yandan da kadını ortaçağı bile ürkütecek bir yaşama iterler, karanlıklara boğarlar, ona tanrının yarattığı güneşe görünmeyi bile yasaklarlar. İşte Pir Sultan Abdal'ı ortadan kaldıran, Yunus Emre'nin şiirlerini suçlayan hep bu İslâm dini adına konuşan, gerçekte İslâm dininin özüne aykırı davranmayı beceri sanan kimselerdir.

Pir Sultan Abdal, bir inanç kuruluşu (tarikat) ozanıdır, İslâm dininde de *"tarikat"* yoktur. Öyleyse dinde olmayan bir kuruluşun içinde bulunmak dine aykırı davranmak değil de nedir? Bu sorunun yanıtı, Pir Sultan Abdal'ın yeniden yargılanması demektir. İslam dininde "tarikat" yoktur, yasaktır, dinde bölücülük yapmaktır. Ancak bu kuruluşun dayandığı inanç odağı "mezheb"dir, bütün "tarikatlar" bir "mezheb"e bağlanır. Bu *"mezhebler"* de "tarikatlar"dan çok öncedir. İslam dininde "mezhleb" de yoktur, sonradan kurulmuştur. İşte, İslâm dininin bölünmesine, değişik öbeklere ay-

nlmasına, daha açığı yozlaşmasına yolaçan bu "mezhebler"dir. Pir Sultan Abdal, öncüsü Yunus Emre gibi, belli bir "mezheb"in, ya da "tarikat"ın kurucusu değildir. Ortada bir suç varsa o da İslâm dininde ilk "mezhebler"i kuranlarındır; ilk bölücüğe, öbekleşmeye yolaçanlar onlardır.

İmdi, İslâm dinine sonradan sokulan, bölücülüğün kaynağı olan bu mezhebler, kendi iç yapısına göre bir yaşama-uygulama düzeni getirmiş, onun dışına çıkmayı suçlamamışsa da kendisinin en doğru yolda olduğunu savunmaktan geri kalmamıştır. Bu kuruluşların (mezheblerin) içinde daha ufak nitelikle öbekler doğmaya başlamış, böylece üreme hızlanmış, onuncu yüzyıldan sonra önüne geçilmez bir ivme kazanmıştır. Bu kuruluşlar (mezhebler) önce bir, sonra iki derken dörde, İran inançlarının araya girmesiyle beşe yükselmiş, sonunda yüzyirmiye varmıştır. Bu mezheblerden de yankuruluşlar (tarikatlar) doğmuştur. Bu doğuş sünni tarikatlar, şii tarikatlar adıyla ikiye bölünmüştür. Pir Sultan Abdal ikinici öbekte bulunan kuruluşlardan birine (şiî olana) bağlıdır. Şiilik, başlangıçta, İran Alevilik'i anlamındaydı, sonra Anadolu Alevilik'i gelişti, daha çok *Bektaşilik* adıyla yayıldı, onun da kaynağı Ali'dir, ancak İran Şiilik'i ile benzerliği çok azdır. Asya'dan göçen Türk boylarının İran üzerinden geçerek getirdikleri inanç kurumlarının büyük bir bölümü İran Şiilik'inden (Alevilik'inden) etkilenen sonradan Bektaşilik adını alan birliktir. Bu birliğin, dar bir anlamda, kökeni Asya, geniş anlamda yayıcısı-geliştiricisi, *Türkmen* diye de bilinen, Türklerdir. Pir Sultan Abdal da, Hacı Bektaş Veli de bu topluluktandır, İsmail Safevi de Türktür. Anadolu'da yönetimi elinde bulunduranlar ise (Selçuklular, Osmanlılar) soyca Türk, inanç bakımından sünnidir, Alevilik'e, Şiilik'e karşıdır.

Yukarki açıklamadan çıkan sonuca göre Pir Sultan Abdal'ın içinde bulunduğu topluluğun Türk olması, Ali'ye bağlı bulunması yönetim için sakıncalı bir durumdur. İnanç ağırlığı İran'da, yönetim egemenliği Anadolu'da (Şii İran-sünni Osmanlı), bu çelişik durum İslâm'da bölünmenin kan kokuşlu olaylara kapı açmasıdır. Bunda Pir Sultan Abdal'a inancından dolayı suç yüklemek bağnazlıktır açıkça. Son kırk

yıldır Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli gibi, inanç bakımından Alevilik'e bağlanan Türk büyüklerinin Ahmed Yesevî'nin ışığıyla aydınlandıklarını savunma girişimleri Sünnilik'in, ölüm döşeğinde, yaptıklarından dolayı, tanrıya sığınması, ondan bağışlanmasını yakarmadır. Sünnilik, ülkeyi kaplayan uygarlık-insanlık düşmanı yandaşlarıyla (tarikatlarla) başa çıkamayınca sığınacak yer aramaya koyuldu, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre gibi ulularırı buldu, oysa yüzyıllarca önce, yine bu Sünnilik bu büyükleri ağır bir dille suçlamaktan kendini alamıyordu. İran Şiilik'i, son yıllarda, Türkiye'de kendine uygun odaklar buldu; onların yardımlarından, bilgisizliklerinden yararlanarak, Cumhuriyet yönetimiyle gelen bütün yeniliklerin karşısına *"İslâm Devrimi"* denen eski Zerdüşt inançlarından kaynaklanan, beslenen gerici uygulamayı koydu. Oysa, İslâm dininin bu *Humeynici* uygulama ile en ufak bir yakınlığı sözkonusu değildir; bu uygulama özü bakımından İslâm anlayışını değiştirmek, yerine eski İran inançlarından beslenen çarşaflı, *"türbanlı"* sapkınlığa yöneliktir, onu savunan yurttaşlarımız bu karanlık, korkunç gerçeği bilmiyorlar. Bunları söyledikten sonra, Pir Sultan Abdal'ı da içeren bir anlayışı aydınlığa çıkarmaya çalışalım.

Pir Sultan Abdal, İranda yönetimi ellerinde bulunduran, "Şah"lara sevgi duyan, saygı gösteren bir *"kızılbaş"* diye nitelenir, yerilir, şiirleriyle gündeme getirdiği inancı kötülenir. İmdi, ortada göz kamaştıran bir çelişki vardır: günümüz İran'ı "şii" görüşüne bağlıdır, Oniki İmam inancını benimsemiştir, kendine göre bir "müslüman"dır. İran, bugün bile, "sünni" değildir. Peki Pir Sultan Abdal gibi düşünen, yazan ozanları "kızılbaş", "dinsiz", "rafizi", "sapkın" sözcükleriyle yerilen, suçlayan bir inanca bağlı kalan ülkemizde Humeyni'yle başlayan uygulamaların tutunmasının, özellikle kadınlarca, yükseköğrenim kurumlarında okuyan kızlarca benimsenmesinin, savunulmasının anlamı nedir? Bu sorunun yanıtı şudur: bu olayın anlamı yoktur, nedeni de İslâm dinini bilmemektir. İslâm dininin kurucu, oluşturucu ilkelerini, yaşatıcı özünü bilen bir kimsenin Humeyni uygulamalarını benimsemesi olanaksızdır. Günümüzde bile Pir Sultan Abdal denince yüzünü buruşturan, ekşiten yükseköğrenim görmüş

kimseler, dahası yükseköğrenim kurumlarında bilimsel sanlar taşıyan görevliler vardır. Aşırı bir *"şeriat yanlısı"* görünerek özel sağıltım yerlerinde, sayrılarını Kur'ân'dan alıntılar okuyarak soyan sağıltım uzmanları vardır. Tevfik Fikret'e "ruh hastası" diyebilecek nitelikte tinsel bunalım geçiren öğretim üyesi sanını taşıyan salaklar vardır. Bütün bu olumsuz uygulamalar, sözler hep İslâm dini adına, sünni inanç kurumları adına yapılmaktadır, sözün kısası İslâm, dini yine kendi yandaşlarınca, "içinden vurulmaktadır".

Pir Sultan Abdal'ın, Türk düşüncesindeki yerini saptamak için, yaşadığı çağın ekinsel durumunu bilmek gerekir, ilgili bölümlerde bu konu üzerinde dururken işe Yunus Emre adlı yapıtımızdan başlamıştık. Çağlar akıp gidiyor, ancak tasavvufa dayalı insani sorunları değişmiyor, onlarla ilgili yorumlar da olduğu gibi sürdürülüyor, değişkenlik yalnız dilde, halk Türkçesinde. Buna karşın bu dil sorunu üzerinde duran olmamış, yalnızca tasavvufun geleneksel bilgileriyle ilgilenilmiş. Ortaöğretim kurumlarında öğrencilerin ilgileri çokluk divan yazınına çekilmiş, seçilen örneklerin günümüz diline aktarılması, Arapça-Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıklarının bulunması başlı başına bir öğrence sayılmıştır. Bu kısır tutum, öğrencinin çevrenini daraltmış, bütün güç belleğin kapsama yeteneğine yüklenmiş. Düşünen öğrenci yerine düşünmeden belleyen, belleğine yerleştiren öğrenci yetiştirme yolu yeğlenmiş. Bu tutum, bu uygulama düşünme yetisini yozlaştırmadan başka bir etki göstermemiştir. Uygulanan öğrenim yöntemi nedeniyle İslâm dininin yerini tarikatlar, özellikle de Nakşbendilik alıvermiştir. İslâm'ın özüne en aykırı gelen bu kuruluştur. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerini suçlayanların çoğu bu tarikata bağlıdır günümüzde bile. Daha açığını söyleyelim, bu tarikat şiiri kesinlikle sevmez, Türk dilini beğenmez, Osmanlıcayı anlamaz, elinden gelse Arapça konuşmakla yaşamını sürdürür. Bu kuruluşun başında bulunan "şeyh"lerin çoğu bilgisiz, okumamış, düzmece öğrenim belgeleri edinmiş (büyük akçalar ödeyerek), Kur'ân'ı bile kolayca okuyamayan kimselerdir, çoğunu yakından biliriz. Yine bu tarikat tanrıdan önce başında bulunan "şeyh"e inanır, onun sözlerini peygamberinkilerden üstün tutar (peygamberin sözle-

rini bilmez bile). Bu kuruluşun anlayışına göre kadın güneşe bile çıkmamalı, kapalı bir yerde yaşamını sürdürmeli, evden çıkma gereğinde kalırsa parmağının ucunu bile sımsıkı örtmelidir. Öte yandan, bu katılıkları öneren Nakşbendilik, uygarlığın bütün buluşlarından yararlanmada önüne geçilmez bir tutkuya kapılır [3].

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde böyle katılıklar alaylı bir dille yerilir, eğlenilesi bir duruma getirilir. Osmanlı toplumunun benimsediği din anlayışı tarikatçılığa karşıdır, ancak bütün padişahlar da birer tarikata bağlıdır (ilk üç padişah ahî/Ali yanlısı, Üçüncü Selim mevlevi, Abdülaziz bektaşi, Beşinci Mehmed mevlevi (?), öteki padişahların hepsi koyu sünni birer tarikata bağlıdır. Padişahların koyu sünni olmalarına karşın çoğunun özel yaşamı İslâm inançlarına aykırıdır, ağır suçlarla doludur, kimininki utanç vericidir). Bu olaylar alevi-bektaşi düşüncesinin daha çok şiirle yayılmasına olanak sağlamış, divan şiiri yanında halk şiirinin gelişmesine yolaçmıştır. Bize kalırsa, Pir Sultan Abdal'ın başlıca etkinliği bu şiir geleneğine bağlıdır [4].

Onaltıncı yüzyıl ortalarından sonra daha hızlı bir yayılma gösteren halk şiirinin düşünsel bölümünü Pir Sultan Abdal çizgisinde yürüyen tür oluşturur. Türk dilinin başarısı da bu izlenen çizgidedir, onun dışında değil.

İmdi, Pir Sultan Abdal'ı Türk yazınında biri ozan, öteki bir inanç insanı olmak üzere iki ayrı ortamda bulunuyoruz. Onun bu iki ortamda da etkinliği tartışma götürmüyor. Biz, iki etkinliğini de Türk dilini başarıyla şiire aktarmasına, şiirle dili özdeşleştirmesine bağladık. Bunu yaparken de halk kesimine yayılamayan, dilinin Türkçe olmayışı nedeniyle ilgi çekmeyen, divan şiirini göz önünde bulundurduk. Bu ozanda dille inanç yanyana yürüyor, özellikle dil inancı geliştiriyor, etkinliğini sürdürüyor. Pir Sultan Abdal denince önce dili anımsıyoruz, dildeki gücünün bir ürünü olarak şiirini görüyoruz. Şöyle düşünelim: Pir Sultan Abdal, tasavvuf

---

3) Ayrıntı bilgi için bk. İ. Zeki Eyuboğlu, Uygarlığın Çıkmazları, 1990.

4) Bu konuyu ilgili bölümde ayrıntılarıyla inceledik.

yolunu değil de, başka bir yolu, duyusal alanlardan birini seçseydi durum ne olacaktı? Böyle bir soru gündeme getirilmişti. O dili kullandığı sürece güçlü bir ozan olarak kalırdı, ancak etki alanı böylesine geniş olmazdı. Bir ozanı "ozan yapan" önce dili, sonra düşünceleridir. Karacaoğlan iyi bir ozandır, ona bu niteliği sağlayan da dilidir, işlediği konular değil.

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerini açıklarken belli bir inanca bağlandığı, o inancın gerçekleşmesini istediği göze çarpar, okuyucu; bugün, anlayışına göre istenmeyen bir durumla yüzyüze gelir, o da şudur: Pir Sultan Abdal alevidir, sünni inanca karşıdır. Bu nedenle sünni Osmanlı yönetimi karşısında alevi (şii) İran'ı tutar, bunu kendi anlayışına uygun bulur, dahası Anadolu'nun İran egemenliği altına girmesini özler. Günümüz anlayışına göre bu olumsuz bir tutumdur. Avrupa'da Yeniden uyanış dönemi başlamış, ulusal dillerin geliştirilmesi çabaları hızlanmıştır. Bu çabaların sonucu olarak *"ulusal devlet"* anlayışı gelişme yoluna girmiştir. Oysa Osmanlı yönetimi *"ümmet anlayışı"*ndan kurtulamamış, ulusal bilinçten yoksundur, yalnızca inançlara dayanan bir kuruluştur. İşte bu olumsuz tutum, Osmanlı ülkesinde *"ulusçuluk"* akımının doğmasını önlemiştir. Osmanlı yönetimi kendine *"Türk"* demekten, Türk olduğunu söylemekten yana değildir.

Pir Sultan Abdal, Osmanlının *"ümmetçi yönetimi"* karşısında sesini çıkarmaz, ulusçuluktan yana olmayı düşünemez bile, o da inancının egemen olduğu bir yönetim ister. Bu ulusal bilinçten yoksun istek onda olumsuz bir eğilim uyandırır, İran yönetimini bekler. İşte asılmasının nedeni de bu istekleri doğrultusunda yazdığı şiirler, o şiirlerin etkisiyle kımıldayan halktır. En güzel, en başarılı şiirlerini İran Şahları'na duyduğu özlemle yazdığı söylenen bu büyük ozanımızı, düşüncelerinden dolayı suçlamak, yargılamak gereksizdir. Ulusal bilincin uyanmadığı bir toplumda ozanları inançlarından dolayı ulusal bilinç ışığında yargılama olanağı yoktur. Ulusal bilinç, günümüzde bile, tarikatçı, ümmetçi topluluklarda uyanamamıştır. Türk kadınını İran kadınları gibi çağın dışına, ortaçağın bile ötesine iterek güneş ışığından yoksun bırakmak isteyenler az değildir. Bugün çarşaf, peçe gibi eski İran inançlarından, Zerdüştlük'ten gelen giyim-örtünme gele-

neği sürdürülüyor, Türk toplumu ortaçağ karanlığına götürülmek isteniyor. Oysa, Türk insanında tarihi boyunca böyle bir giyim kuşam biçimi görülmemiştir. Bu ortaçağ kalıntısı uygulamaların öncüleri tarikatçılardır, Humeynicilerdir kuşkusuz. İslâm dininde bile kadınları böyle giyinme gereğinde bırakan bir uygulama yoktur, çarşaf, peçe bir İslâm giyimi değildir.

Pir Sultan Abdal, yaşadığı çağın düşünsel uygulamalarından yana bir ozandır, anlayış bakımından çağını aşmış sayılamaz, içinde yaşadığı toplumun yönetim biçimi onun görüşaçısını değiştirebilecek nitelikte bilinçli değildir. Osmanlının benimsediği sünni gelenek alevi geleneği dışladığından, yasakladığından düşünce özgürlüğüne karşıdır. İşte, yönetimin bu tutumu, bu uygulaması Pir Sultan Abdal gibi düşünenleri, bugün olumsuz diye niteleyebileceğimiz atılımlara itmiştir. Sünni yönetimin baskısı, toplumsal düzenin sağlıksızlığı, yasal uygulamaların dengesizliği böyle üzücü olayların doğmasına olanak sağlamıştır. Düşüncelerde, inançlarda ayrılık olsa bile, günümüzde, Arabistan özlemi çekenlerin, dine dayalı bir ortaçağ devleti kurmanın yararını savunarak kimi İslâm kuruluşlarıyla ortaklıklar kuranların sayısı az değildir. Pir Sultan Abdal'ın onaltıncı yüzyılda düşündüklerini, özlediklerini günümüzde biraz değişık biçimde (inanç bakımından) düşünen, özleyen yurttaşlarımız çoktur. Özellikle Nakşbendilik adı altında, Arabistan'dan yardım görerek dernek kuran, dergi-gazete çıkaran, ortaklık oluşturan, gizli öğrenim kurumları geliştiren örgütlerimiz çoktur. 1980 yönetimiyle gelen uygulamaların öncüleri Pir Sultan Abdal'ın İran yönetimine duyduğu özlemden daha etkilisini kamu kurumlarında gerçekleştirmiş, Türk toplumunu bütün yeniliklere karşı direnecek anlayışa sürüklemiştir. Bu durumda Pir Sultan Abdal'ı suçlamanın, şiirlerini, düşüncelerini yasaklamanın anlamı kalmamıştır artık. Geçmişimizi yargılarken, ondan daha kötü, daha geriletici uygulamalara kapı açmak ulusal bilinçten yoksunluğun en açık belirtisidir, en yılışık örneğidir. 12 Eylül yönetimiyle gelen düşünceler, Osmanlı yönetimini ürküten inançlardan daha sakıncalıdır. Ulusal bilinçten yoksun kalmamız bizi, ulus olarak, çağdaş uygarlık anlayışının çok uzağına itmiş, çağımızın içinde çağdışı olarak yaşamamıza olanak sağlamıştır.

PİR SULTAN ABDAL GERÇEĞİ

Pir Sultan Abdal yüzyılların üstünden aşıp gelen, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan insanlarımızın belleğinde yerleşen, halkın diliyle konuşan, halkın inançlarını dilegetiren bir ozandır. O da, Yunus Emre gibi halkın günümüze getirdiği, büyük yerleşme yerlerinde, öğretim-eğitim kurumlarında yer bulamayan, değeri ancak Türk dilinin ulusal dil olduğu sorunun ortaya atılışıyla anlaşılan bir Türkçe öncüsüdür. Onun yaşamıyla ilgili değişik söylentiler, öyküler, söylenceler üretilmiştir, bu üretmeler onun bir ozan olarak çağları aşmasına, ölümsüzlük kazanmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle, Pir Sultan Abdal'ı önce onu yaşatan, benimseyen halkın içinde aramak, onun düşünsel gerçeğini halktan öğrenmek gerekir. Anadolu insanı gibi şiiri, ozanı seven, koruyan, ölümsüzlüğe ulaştıran bir toplum daha bilmiyoruz. Başka ulusların halkbilgisi varlıkları varsıldır, eskidir ancak Anadoludakiler niceliğinde değildir. Onlar çok erken dönemlerde yazıya geçirilmiş, saptanmış, korunmuştur. Anadolu insanı yüzyıllar boyunca okur-yazar olmadığından, yalnız yöneticilere vergi ödemekle yükümlü tutulduğundan biricik koruyucu odağı belleğidir. Bugün halk yazını, halk şiiri denen uygarlık ürünlerini halkımızın belleğinde bulabiliyor, oradan çıkarıp yazıya geçiriyor, topluma sunabiliyoruz. Bu özelliği nedeniyle, Anadolu halkının belleği Türk düşüncesinin bilgi yığınağıdır, birçok düşünsel ürünü o yığınakta bulabiliriz.

Anadolu insanı sevdiğini, beğendiğini önce kendi güncel dilinin süzgecinden geçirerek belleğine yerleştirir, onun dili beğencinin ölçeğidir, süzgecidir, ondan geçmeyenin bellekte de yeri yoktur diyebiliriz. İmdi, Pir Sultan Abdal adına günümüze gelen şiirlerin neden kuşku uyandırdığı, *"başka Pir Sultanların"* da bulunabileceği sorunu gündeme gelir. Birçok Pir Sultan olabilir, birçok Yunus Emre gelip geçebi-

lir. Ancak halkın belleğinde yaşayana başka kimlik aramak, onu yerinden alıp başka bir yere koymak kimseye yeni bir varsıllık kazandırmadığı gibi değer de sağlamaz. Insanda şaşılası bir ilgi, bir eğilim vardır, beğendiğini kendine saklar, başkalarına karşı korur, ona yerine göre bir de dokunulmazlık kazandırır. Anadolu insanında bu özellik daha çok, daha belirgindir.

Pir Sultan Abdal, Anadolu insanının inançlarını dilegetiren ulusal bir ağızdır, onun söylediği de, savunduğu da halkın yüreğinden fışkıran, halkça benimsenen düşünsel ürünlerdir. Halkımızın bu özelliği bilinmeden halk ozanlarını anlamak da güçleşir. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerine "başka Pir Sultanlar"ın koşuklarının karıştığı, hepsinin onun adına söylendiği gerçeğinden yola çıkarak bir ayıklama yapma olanağı yoktur. Böyle bir olanağın bulunmaması, Yunus Emre'de olduğu gibi, Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde tartışmaların kapısını açmış, şu onun bu onun değildir türünden ağız çekişmelerine neden olmuştur. Biz, bu çalışmamızda, böyle bir ayıklama yapma gereği duymadık, Pir Sultan Abdal'ı dar bir kabın içine sokmadık. Bizi ilgilendiren Anadolu insanının belleğinde yaşayan, Anadolu halkının diliyle konuşan ozan olmuştur. Bilimsel çalışmalarla, bugüne değin bilinmeyen, açıklığa kavuşturulamayan, özgün bir Pir Sultan Abdal bulmak, topluma tanıtmak çok yararlı, başarılı olurdu. Ancak, böyle bir çalışmayı sürdürebilmek için hangi kaynaklardan yararlanılacak, hangi güvenilir düşünce odaklarına başvurulacak? Bu sorunun yanıtı yoktur. Biricik kaynağımız bu konuda Anadolu insanının belleğidir, onun bize verdiği Pir Sultan Abdal da şiirleri elimizde bulunandır. Bundan otuz yıl öncesinde bile, konar-göçer yörük topluluklarından, Pir Sultan Abdal'ın olduğu söylenen, yeni şiirler derlenmiştir. Aradan geçen süre dörtyüz yıldır. Böyle uzun bir süre içinde bellekten belleğe taşınan bir şiirin değişmediği, ozanın elinden çıktığı özgünlükle bize geldiği söylenebilir mi? Söylenirse bu bilimsel nitelik taşıyan bir sav olabilir mi? *Sabahattin Eyuboğlu*, yaşamının son yıllarında, Yunus Emre'yle ilgili bir çalışma yayımlamıştı (Yunus Emre, 1972), az sonra da gözaltına alınmış, tutuklanmıştı. O içerdeyken düzenlenen

Uluslararası Yunus Emre toplantılarında, sözde yazın uzmanları ona sataştılar, *"Yunus Emre'nin şiirlerini değiştirdi, başka Yunuslarla karıştırdı"* dediler. Oysa, bunları söyleyen Prof. Dr. sanlı sarsak 1950 dolaylarında, daha sonraları *"Yunus Emre'ye aşırı solcular elattılar"* diyecek yalınlıktaydı, halk yazımıyla uğraşmayı aşırı solculuk sayıyordu. Durum, daha sonraları, Pir Sultan Abdal'ın başına da geldi, onu önce *"dinsiz, kızılbaş"* diye kötülediler, sonra onunla ilgili yazılar sergilediler, yapıtlar yayımladılar, onun çok değerli bir *"Türk ozanı"* olduğunu ileri sürdüler.

Bu olumsuz nitelemelerden çıkan sonuç şudur: halk kesimince tutulan, benimsenen, korunan bir ozanın varlıklı yörelerinde yeri yoktur, böylesi ozanların halkın içinden çıkmaları, halkı uyandırmaları emeksiz kazananlar için, üretmeden tüketenler için çok sakıncalıdır. Halkın uyandığı yerde sömürgen varlıklının uykusu kaçar, halkın insan olduğunun bilincine vardığı ortamda varlıklının insanlıktan ne denli uzaklaştığı anlaşılır. İnsanları anlamak, onların birer *"insan"* olarak taşıdıkları değerleri kavramak kolay değildir. Bir kimsenin *"insan"* olduğunun bilincine varması başkalarına karşı saygı duymasını gerektirir, saygı duyulan bir kimse de sömürülmez, bu da üretmeden tüketenin, çalışmadan kazananın işine gelmez.

Pir Sultan Abdal'ın şiiri Anadolu insanının şiiridir dedik, bunu söylerken böyle bir ozan yaşamamıştır diye düşünmedik, böyle bir ozanın şiirlerini seven halkımız çoğaltmıştır, onu öldükten sonra da uzun yıllar konuşturmuş, ona şiir yazdırmıştır. Nitekim Yunus Emre konusunda da böyleydi, birçok Yunus çıkıverdi ortaya. Bu olayda üzülecek bir yan yoktur, sevinmek-kıvanmak gerekir. Pir Sultan Abdal, yaşadığı çağın dışına taşmış, düşüncelerini sürdüren odakları şiirleriyle beslemiştir. Onun şiirleri inançlarının ürünüdür, onun anlayışına göre şiir yazmak inançları açıklamak, ne düşündüğünü dilegetirmek, kendini ortaya koymaktır. Kendini ortaya koymayı beceren, başaran bir ozan "büyük"tür. Bir ozan için en güç sınav şiirleriyle kendi kendini yargılamak, kendini şiirinin içine yerleştirerek topluma sunmaktır. Yaşamı boyunca *"büyük"* olamayan ozanların çoğu kendini şiirinin dışında

bırakanlardır. Kendini şiirinin içine yerleştirmek, şiirini kendinin sorunsal açıklaması durumuna getirmek çok güçlü bir ozanın işidir. Derinliği olan bütün şiirlerde ozanını bulmak kolaydır. Kendini söyleyemeyen bir ozanın başkalarını söyleyebileceğini düşünmek de yanılmaktır. Kişi kendini ancak gönül gözüyle görebilir, başkalarını da görme aygıtıyla. İşte kendini görmenin güçlüğü, başkalarını görmenin kolaylığı buradadır. Kendi içini göremeyen bir ozandan başkalarının içini görmesi beklenemez. İşte Pir Sultan Abdal'ın halkın belleğine yerleşmesini sağlayan en güçlü olanak budur: Önce kendini, sonra başkalarını görmesi.

Pir Sultan Abdal kendini, kendi özünü çok iyi görüyordu, o düşünürken gözleri birer güçlü ışıldak gibi kendi özüne çevriliyordu. Türk yazınında, insanı dışından değil içinden anlamanın önemini gündeme getiren ilk ozan *Yunus Emre*, ikincisi *Hatayi*, üçüncü *Pir Sultan Abdal* 'dır. Dilleri halk dili, inançları halk inancı, yolları halk yolu olan bu üç ozanın yaşadığı yer de halk belleğidir. İmdi, bunlarda ne var da halk bunları seviyor, koruyor, koşuklarını çalgı eşliğinde düğünde demekte okuyor, dinliyor? İlk bakışta yanıtı güç görünen bir sorudur bu.-Oysa, halkın içine girerek onun beğencini, yaşama tutumunu, yaşam anlayışını, düşünce ortamını kavrayan bir araştırıcı bu üç ozanın neden halkça tutunduğunu anlamada güçlük çekmez, yorulmaz. Pir Sultan Abdal, tasavvuf alanında yeni bir öğretinin bulucusu değildir, onun Oniki İmam'a bağlılığı da içinde yaşadığı ortamı gereğidir, alevi topluluğunun bir üyesidir. Oysa şiirini özgün kılan, ona inancının dışında, görkemli bir ortam sağlayan dilidir, dille yarattığı imgelerdir. İlgili bölümlerde ayrı ayrı işlenen bu konulara burada değinmeyeceğiz.

Pir Sultan Abdal, önce konuştuğu dille kendini, sonra şiirleriyle çevresini gözlemliyor. Bu nedenle dilinde kendi de, çevresi de bir uyum içindedir. Onun şiirlerini okuyanlar düşüncelerine yabancı kalsalar, dahası karşı çıksalar bile Türkçenin büyüsünden kendilerini kurtaramazlar. İşte koyu sünni çevrelerde (son dönemlerde) şiirlerinin tutunması bundandır. Halkımız Ali'yi sever, onun yiğitliklerini, savaşlarını ilgili ağıtları okur. Oysa şeriat onları yasaklamış, okuyanların öl-

dürülmelerini bile uygun görmüştü. Demek şiirin etkisi, Türkçenin tadı şeriatın katılığını yumuşatıyor, kimi yerde büsbütün ortadan kaldırıyor.

Pir Sultan Abdal, kırsal kesim insanlarına karşı, şiirini bir eğitici öğe diye sunmuştur. Çok kolay söylenen, yalın bir dille şiire geçirilen aktöreye özgü öğütleri bir eğitim ilkesi gibidir.

Bir kardaşa meyil verip
Tuzun ekmeğin de yiyip
Azıcık noksanın görüp
Tez başına kakma gönül

diyen bir ozanın düşünsel yönelimleri aydınlatıcıdır, nerdeyse toplumu, çevresini eğitiyor, eğriliklerden arındırmaya çalışıyor. Bu dizelere anlamsal ağırlık kazandıran atasözleri, deyimlerdir; ancak, eğitici içeriğin sözcüklerin arasında bize göz kırpışlarını görmezden de gelemeyiz. O, bir halk eğitmeni olarak gözümüzün önüne geliyor, bunları bağlı bulunduğu tarikat adına söylese bile evrensel bir konuya değiniyor, insanın özüne bakıyor, gözüne değil.

Gelir senden önce yükseğe çıkar
Gözlerinden kanlı yaşını döker
Ayağın kayınca urganın çeker
En iyi dostundan sakın sen seni

Bir toplumda, bir yörede ikiyüzlülüğün, halk diliyle söylersek, yüz dostluğunun bundan güzel açıklanışı can sağlığı. Hepimizin çevresinde böyleleri vardır, iyi gününde yanında, kötü gününde uzağındadır. Bunları hepimiz çok iyi biliriz. Pir Sultan Abdal, burada, gerçek dostu yermiyor, gerçek dost kılığına girerek yanımıza sokulanların içini dışına çeviriyor. Onun bu dizeleri, kendisine iyi davranmayan, iyi gününde dost, dar gününde yanından uzaklaşan birine söylediğini sanıyoruz (Ruhsati'nin de buna benzer bir koşuğu vardır, ancak bunun gibi başarılı değildir).

Anadolu'da kırsal kesim insanının ilginç bir özelliği vardır, bunu anlamak pek kolay değildir. Kırsal kesime bir ya-

bancı gidince halk ona önce biraz uzaktan kuşkuyla bakar (sezdirmeden), sonra yanına yaklaşır buyur eder, güler yüz gösterir, ancak gönlünü elinden geldiğince kapalı tutar, oysa açık gibi gösterir. Yabancıya açılabilmesi, içini dökebilmesi duyduğu güvene bağlıdır, bu güven yabancıyı kendinden saymasıyla sağlanır. Yabancıyı buyur ettikten sonra dinler, bir isteği varsa karşılamaya çalışır. Yabancının konuşmalarını, sözlerini içine sindiremezse, onlara kuşkudan uzak bir yer bulamazsa, kendini kapalı tutmayı sürdürür. Bu olayda başlıca ölçek dildir. Halkımız kendi diliyle konuşmayı beceremeyene karşı hep çekingen davranır. Bunun en açık kanıtı, halk ağzından derlenen koşuklar, türkülerdir. Bu yazın ürünlerini toplayan kişinin dili halkın dili değilse, türküyü-şiiri araştırmacıya anlatan kişi dilini onun diline uydurmaya çalışır; sözgelişi araştırıcı İstanbul ağzını kullanıyorsa o da ona özenir; sonunda bozuk bir İstanbul ağzıyla saptanmış bir Kastamonu türküsü yazıya geçirilir. Bunun birçok örneğini görmüşüz. Bu olayda yanılan halk değil, halkın içine halka yabancı kalarak girendir. Pir Sultan Abdal'ın yukarda okuduğumuz dizelerinde böyle bir özellik vardır: içi başka, dışı başka olmak. Ozan bunu çok iyi bildiğinden, *"en iyi dostundan sakın sen seni"* diyor. Bu sözlerin arkasında bir atasözü saklıdır, Anadolu halkı *"güvenme dostuna saman doldurur postuna"* demiştir. Ancak, bunlar daha önce de söylediğimiz gibi, *"gerçek dost"* için değildir.

Pir Sultan Abdal, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan insanların, nesnelleşen sesidir, onu yönetime başkaldıran, toplum düzenini değiştirmeye çalışan, yasa-kural tanımayan bir kimse diye görmek yanlıştır. Osmanlı yönetimi işine gelmediğini, sömürüye elverişli bulmadığını yıkmak, susturmak için suçlayıcı neden üretmekte gecikmez, bu konuda çok başarılıdır. Sarayına daha tüyü bitmemiş erkekleri dolduran, bütün yaşamını onlarla kurduğu doğadışı ilişkilerle geçiren padişah, yüzünü bir kez bile görmediği gözdelerinden-kadınlarından bir sürü çocuğu olan padişah Alevileri, Bektaşileri *"mum söndürdü"* yalanıyla suçlayan padişah, yeryüzünde tanrının gölgesi sayılan padişah, sonunda Pir Sultan Abdal'ı astıran padişah, Anadolu halkına vermeden almayı yasallaştıran padişah.

Osmanlı yönetimi dinin koruyucusu geçinir, özellikle sünni inançların dokunulmazlığını ileri sürerek egemenliğini sürdürür, böyle söyler, öte yandan yine bir yolunu bulur, sünni örtüsünün altına saklanarak dinin yasakladığı ne varsa hepsini yapar, döner. dolanır ozanları suçlar, gözdağı verir, içeri attırır, asar, boğdurur. Muhammed'in soyundan geldiğini söyleyen, onun kurduğu düzeni sürdürmeyi tanrısal bir görev diye gösteren Halife II. Yezid, yönetimi eline geçirir geçirmez, sarayını güzel kadınlarla doldurdu, içkili, çalgılı toplantılar düzenleyerek sudan çok şarap içti, Kur'ân'dan çok gözdesi güzel Hababe'nin udunu, duygulu, iç gıcıklayıcı ezgilerini dinledi, ulusunu unuttu, sevgilisinin ölümüne dayanamayarak kendisi de göçtü [1]. İslâm dininin, Kur'ân'ın koruyucusu, bekçisi, tanrının gölgesi sayılan Osmanlı Padişahının tutumu da böyleydi. Kanunî Süleyman, gözdesi Hürrem Sultan'ın çekiciliğine kapılarak oğlunu kendi çadırının bitişiğinde boğdurttu, babası Yavuz Selim kardeş öldürmekte kimseden geri kalmadı, Birinci Ahmed, Dördüncü Murad, Avcı Mehmed bg. padişahların boğdurttukları "şehzadeler"in sayısı bilinmiyor. Dördüncü Murad'ın yaşamı güzel, tüyü bitmemiş delikanlıcıklar arasında geçti [2]. Sarayın, saraylıların yarattıkları geçim bunalımları, aşırı tüketimler yüzünden ağır vergiler ödeme gereğinde bırakılan kırsal kesim insanları, köylere dağılarak dilenmeyi iş edinen *"medreseliler"* kimi dinciler Anadolu'da yaşama düzenini bozmuş, halkı büyük sıkıntılara sokmuştu. Bu sıkıntıların ardından ayaklanmalar sökün ediyordu. Genellikle *"timarlı sipahi"* denen öbelerin başı çektiği bu ayaklanmalar hep alevilere yükletildi, onların öncülük ettiği sanılan bu olaylara *"kızılbaşlık işleri"* dendi, oysa olayı sürdürenler onlar değildi. Hoca Sadeddin Efendi *"Tâcü't-Tevârîh"* adlı yapıtında, özellikle ikinci bölümünde bu tür olayları kimlerin başlattıklarını, kimlerin sürdürdüklerini anlatır[3]. Osmanlı yönetiminin başarısızlığı, halktan kopuşu, içine kapalı uygulamaları, kırsal kesim in-

---

1) bk. Doç. Dr. Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, 1979, s. 76.
2) bk. R. Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları 1981.

sanlarını yalnızca saraylara geçimlik sağlamakla yükümlü gören anlayışı nedeniyle ortaya çıkan düzen bozuklukları hep alevi, kızılbaş topluluklara yükletilmiş, özellikle "medreseliler" denen dinci sürülerin soygunları karşısında şeyhulislâmların etkileri sonucu uyuşuk kalınmıştır. Bu toplumsal gerginlikler gereğince araştırılmadığından hep alevi-kızılbaş toplulukları suçlanmıştır. İşte, aralarında Pir Sultan Abdal'ın da bulunduğu bu alevi Türkmenlerin kötülenmelerine, kıyına uğratılmalarına olanak sağlayanlardan biri de bu "medreseliler" denen soyguncu, vurguncu sürülerdir. Bunlar sözde din adına, İslâm inançları uğruna, *"Allah yolunda"* çalışan kimseler kılığında görünür, en utanç verici, en çok yüz kızartıcı girişimlerden kaçınmazlardı. Bunların başlattıkları olaylar yüzünden İslâm dini soygun dini, vurgun dini, hırsızlık kaynağı durumuna getirilmişti, oysa gerçek böyle değildi. Bu toplumsal içerikli olayları bilmeden, Pir Sultan Abdal'ın çevresini anlamak güçtür, yanıltıcı etkilerden kurtulmak da sözkonusu değildir.

Osmanlı toplumunda *"medrese"* denen öğrenim-eğitim kurumu kendinden bekleneni vermemiştir, 15. yüzyıl ortalarından sonra yönetimin başına işler açan bir *"sarıklı sürü"* durumuna gelmiştir. Yaşamını gericiler arasında geçiren II. Bayezid dönemi, Osmanlı İmparatorluğunun düşünce yönünden en karanlık dönemidir; bütün gericilerin yönetimsel kurumlara egemen oldukları dönem budur. Oysa, bu "sarıklı sürü"nün başlattığı yıkıcı olayların nedenleri hep başka yerlerde aranmış, bütün suçlar alevi-kızılbaş diye nitelenen topluluklara yükletilmiştir. *"Sarıklı sürü"* koyu sünnidir, bu nedenle ona hep sıcak bakılmış, yumuşak davranılmıştır.

Bu açıklamalardan sonra yine Pir Sultan Abdal'a dönelim. Bu ozanın inançları, düşünceleri bellidir, üstelik Türkmen topluluğundadır, Anadolu'ya gelip yerleştikten sonra *"alevi"* olmamıştır. İran yaylalarından, Horasan üzerinden göçüp gelen bu Türk topluluklarının "Alevilik"i geldikleri

---

3) Ayrıca bk. Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, 1975.

yörelerde başlamıştır, onlar Anadolu'ya geldikten sonra Alevilik, Anadolu insanının yaşama anlayışına uygun bir kuruma dönüşerek, Bektaşilik olmuştur. Bektaşilik Anadolu'da kurulmuş bir birliktir, oysa Alevilik İran kökenlidir, Şiilik'in başka bir adıdır(4). Türkmenler aleviydi, ancak Anadolu'da bektaşi oldular. Nitekim kendisi de bir Türk olan *İsmail Safevi* (Hatayi) bu inancı soyundan almış, 13. yüzyıl sonlarına doğru *"Safeviye Tarikatı"* adını alan kuruluştan etkilenmiştir. *Erdebilli Şeyh Safiyüddin* (öl. 1335) değişik inanç kurumlarından esinlenerek adı geçen kurumu düzenlemiştir. Bu kurum 13. yüzyıl sonlarında, kurucusunun ölümünden çok önce doğmuştur, değişik inançların yoğurulup karıştırılmasından oluşur (5). *Halvetilik* Safeviye'den epece sonradır, kurucusu 1397 de Herat'ta ölmüştür. Sonraları *"Erdebil Sufileri"* denen dervişler ortalığa yayılmış, kuruluşun inançlarını, düşüncelerini benimsetmeye başlamışlardır. İşte İran Alevilik'inin (Şiilik'in) Asyadan gelen konar-göçer Türk topluluklarınca Anadolu'ya taşınması böyle olmuştur. Şiilik (İran Alevilik'i) Anadolu'da özünü koruyamadı, birtakım köklü değişikliklere uğradı, yöresel içerikler, uygulamalar kazandı, sonra Bektaşilik adıyla özgün bir kuruluşa dönüştü. Bu olayları bilmeden, kulaktan dolma söylentilerle Anadolu Alevilik'ini (Bektaşilik'i) anlamak güçtür, bütün yanılgıların kaynağı da bu konuda yoğunlaşan bilgisizliktir.

Pir Sultan Abdal'ı anlamanın, anlatmanın yolu şiirlerini konuşturmak, kendini kendi diliyle söyletmektir. Bu dil, bu şiirler onun yaşadığı toplumun ürünleridir, ozan yaşadığı toplumla uyum içindedir, öyle olmasa ne düşüncelerini yayabilir ne de tutunabilir. Demek, önce onun yaşadığı, bir üyesi olduğu toplumu tanımalı, onu bütünleştiren öğeleri anlamalı, bilmeli. Bugüne değin böyle bir girişimde bulunulmamış,

---

4) bk. İ. Zeki Eyuboğlu, Bektaşilik, 1981.

5) Meydan-Larousse'da Safeviye'nin Halvetilik'ten etkilendiği savı yanlıştır.

yalnızca ozanın düşüncelerinden dolayı başına gelenler acındırıcı olaylarla-uygulamalarla süslenerek anlatılmıştır. Osmanlı yönetimi kendisine *"Türk"* demiyor, ben *"Osmanlıyım"* diyor, oysa bu yönetimin tabanını oluşturan egemen güç Türktür. Sözgelişi Türkmenler (adları bile Türk), Çepniler, Oğuzlar, Avşarlar, Kınıklar, Büğdüzler, İğdirler, Yüregirler, Eymürler, Çavuldurlar, Bayındırlar, Karkınlar, Beğdililer, Kızıklar, Döğerler, Yazırlar bg. hep Anadolu'ya Doğu'dan gelip yerleşen Türk boylarıdır, bunların Sıvas, Tokat, Antalya, Çorum, Kırşehir, Ankara bg. yörelerde yerleşenlerinin hepsi alevidir, sonradan Bektaşilik'in çatısı altında toplanmışlardır [6]. Bu Türk topluluklarının toplumsal yaşamları, yaşama biçimleri, gelenekleri, güncel uygulamaları yeterince bilinmediğinden, tarihçiler (Osmanlı tarihçileri), dinciler çok tutarsız savlar ortaya atmışlardır. Yabancı kaynaklardan öğrendiğimize göre, Medya dağlarında yaşayan Kürt topluluklarıyla ilgili şaşılası gelenekler-uygulamalar vardı: "...1205 yılında.. Medya dağlarında yaşayan ve kendilerine *Tirahaye* denilen Kürtlerden bir kabile dağlardan indiler ve havalide büyük tahribat yaptılar. İranlıların askerleri bir araya gelerek bunlarla dövüştüler ve bunların birçoklarını öldürdüler. Bu dağlılar İslâm dinine görmemişlerdi. Fakat kendi memleketlerinin ibtidai putperestliği ile mecusiliği kabul etmişlerdi. Bunların eline bir müslüman düştü mü onu en şiddetli işkencelere uğratarak öldürüyorlardı. Bunlarda bir kız çocuğu doğduğu zaman kızın babası evinin kapısı önünde durur ve şöyle bağırır: bu kızla kim nişanlanacak? Şayet bir adam çıkar da kızı isterse babası onun yaşamasına razı olur. Bir kimse çıkmazsa babası onu öldürür. Bu yüzden bunların aralarında kadınlar çok azdı ve bu yüzden bir kadın bütün bir ev halkının zevcesi sayılırdı. Bir erkek bir kadının yanına girdiği zaman ayakkabılarını o evin kapısı önünde bırakır. Bu yüzden başka bir adam gelirse bu ayakkabıları görerek eve girmez ve içerdeki kimsenin çıkmasını bekler. Doğan çocuklara gelince erkeklerin en yaşlısı

---

6) Bu boylarla ilgili geniş bilgi için bk. Prof. Dr. Faruk Sümer, Oğuzlar/Türkmenler, 1972, 2. bası.

onun babası sayılırdı" (7). Bu alıntı bir toplum gerçeğini vurguluyor, açıklığa kavuşturuyor, oysa bugüne değin kimse bu olay üzerinde durmadı. Kaynağı araştırılmayan, kimlerce uygulandığı açıklanmayan kimi uygulamaları alevi Türk topluluklarına yüklemenin, onları kötülemenin nedenlerin biri de böyle olayları bilmemenin yarattığı tutarsızlıktır. İşte *"mum söndürdü", "ayakkabıyı kapının önünde bırakma"* bg. uygulamaların kaynağı böylesi olaylardır, gereğince araştırılmadığından nerden geldiği bilinmez, kızılan kimselere yükletilir. Osmanlı aydınının bilim anlayışı böyleydi.

Osmanlı sultanı sarayının özel odalarını (haremi) gözdelerle, odalıklarla doldurur da bu kadınların doğal gereksinimlerini düşünmez, saray bir bunalım oyuğuna dönüşür, kıskançlıklar, koğuculuklar, dedim dediler, suçlamalar, karaçalmalar alır yürür. Kulakları kadın çığlıkları, gözde inilileri, odalık bağırtılarıyla dolup taşan; tanrının yeryüzündeki gölgesi sayılan, padişah bunları duymaz-görmez, kalkar Sıvas'ın bilmem hangi dağ köyündeki Türkmen evinde "mum söndürdü" yalanının yürürlükte olduğuna kendi tanıkmış gibi inanır, bir de asıp kesici buyruk çıkarır.

Hakikat bir gizli sırdır
Açabilirsen gel beri

diyor Pir Sultan Abdal. Bu gerçeği kavramak, toplum olaylarının tabanında yatan nedenleri aramak, birçeyleri aydınlatmak bilginlerin görevidir, oysa Osmanlı bilgini halkı aydınlatmayı değil yalanlarla kandırmayı, kendisi gibi düşünmeyenleri suçlamayı görev edinmiş, tanrının kitabından, tanrı elçisinin sözlerinde bu uydurmalara kaynak aramıştır. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde böylesi yakıştırmaların, yalanların, suçlamaların gereken karşılıklarını kolayca buluruz. O, bir alevi ozan olarak yaşadığı toplumu yönetenlerin benimsedikleri uygulamalara da değiniyor, suçlamaların boşluğunu, anlamsızlığını sergiliyor.

---

7) Abu'l-Farac Tarihi, c. II. 1987, s. 488. çev. Ömer Rıza Doğrul.

PİR SULTAN ABDAL'IN ŞİİRİ

—I—

Şiiri üzerinde konuşmanın kolay olduğunu sananlar, bu konuda çok söz söylediler, yargılar verdiler, açıklamalar-yorumlar getirdiler, ancak bu ozanın şiirinin özüne, yapısına, içeriğine değinen olmadı. Araştırmalarda, Pir Sultan Abdal'ın "alevi", "kızılbaş", "İran yanlısı" bg. bir ozan olduğu söylenip geçildi. Biz, bu bölümde, söylenenleri bir yana bırakıp doğrudan şiirinin ortamına girmeyi, bu alanda ne söylediğini değil, kendini dinlemeyi yeğleyeceğiz, deneyeceğiz.

1. Bir Sultan Abdal, araştırıcıların söyledikleri gibi "alevi" diye nitelenen inançlara bağlı bir ozandır, dolayısıyla Ali'ye karşı büyük bir sevgisi vardır (1), bu tartışma götürmez. Nitekim şiirlerinin önemli bir bölümü Ali sevgisini işler. Onun anladığı Ali yalnız bir kurucu değil ozandır, olgun kişidir, tanrısal gizemlerle donatılmıştır, seçim nedeniyle kandırılmış, sonunda öldürülmüştür. Bu konular şiirde ağırlığını gösterir.

2. Pir Sultan Abdal, İran Alevilik'i diyebileceğimiz Şiilik yanlısı "şahlar"a karşı saygılıdır, onlarla bir gönül birliği vardır. Bu nedenle Anadolu Alevilik'i dediğimiz Bektaşilik'ten, az da olsa, ayrılan yanları vardır. Önce şunu söyleyelim: İran Alevilik'i siyasal içeriklidir, Anadolu Alevilik'inde böyle bir özellik yoktur. Bu ozanın *"kızılbaş"* diye nitelenmesi sağlıklı bir sava dayanmaz. Bu sözcük, koyu sünnilerce kötüye çekilmiş, özellikle *"mum söndü"* uygulamasıyla aşırı bir suçlamaya vardırılmıştır. Gerçekte Kızılbaşlar eski İran dini olan *"Zerdüşt inançlarına"* bağlı kimselere denirdi. Zerdüşt inançlarına göre, din törenlerine katılan görevliler,

---

1) bk. Ali Sevgisi.

kızıl giysiler giyerlerdi. Sonraları İran alevilerinde de böyle bir uygulama görüldü (törenleri yöneten yetkililerde). Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde, doğrudan doğruya, Zerdüşt dinine dayanan, onun uygulamalarını sürdüren bir içerik yoktur.

3. Pir Sultan Abdal'ın şiirleri incelendiğinde onun *Oniki İmam*'a bağlılığı açıkça görülür, Ali'ye duyduğu özel sevgi ilk okuyuşta sezilir. Ancak bunlar ona *"kızılbaş"* denmesini gerektirecek bir özellik taşımaz. Ona, kötüleyici, yeri bir anlamda "kızılbaş" demek bu konuyu bilmemenin, kulaktan dolma bigilerde yaylımlarda dolaşmanın sonucudur. Onun şiirlerinde bulunmayan, işlenmeyen bir konudan dolayı yerilmesinin nereden kaynaklandığı açıkça bilinmiyor. Osmanlı yazarları ayaklanmalara katıldığını, şiirleriyle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde halkı ayaklandırmaya çalıştığını, İran Şahının İstanbul'u almasını istediğini, onunla gizlice gidip görüştüğünü söylerler, yazarlar, ancak kesin bir belge, açık bir kanıt getirmezler. Bütün sorun, bu ozanın şiirlerindedir.

4. Pir Sultan Abdal'ın şiirini kuran, daha doğrusu şiirinin içeriğini oluşturan konular bellidir: Ali-Oniki İmam sevgisi, doğa sevgisi, özlem çevresinde yaşayan güzellerle ilgili duygusal söyleyişler, kavuşma isteği, yaşama sevinci, inançlara bağlılık. Bu bağlılık çok değişik öğeler içerir: güzellik, erdem, doğruluk, yakınlık, yardımseverlik, gönüldeşlik, arkadaşlık, söyleşi bg.

5. Pir Sultan Abdal kimi yazarların ileri sürdüklerinin tersine, yalnızca tarikat sevgisiyle dolu bir ozan değildir, onun çevresinde yaşayan güzellerle de ilgisi-ilişkisi olmuştur kanısındayız. Aşağıda vereceğimiz örnekler bunu kanıtlayacak.

6. Bu ozanın şiirlerinde *"alevi"* anlayışa karşı derin bir bağlılık, "sünni" uygulamalara da aşırı bir öfke, yergi sezilir. Onun şiirinde bu iki karşıt konu sürekli bir savaş içindedir.

Yukarda altı bölümde özetlenen durumları daha geniş kapsamlı bir yorumdan geçirmek gerekir, başka türlü Pir Sultan Abdal'ın şiirini anlama olanağı yoktur. Şurasını önceleyin belirtmek gerekir ki, bugün elimizde bulunan, Pir Sultan Abdal adına söylenen şiirlerin hepsi onun elinden çıkmamıştır, kimi şiirleri Anadolu halkı çok sevdiği bu ozan ağzın-

dan söylemiş, sonra ozanın olduğu kanısı yayılmıştır.

Pir Sultan Abdal'ın şiirinde duygusal yan ağır basar, kimi şiirleri baştan sonra değin bir duygu akışı içindedir, ozan şiirlerini söylerken usunu, istencini bir yana iter yalnızca duygularına konuşma yetkisi verir. Bu şiirlerde ses-söz uyumu şaşırtıcı bir düzendedir, yine şaşırtıcı bir sürükleyicilikle donanmıştır. Bir dörtlükten ötekine geçerken duyguların etkisinden kurtulmak kolay değildir. Kimi şiirlerinde dizeden dizeye geçerken yumuşak bir ezginin sürükleyici etkisine kapılınır, okuyucu bunu sezmez. Tasavvuf konularının ağırlık kazandığı şiirlerinde bile yorucu-sıkıcı bir söyleyiş sezilmez, güncel olaylardan biri anlatılıyormuş gibi dil yumuşar.

Bir ulu dergâha varıp eriştim
Erenler elinden bir dolu içtim
Aklımı zay edip hâl olup düştüm
Kuruldu bir ulu pazar göründü

*

Gönüller tahtının bülbülü geldi
Elinde bir dolu gül rengi geldi
Önümde bir sini dopdolu geldi
Bu hâl bize andan uçar göründü

Bu dörtlükler tasavvuf yolunu seçenlerin geçmeleri gereken aşamaları gösteriyor. Önce kendine geleceksin, uyarıcın sunduğu doluyu içeceksin. Bu bir yol göstermedir, yön bildirmedir. Sonra usunu bir yana bırakıp derin bir içekapanışla kıvançlanacaksın, sevincinden taşacaksın, öyle taşacaksın ki kendini bilmeyeceksin (hâl). Bunlar tinsel geçiş evreleridir, belli bir eğitimi gerektirir.

Eğnimize kırmızılar giyeriz
Halimize her manayı duyarız
Katarda İmam Cafer'e uyarız
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Bu dizelerde, ozana, neden "kızılbaş" dendiği anlaşılıyor, *"eğnimize kırmızılar giyeriz"* dedikten sonra "kızıl"ın kaynağı belli.

Evvel baharda açılır gülümüz
Çekilir dergâha gider yolumuz
Oniki İmam söyler bizim dilimiz
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Şiirin dili, kimi nitelemelerin kapısını açıyor, suçlamanın nereden geldiğini sezdiriyor. Oysa ozanın söyleyişinde anlamsal bir ayaklanma çağrısı yoktur. Şiirin tadına varamayanın çarpık bir yorumu anlamı yatağından kaydırır, buna inanan okuyucuda da olumsuz bir izlenim kalır. Oysa ozan saptırıcı, yanıltıcı bir söz söylemiyor, kendi içini açığa vuruyor, neye inandığını, neyi beğendiğini, hangi yolu seçtiğini şair diliyle anlatıyor. Burada şiir bir açıklama, düşünceleri sergileme aracıdır, ancak yine de şiirdir, dilinde ezgiyi anımsatan içsel bir uyum vardır.

Ben gayrı nesne bilmezem
Allah bir Muhammed Ali
Özümü gayra salmazam
Allah bir Muhammed Ali

*

Bir mum yanar bir şişede
Bülbül eğlenmez meşede
Yedi iklim dört köşede
Allah bir Muhammed Ali

*

İki kuş gördüm yuvada
Döner muallak havada
Dağda deryada ovada
Allah bir Muhammed Ali

....

Pir Sultan'ım bu sırdır
Sırrını saklayan erdir
Ay da sırdır gün de sırdır
Allah bir Muhammed Ali

Dizeler günümüzde söylenmiş gibi, ilk söylendiği yılda biraz değişik olsa bile, ağız ayrılığı tedirgin edici değildir. Şiir sürükleyici bir içeriktedir, ozanın düşünce evrenini bü-

tün açıklığıyla yansıtıyor, okuyucu yorulmuyor, anlamı düşünse bile uzun boylu ilgilenmesi gerekmiyor, dize kendini veriyor. Biraz güç anlaşılır yan varsa o da dörtlüklerinin sonunda yinelenen *"Allah bir Muhammed Ali"*dir, bu Alevilik'in ünlü *"üçleme"*sidir: ***Allah-Muhammed-Ali.*** Ozan, burada, tanrının birliğine, Muhammed'in tanrı elçisi olduğuna inanıyor, buna İslâm inançlarında *"tevhid"* denir, *"tanrının birliğine, Muhammedin de tanrının elçisi olduğuna inanmak, inandığını dille söylemek"*, bunu yapan *"müslüman"* dır. Pir Sultan Abdal'ın bu şiiri, onun dinsizlikle suçlanmasına yönelik bütün kuşkuları ortadan kaldırıyor. Bunun dışında, şiirde bir ezgi derinliği duyuluyor, özellikle *"Allah bir Muhammed Ali"* sözlerinde sürükleyici bir söyleyiş, bir uyum var. Ozan bu konuda bilinçlidir, şiirinin içine ne doldurduğunu çok iyi biliyor, yalnız şiir söylemek için konuşmuyor, şiire bir görev yüklüyor açıkça.

Mümin olan neresinden bellidir
Hakk'ı söyler nefesinden bellidir
Erenlerin demi gonca güllüdür
Tomurcuk güllerin dersem yâ Ali

Bu dizeleri "Ali Sevgisi" başlıklı bölümde okumak gerekir, ancak içerik burayı uygun görüyor. Ozan açıktır, sevgisini yüzeysel bir söyleyişin uyumu içinde sergilerken dili burkulmuyor, anlamla ses uyumu birbiriyle kaynaşmış. Ali sevgisi dilegetirilirken inanmış (mümin) bir kimsenin aktöreye özgü niteliği de açıklanıyor, inanan kimse tanrıyı anar, doğruyu söyler, o bu söyledikleriyle anlaşılır. Burada dilin önemi beliriyor, dil insanı açıklıyor, kişi söylediğinde kendini gösteriyor.

Şu karşı yaylada göç katar katar
Bir güzel sevdası serimde tüter
Bu ayrılık bana ölümden beter
Geçti dost kervanı eğleme beni

*

Şu benim sevdiğim başta oturur
Bir güzelin derdi beni bitirir
Bu ayrılık bana zulüm getirir
Geçti dost kervanı eğleme beni

*

Ben gidersem Suna'm bana ağlama
Ciğerimi aşk oduna dağlama
Benden başkasına meyil bağlama
Geçti dost kervanı eğleme beni

*

Gider isem bu il sana yurt olsun
Munafıklar aramıza kurt olsun
Ben ölürsem yüreğine dert olsun
Geçti dost kervanı eğleme beni

*

Pir Sultan Abdal'ım dağlar aşalım
Aşalım da dost iline düşelim
Çok nimetin yedim helallaşalım
Geçti dost kervanı eğleme beni.

Birkaç dizesi değişik biçimde söylenen bu şiirde ozanın sevgi, Ali'ye bağlılık, tarikat anlayışı, dünyaya karşı tutumu sergileniyor. Oysa şiir ezgiyle okunurken bunlar düşünülmüyor. Bu şiir söyleşili toplantılarda okunur, söylenirdi. İlk bakışta şiir bir yaylaktan oba oba göçü, kışlaklara inişi konu edinmiş görünüyor. Arada özlem, ayrılık, acı çekiş, ölüm gibi olumsuz durumlar var. Şiir değişik konulardan oluşan bir bütün niteliği taşıyor. Peki ozan kimi seviyor? Bu *"Suna"* kimdir, sevilen bir konar-göçer obanın güzellerinden biri mi, yoksa yaygın bir ad mı, ozanın bağlandığı inanç kurumunun ulularından biri mi? Kestirmek güç, ancak sevginin bütün etkinliği, ağırlığı şiire çökmüş, okuyucu yalnızca şiirin duygusal ağırlığını sezebiliyor, ozanın düşünsel alanına girmek istemiyor. Girse ne çıkacak, şiir özünden ne eksilecek? Şiir kendine yetiyor, anlamsal aracılara gereksinme duymuyor.

Gel seninle ahd-ü peyman edelim
Ne sen beni unut ne de ben seni
İkimiz de bir ikrarı güdelim
Ne sen beni unut ne de ben seni

Dörtlükler böyle dizilip gidiyor, ancak işlenen konu değişmiyor, ozanın bütün isteği unutmamak-unutulmamak, bunu da karşılıklı bir anlaşmaya bağlamak. Ancak işin içine *"ikram gütmek"* karışınca tasavvuf kokusu seziliyor. Anadolu halk şiirinde, tasavvuftan gelen, bir halk deyimi niteliği kazanan *"ikrar vermek"* sözleri yaygındır. Bu tür sözcüklerin, deyimlerin şiire girmesi bir yandan şiirin etki alanını genişletiyor, öte yandan da şiirin daha sağlam bir tabana oturmasını sağlıyor.

Gam elinden benim zülfü siyahım
Peykân değdi sinem yaralandı gel
Hudâ hakkı için ağlatma beni
Bugün sevda canda aralandı gel

*

Gamdan hisar oldu mekânım yurdum
İşitmez âvâzım dinlemez virdim
Bir değil beş değil on değil derdim
Düğümler baş verdi sıralandı gel

*

Hasretine vasıl olam mı böyle
Mecnun'a da bâki kalır mı Leylâ
Ölümlü dünyadır gel halâl eyle
Yüklendi barhanam gidelendi gel

*

Ne çekerse derdli sinem dağ olmaz
Günler gelir geçer ömür çoğ olmaz
Neşterlidir yaralarım onulmaz
Göğerdi çevresi karalandı gel

*

Pir Sultan Abdal'ım haftada ayda
Günler gelir geçer bulunmaz fayda
Gönül Hak arzular canım hayhayda
Toprağım üstüme kürelendi gel.

Ozan, duygularının bütün derinliğini sergiliyor, dil su gibi akıp gidiyor, Türkçenin söyleyiş olanaklarını çarpıcı çekicilik yaratıyor, şiir sözcüklerin ötesinde bir etkinlik taşı-

yor. Ozanın derinlemesine bir sıkıntısı, bir kaygısı var, şiiri kaplayan da odur. Bir yanda özlem, bir yanda yeryüzü yaşamının gelip geçiciliği, tatsızlığı, bir yanda yalvarıp yakarma, bunların hepsinden dokunaklısı ölüm korkusu. Seslenilen kimsenin, sevgilinin (açıkça bilinmiyor) duygularını devindirip yumuşatmak böylece kendine çekmek için ozan güzel bir söyleyişin arkasına sığınmış, pusuya yatmış gibi. Şiirde, ardardı dizilen duygusal titreşimler nedeniyle bütünlük var, bir dörtlük çıkarılsa bir eksilme sezilecekmiş sanıyoruz, oysa değil, ancak şiirinin etkisi öyle. Bu düz söyleyişle böylesine açık, pırıl pırıl bir derinliğe varmak kolay değildir. Özellikle, bugün bize halk dili gibi görünen, bu söyleyiş Türkçenin büyüsünü yansıtıyor, *"gidelendi gel"* sözcüklerinin etkisi dilin akıcılığına dayalı. Son dize:

Toprağım üstüme kürelendi gel

büsbütün çarpıcı, artık yapacak başka bir iş kalmadı, gel gömüldüğüm yeri gör, bak toprağım üstüme yığılmış. Bu duygusallığın bütün gücünü gösteren, acındırıcı, yürek burucu bir söyleyiştir. İşte, halk kesiminde ozanı sevdiren, yaşatan bu duygusal söyleyişlerdir. Şiirin dili duygusallığın diliyle elele verince dağlar aşılıyor.

Ölümlü dünyadır gel halâl eyle

dizesi Anadolu insanının yazgısını, yaşam karşısındaki duygusal tutumunu vurgulayan bir anlamla yüklüdür. Anadolu insanının belleğinde *"ölümlü dünya"* deyimi ölçüsünde yaygın, etkili, uzlaştırmaya, barıştırmaya yönelik dil varlıkları sayılıdır. Uzun yolculuklarda, bir yerden başka bir yere göçüşte, sayrı yatağında "birbirine hakkını halâl etmek" nerdeyse değişmez bir yaşama kuralıdır halkımızda. Pir Sultan Abdal, içinde yaşadığı Türk topluluğunun bu dil özelliğini çok iyi biliyordu, bilmese ne bunları söyleyebilir, ne de böylesine yaygın bir etkisi olabilirdi. Şiir, dilin buyruğu altına girince etki hızı çoğalıyor.

Sabahdan cemâlin seyran eyledim
Gönüller perişan elinden sunam
Nice bekleyeyim gurbet illerde .
Hiçbir bilir yok mu halinden sunam

....

Sen seher yelisin gider gelmezsin
Gelirsen de bana bâki kalmazsın
Seni uçuranlar murad almasın
Seni kim uçurdu gölünden sunam

Kimi yerde *"suna"*, kimi yerde *"turna"* diye geçen bu sözcük ozanın, bizce, yönü belli olmayan bir sevgisini sergiliyor. "Suna" bir kuş olduğu gibi kırsal kesimde yaygın bir kadın adıdır, "turna" da öyledir. Okuyucu için daha önemlisi şiirin içeriksel etkinliğidir. Ozan birkaç yabancı sözcük de kullanıyor, ancak hepsi halkın (okumamış kesimin) anlayabileceği niletikte. Arapça-Acemce karışımı öğürtülü geğirtili Osmanlıcanın bataklığında yuvarlanan "divan şiiri"ne benzemiyor bu dizeler. İnsanı, dili ağdaşlatırmadan, kılçıklandırmadan, veriyor. Kim okursa okusun bunun bir sevgi şiiri olduğunu anlamakta güçlük çekmez. Halk dilinde *"halden anlamak"* deyimi burada *"halden bilmek"* biçiminde geçiyor, demek ikisi de söyleniyormuş. Bu ufak deyim bile şiiri halk denen büyük kalabalığa götürüyor, dar alandan kurtarıyor. Bu iki dörtlüğün alındığı şiirde

Eser seher yeli teli ırganmaz
Sen gidelden deli gönül eğlenmez

dizeleri geçiyor, bütün sözcükler halk dilinden alınmış, deyimler de öyle. "Seher yeli", "deli gönül", "tel ırganmaz" hep halk deyimleridir. Bu örnekler Pir Sultan Abdal'ın deyimlerle konuşmayı sevdiğini, şiirini deyimlerle beslemeyi bildiğini gösteriyor. Burada şiirin atardamarları deyimlerdir diyebiliriz.

Beline kuşanmış nurdan bir kemer
Aşkın dolusunu içenler kanar
Herkes sevdiğinden bir dolu umar
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Pir Sultan Abdal'ın *"Ala gözlü Şah'tan bir dolu geldi"* dizesiyle başlayan koşuğundan aktardığımız bu dörtlük salt bir sevgiyi işliyor, oysa öteki dörtlüklerde yoğun bir Oniki İmam yandaşlığı görülüyor. Bu dizeler Pir Sultan Abdal'dan yüz yıl sonra yaşadığı sanılan Karacaoğlan'ın dilini anımsatıyor, dizelerde dilegelen sevgi nesnel.

Payım gelir imamların payından
Oniki İmam nesli Ali soyundan
Kırkların içtiği üzüm suyundan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Bu dörtlük, önceki dörtlüğün önündeydi, ozan bunda "alevi" sevgisiyle, ötekinde "dünya sevgisi"yle kaynaşmış. Sevgi bir yerde durmuyor; daldan dala sıçrıyor, konudan konuya atlıyor, sonra şiirin bütününe yayılıyor, böylece kavramların anlamsal egemenliğinden kurtuluyor.

Erenlere eş olayım
Bu yola yoldaş olayım
İçeyim sarhoş olayım
Aymak elinden gelir mi

*

Alna yazılmış yazıyı
Besili körpe kuzuyu
Hakk'ın yazdığı yazıyı
Bozmak elinden gelir mi

*

Dere tepe dümdüz olur
Gece geçip gündüz olur
Gökte kaç bin yıldız olur
Saymak elinden gelir mi

*

Pir Sultan'ım der Hatayi
Dilimiz söyler hatayı
Pişmedik çiğ yumurtayı
Soymak elinden gelir mi

İnsanın gücünün nereye varabileceğini, bireyin tanrı kayrasına gereksinim duymadan neler yapabileceğini soran dizelerde birer sorun saklıdır. İnsan, birtakım olaylar karşısında yetersiz kalıyor, ozan bu yetersizliği yaşamsal olaylarla sergiliyor. *"Çiğ yumurtayı soymak"* olacak iş değildir, *"gökte kaç bin yıldız olur"* bugün de bilmek güçtür, ancak birtakım varsayımlar ileri sürülebilir. Tasavvufta, kişinin birtakım eğitim evrelerinden geçerek, olgunlaşması, yetkinleşmesi gerekir, bu oldukça çetin bir sınavdır, ancak ermenin, erenlere yoldaş olmanın başka bir yolu da yoktur.

Tasavvuf yoluna girenler Bektaşilik'in içinde bulunduğu topluluğa *"güruh-i naci"* derler, bu *"kurtulmuş topluluk"* anlamındadır. Pir Sultan Abdal bu topluluktan olduğunu şu dizelerle açıklıyor:

Akpınar'ın boz bulanık seliyim
Ol sebebden aklım yoktur deliyim
Naci derler dört güruhun biriyim
Ararsan Hak divanında bul beni

Ozana göre tanrı katına ulaşmak, ölümsüzlüğe varmak için Bektaşilik'in anlayış ortamında bulunmak gerekir. Bu yüceliğe ulaşmak için usun bağından kurtulmuşum, deliyim, öylesine içten gelen bir taşkınlığım, bir kendimden geçişim vardır, ben Akpınar'ın bozarmış, bulanmış seli gibiyim. Ancak, birçok becerim, usun dışına taşan başarılarım da vardır:

Gök yüzünde uçan kuşu tutarım

bununla da kalmam, bütün insanlarla konuşmak, anlaşmak için üstün bir yeteneğim vardır, ben öyle bir kuşum ki:

Yetmişiki dilden bilir öterim

bu nedenle beni anlamak kolay değildir, özellikle dıştan bakanlar benim ne olduğumu bilemezler; *"Anın için fark edemez el beni"*. Ben, bu duruma kendi isteğimle düşmedim, yazgımı değiştirmek, kendi yargımı kendim vermek elimde

değildi, ben kendi başına yaşayan, şunun bunun işine karışmayan bir kimseydim, ne oldu bilmiyorum, günün birinde:

Gider idim ben de kendi işime
Aşkın doluları yağdı başıma
Ağu kattı benim tatlı aşıma
Ummanlara gark eyledi sel beni

Bu olaylardan sonra daha kendime gelemedim, taşkın bir akarsu gibi engin denizlere karıştım, artık birlik içindeyim, bireylikten çıktım. Pir Sultan Abdal, yukarıya aktarılan dizelerinde, böyle söylüyor. Yazgının akışına kapıldığını, kendi istenciyle devinmediğini, kendisine egemen olan üstün bir gücün bulunduğunu anlatıyor, üstü kapalı olarak. Bu, İslâm ülkelerinde yaygın, bir yaşama anlayışıdır, kişiye egemen olan kendi istenci, usu değil yazgısıdır. Şiirin çekiciliği, akıcılığı içinde ozan kendini böyle görüp gösteriyor. Bu dizelerde ozan karşımıza bir *"yazgı varlığı"* olarak çıkıyor, eli kolu bağlıdır, istenç özgürlüğü yoktur. Onun şiirinde başat sorun niteliği taşıyan *"insan"* hep böyle olumsuz yanlarıyla ilgi çeker, erek kurtuluşa ulaşmak, baskılardan sıyrılmak, tanrısal varlığın özünde ölümsüzlüğe kavuşmaktır. Bu durumda şiir *"insanı anlatan bir ürün"* diye görülmektedir, nitekim Pir Sultan Abdal da öyle davranıyor, kendini, çevresini şiiriyle ortaya koyuyor, bunu yaparken de şiiri yalın bir söyleyiş olmaktan kurtarıp anlamla dolduruyor.

Bir hoyrat gelip de bağına konsa
Dermeyi bilmese dalını yolsa
Ol hoyratın eli gülüne değse
O gül domur domur çiçek açar mı

dizelerinde nitelenen durum insana değgindir, uğursuz-kötü insanın ne gibi yıkımlara yolaçabileceğini diline dolayan ozan dolaylı konuşuyor, konuya kıvrımlı-dönemeçli yollardan varıyor. Bilgisiz, dengesiz bir kimsenin tatsızlığı, çekilmezliği şiir diliyle açıklanırken dil değişik olanaklarla dizeleri biçimlendiriyor. Ozanın "hoyrat" dediği "tarikat"tan ol-

mayan, anlayışsız, *"kuru sofu"* denen kimsedir. Yukarda geçen *"naci"* sözcüğünün karşıtıdır *"hoyrat"*, kişinin olgunlaşmasına, yetkinleşmesine, tanrısal evrene ulaşıp ölümsüzlüğe kavuşmasına engel olmaya çalışana "hoyrat" denir erenlerin dilinde. Sözün açığı *"hoyrat"* diye nitelenen kişi *"sünni"* inançlara, şeriat kurallarına bağlanandır.

Haram-zâdeleri Cem'e komazlar
Sofrasından çıkan nanı yemezler
Kimi uğru olmuş kimi gammazlar
Her oğul babanın yerin tutar mı

Bu dizelerde bir aktöre kuralı sergileniyor, şiir aktöresel bir sorunun açıklanmasını sağlayan araca dönüşüyor, ancak dilin gücü şiiri kurtarıyor, yalın bir anlatış olmaktan çıkarıyor. Bu dizeler anlamları düşünülmeden okunamaz, anlam dizede ağırlığını sezdiriyor. Öte yandan, yine Anadolu halk ağzında geçen *"her oğul babanın yerini tutmaz"* özdeyişi dörtlüğün bağlayıcı öğesi oluyor.

Şu dünyada kötü sözün yarası
Bir dahi sağalır hergiz çıkar mı

Bu dizeler de bir atasözünden, ya da özdeyişten kaynaklanıyor, halkımız *"dil yarası sağalmaz"*, *"dil yarası geçmez"* söyler. Ozan bu özlü sözleri yakalamış, halkın ağzından kendi duygularını, düşünceleri açıklama kolaylığını bulmuş. Özellikle *"kötü söz"* deyimi Türkçenin yaygın, çok söylenen, kimi kişileri nitelemeye yarayan ürünlerinden biridir.

Pir Sultan Abdal şiirinde, kimi alevilerin uyguladıkları çok önemli bir sorına değiniyor, bu sorunu şiir diliyle açıklamayı yeğliyor. Özellikle Bektaşilik'te evlenmeyen, yalnız yaşamayı yeğleyen kimseler vardır, bunlara *"mücerred"* denir, *"yalnız olan-toplumdan uzak yaşayan"* anlamındadır. Ozanımız bu görüşe katılmadığı gibi gereksizliğini, tutarsızlığını da sergiliyor, bu konuda sağlıklı kanıtlar da getiriyor:

Mücerredim deyü dava kılanlar
Murtaza kırkların başı değil mi
İmamlar anası kırklar aynası
Fatıma Ali'nin eşi değil mi

*

Bilmem küstah mıdır adama tapan
Adamın başında güllerin kokan
Dişi kuş değil mi yuvayı yapan
Erkek arslan ise eşi değil mi

Burada Ali'nin Fatıma ile evlendiği, erkeğin bir eşinin olması gerektiği, bunun da yasal bir gelenek niteliği taşıdığı açıklığa kavuşturuluyor. Evlenmemek İslâm dininde yoktur, üstelik kınanmıştı da, Kur'ân evlenmenin gerçğini vurgular. Ali ile oğulları evlenmiştir, çocukları, torunları olmuş, böylece Ali'nin soyu sürmüştür. Peki bu *"mücerred"* olma uygulaması nerden çıktı? Bu uygulama Alevilik'e çoktanrıcı dönemden kalan inançlardan biçim değiştirerek girmiştir, Hıristiyanlık'ta da durum öyledir, çoktanrıcı dönemlerin bir kalıntısıdır. Pir Sultan Abdal bu geleneğe katılmıyor, onun anlamsız olduğunu da söylemekten kaçınmıyor. Kimi sünni tarikatlarda, Kur'ân'ın yasaklamasına karşın, evlenmeyen, kendini tanrıya adamış göstererek toplumdan uzak kalmayı yeğleyenler vardır, bu sağlıklı bir yol değildir, üstelik tapımla (ibadet'le) da ilgisi yoktur. Oysa dine çok bağlı görünmeyi seven sünniler arasında çalışmadan, dilenerek geçinen, yatırlardan, ölülerden yardım dileyen, dilenerek hacca gidenler bile vardır. Yollarda, alanlarda, cami kapılarında sözde cami yaptırma düşüncesiyle dilenenlerin, akça toplayanların sayısı az değildir. Pir Sultan Abdal şiiriyle bu soyguncu uygulamalarına karşı çıkmış, bunu şiirinin diliyle bir insan sorunu biçiminde gündeme getirmiştir.

Pir Sultan Abdal'ın şiiri değişik insan sorunları içeren belli bir konuda saplanıp kalmayan, ancak inanç olarak Ali'nin yolunu izleyen bir anlayışın anlatım aracıdır. Onun bir *"anlatım aracı"* diye nitelenmesi özünü önemsiz sayma anlamında değildir. Bu ozan şiirini benimsediği inanç odağı için söylüyor, sözcüklerin tabanına düşüncelerini oturtuyor,

bu nedenle onun şiiri bir *"bildiri"* niteliği taşır. Konuştuğu dil halkın dilidir, duyguları halkın duygulandır, tuttuğu yol da halkın yoludur. Anadolu'nun kırsal kesim insanları, büyük yerleşme yerinde yaşayan varlıklılar gibi kaçmayı, göçmeyi, örtünmeyi, aşırı bir şeriat uygulamasını sevmezler, halk arasında dişi-erkek ayrımı yoktur. Özellikle Bektaşilik'te kadın-erkek bir yaşam uyumu içindedir. Pir Sultan Abdal bu gerçeği çok iyi biliyor, bu nedenle de şiirini içinde yaşadığı halkın anlayış düzeyine göre düzenliyor.

—II—

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerini değişik evrelere ayırarak açıklamak tutarsız bir girişimdir. Onun bir şiirinde birkaç konuya birden değindiği görülür. Bu nedenle şiirlerini "tarikat", "sevgi", "Oniki İmam" bg. başlıklar altında toplayarak bölümlemek doğru değildir. Bu ozan şiirinde hepsinden önce insanı anlatıyor, insanın davranışlarını, inançlarını, yaşamla ilgili düşüncelerini sergiliyor. Bir dörtlükten ötekine geçerken yeni bir soruna değinmeyi biliyor, böylece şiirini biteviyelikten kurtarıyor, düz bir çizgi üzerinde yürümeyi sevmiyor, anlamsal inişler-çıkışlar yapmayı yeğliyor, şiirinin sürükleyiciliği, yorucu olmayışı da bu tutumuna dayalıdır. Pir Sultan Abdal bir ülkü ozanıdır; bu ülkünün içinde sevgi, yergi, eğitim, suçlama, öğüt, barış, savaş, kardeşlik, komşuluk, iyilik, güzellik, yiğitlik, bağlılık, yardımseverlik, bilgi bg. insanla yakınlık içinde olan konular vardır. Bu nedenle, bu ozanı yalın bir söyleyiş kişisi diye anlamak yanıltıcıdır, ona yalnızca bir tarikat yayıcısı demek de doğru değildir. Şiirinin bütünü incelenince böyle belirli bir doğrultuda bulunduğu, tarikatının dışında başka bir gerçek tanımadığı sonucuna varılamaz. Onun koyu bir alevi olduğu, alevi büyüklerine bağlandığı açıktır, ancak şiirlerinin hepsi bu soruna yönelik değildir, çok değişik konuları içermektedir demiştik. Onun, bir ozan olarak, bu tutumunu dağınıklık diye anlamak da yanıltıcıdır. Onun şiirinde, bağlandığı ülküyü süsleyen, varsıllaştıran, genişleten bir türlülük egemendir. İnsanla ilgili bir sorunu şiire geçirirken, ülküsünden uzaklaşmıyor, ancak ülküsü-

nü başat konu durumuna da getirmiyor. Yine onun şiirini bağnazlığa, sünni çevrelerin aşırı anlayışsızlığına, saldırganlığına bir yanıt diye anlamak gerekir.

Gidi Yezid bize Kızılbaş demiş
Meğer şahı sevdi dese yoludur
Yetmişiki millet sevmedi şahı
Biz severiz şâh-ı merdan Ali'dir

*

Muhammed dinidir bizim dinimiz
Tarikat altında geçer yolumuz
Cibril-i emindir hem rehberimiz
Biz müminiz mürşidimiz Ali'dir

dizeleriyle başlayan şiir bir savunmadır, anlamsız suçlamalara karşı bir yanıttır. Ozan, şiir diliyle, saldırılara, suçlamalara karşı çıkıyor, bu şiiri düşüncelerini yaymak, yandaş kazanmak için çıkarılan bir "bildiri" gibi görmemek gerekir. Sünni anlayış ozanı dinsiz, sapkın, kızılbaş (en kötü anlamda) diye suçluyor, ozan da gereken yanıtı veriyor.

Gözün açık ise gel gil katara
Bu yol görenindir körün değildir

dizeleri de bir açıklamadır, gerçeği görmenin koşullarını söylemedir. Aleviler-Bektaşiler arasına katılabilmek için önce bilgi edinmek, gözü açık olmak, anlayışlı davranmak gerek. Sünni geleneğinin kuru buyruklarına koyun gibi baş eğerek bilinçsiz bir tutumla yürümek insana yakışır bir davranış değildir. Önce kendini, sonra çevreni bil, gerçeği gör, öğren, gözünü yumma, gözü açık ol; başkalarının değişmez buyruklarına kapılarak gözü kapalı yürümek gerçeğe ulaştırmaz, gözün açık olacaktır.

Ana ata kavim kardaş
Olduk Hakk ehline yoldaş
Can ile başdan ey kardaş
Geçebilirsen gel beri

dörtlüğü tarikat yoluna girmenin cami kapılarında tanrı adına dilenmeye benzemediğini, bütün gönülle, soyla sopla barış içinde bulunmanın gereğine inanmayı, dahası canını ortaya koymayı erek edinmeyi vurguluyor. Tarikata girmek kolay bir iş değildir, birtakım koşulları vardır.

Hakikat bir gizli sırdır
Açabilirsen gel beri

dizelerinde bir koşul dilegetiriliyor. Ozan *"sırrını açmak"* deyiminin arkasına sığınarak gerçeğin anlaşılmasındaki güçlüğü belirtiyor. Bu yalnızca tarikatla ilgili bir sorun değildir.

Pir Sultan Abdal'ın şiirinde, değindiği sorunları bir yana bırakırsak, üç kalıcı özellik bulabiliriz.

A. Şiirde halk deyimlerinin ağırlığı var, bu ağırlık şiirin ilgili alanını genişletiyor, halkın anlayabileceği bir ortamda yayılıyor. Türkçenin söyleyiş kolaylığını deyimlerin anlamsal içeriği dolduruyor, böylece şiir yalın söyleyişten kurtulup anlamlı açıklamaya dönüşüyor. Bu durum şiire sağlıklı bir taban oluşturuyor, şiir boşlukta kalmıyor.

B. Şiirde dilin yalınlığı Türkçenin anlatım gücünü gösteriyor, bir yandan şiirin yayılma alanı genişliyor bir yandan da Türkçe özlü bir şiir diline çevriliyor, Yunus Emre ile başlayan Türkçe şiir geleneği daha açık, daha kolay, daha etkili bir söyleyiş özelliğine kavuşuyor.

C. Türkçe yalın bir şiir dili olurken, değişik sorunları içerme gücü de kazanıyor, dilimiz bir sorunlar dili oluyor. Tasavvufun kimi sorunlarını açıklamada yeterli bir yapı taşıdığını anlıyoruz dilimizin. Oysa divan ozanları, Osmanlı padişahları Türkçe için böyle düşünmüyorlardı, halk dili alay konusuydu imparatorluğun varlıklı çevrelerinde. Fuzûlî bile *"Hadikatü's-Süeda"* adlı yapıtının başında Türk dilinin şiire yatkın olmadığını, bu nedenle onunla kolay şiir söylenemeyeceğini vurgulamıştı. Sünbülzade Vehbi ise *"Sühan Kasidesi"* nde Türk dilini, halk ozanlarını alaya almıştı. Şimdi, Pir Sultan Abdal'ın şiirlerini okuyunca, Türkçenin ne denli güçlü bir şiir dili olduğu anlaşılıyor. Güçlük Türkçeyi yeterince bilmemekten doğuyor.

Ne yatarsın bülbül kalk figan eyle
Çağırıp ötmenin zamanı geldi
Kırmızı gül yeşil yaprakta kaldı
Dalında ötmenin zamanı geldi

*

Benim şahım gelir türlü naz ile
Dili tûti kalbi irfan söz ile
Kırmızı bâdeyle cura saz ile
Muhabbet etmenin zamanı geldi

Bu dörtlüklerin içinde yabancı sözcükler vardır, ancak hepsi halkın dilinde, halkça bilinir; gül, kırmızı, saz, tûti, bülbül bg. sözcüklerin yabancı kökenli olduğunu halkın çoğu bilmez, hepsini Türkçe sanır. Ozanın şiire soktuğu yabancı sözcükler, anlam bakımından, Türkçeleşmiştir diyebiliriz. İmdi, bu şiirleri söyleyen ozan alaya alınır, dili yerilir, düşünceleri küçümsenir, suçlanır, dahası şiiri bile kaçınılması gereken bir nesne sayılır. Pir Sultan Abdal'dan yukarda örnek olarak sekiz dize aktardık, şimdi bir karşılaştırmasını yapmak için, onun çağdaşı *"divan ozanı"* Bâkî'den de sekiz dize okuyalım:

Giyer gülşende lâ'lin tâc lâle
Elinde nerkisin altun piyâle
Çemende ayşa gelmiş gonca-i ter
Biraz gül bağlamış bir destmâle
Felek cevlân ider bağ-ı cihanda
Dûm-i tâvus nakşin virdi hâle
Cihan pür bûy-i müşg-i nâfe-i Çîn
Hamel burcunda seyr eyler gazâle

Bu sekiz dizede geçen sözcüklerin çoğu Arapça-Farsçadır. Şiir güzeldir, becerilidir, Osmanlıcaya göre söyleyiş akıcıdır, uyumludur. Ancak bu dizelerden kim, ne anlar? Bunlar kime söyleniyor, kimlere sesleniyor? Bu soruların doyurucu yanıtı yoktur. Ozan, şiiri yalnızca eğlence olsun diye söylemez, düşüncelerini, inançlarını, duygularını dilegetirmek, kendini açıklamak ister. Şiir söylemenin, söylenen

şiirleri çevreye duyurmanın anlamı budur. Pir Sultan Abdal'ın yaptığı da başka türlü değildir. O da, bir ozan olarak, anlaşılmak, bilinmek ister. Öte yandan Anadolu'nun kırsal kesim insanları da söyleneni anlamak, anladığını dinlemek eğilimindedir, bu da doğaldır. Halk topluluğunun da şiire, öyküye, gülmeceye, söylenceye, gereksinimi vardır, bu da insanın doğasıyla, insan oluşuyla bağlantılı bir durumdur. Halk topluluğuna, yönetici kimselerin, siz bizim önerdiğimiz şiiri okuyun demelerinin geçerli etkisi olmaz. Oysa halkımız "divan şiiri"ni anlayamaz, ne dili kendindendir, ne düşünceleri, ne ölçüsü, ne konuları. Pir Sultan Abdal ise halkın şiir gereksinimini, belli bir oranda giderebiliyor. Onun inançları halka ters gelse ilgi çekmez, geniş bir etki alanı bulamaz. Oysa durum büsbütün tersine, Pir Sultan Abdal halkı etkiliyor, kendine çekiyor. Bu olay, kırsal kesim insanlarının, şiir susuzluğunu Pir Sultan Abdal'ın pınarından giderdikleri anlamına gelir. Divan şiiri halk çoğunluğuna yabancı kalmıştır, halka söyleyecek sözü yoktur.

Yukarda açıklanan konular, Pir Sultan Abdal'ın şiirinde yereden sorunlarla ilgilidir. O, dediğimiz gibi, şiirleriyle halka seslenmek, halkla senli benli olup konuşmak istiyor. Bunu daha önce Hatayi başarmıştı, hepsinin öncüsü de Yunus Emre idi. Demek, salt bir Türkçe ile halka gitmenin kolaylığı, yararı açıktır. Osmanlı yönetimi bu toplumsal gerçeği görememiştir, göremediği gibi göreni de suçlamış, *"Türk"* diye aşağılamıştır, yermiştir.

Yaz gelince atlar çıkar çayıra
Kadir Mevlâ'm sevdiğimi kayıra
Meğer beni senden ölüm ayıra
Felek beni nazlı yardan ayırdı

Bu dizelerde, yalın Türkçenin gücünden yararlanan açık seçik, etkili bir söyleyiş vardır, dizelerin şiir dokusu sağlamdır, ozanın dilegetirdiği duygusal özlem bütün insanları ilgilendirir, hepimizin başından geçebilir. Oysa yine bir onaltıncı yüzyıl divan ozanı olan, üstelik bilimsel saygınlığı da bulunan Nev'i'nin şu dizeleri kimseyi ilgilendirmez:

Fikr-i lâ'lün her kaçan bu kalb-i şeydadan geçer
Dil safâdan mest olur gûyâ ki sahbâdan geçer
Eşkümün âlûde-dâmân olduğun ayb eylemen
N'eylesün dilden gelür bî-çâre deryâdan geçer

İmdi, bu dizelerin ölçüye dayalı bir uyumu vardır, kendi türünde de başarılı sayılır. Ancak ölçüyü aradan çekince, dizeler kılçığı çıkarılmış balığa döner. Oysa Pir Sultan Abdal'dan verilen örnekte durum öyle değil, ölçüde bozukluk olsa bile söyleyişin uyumu, dizelerin içerdiği anlam pek sarsılmıyor, Türkçenin gücü şiiri kurtarıyor. Pir Sultan Abdal yaşamın içinde geziyor, yaşanan olaylardan edinilen izlenimleri şiire aktarıyor, şiirini güncel olanın dışına çıkarmıyor, nesnelin ötesine sürmüyor. İşte kırsal kesim insanının onu tutması, benimsemesi de bundan dolayıdır. Halk, bu ozanda, bu ozanın şiirinde kendini buluyor.

Be yaranlar be kardaşlar
Gör neyledi zaman bizi
Gözüm yaşını akıttı
Sel eyledi zaman bizi
*
Can nice ayrılır tenden
Ten nice ayrılır candan
Ayak ayak nerdübandan
İn eyledi zaman bizi
*
Gelin gidelim zecr ile (1)
Can kurban olsun asîle
Bir halden bilmez cahile
Kul eyledi zaman bizi
*

---

1) "Zecr ile" sözcüğü halk dilinde karşılığı ödenmeyen, akçasız yapılan işe denir. Ozan, "gelin soylu kimsenin işini akça istemeden bitirelim, ona yardımcı olalım" diyor. C. Öztelli bu sözcüğün karşısına (?) koymuş, gereksizdir.

Kimi baydır kimi fakir
Ol yaradan Mevlâ'ya şükür
Ne akıl kodu ne fikir
Del'eyledi zaman bizi

*

Pir Sultan'ım döne döne
Dolu içtim kana kana
Şu yerde kim yana yana
Kül eyledi zaman bizi (2).

Ozan yaşanan gerçeklerin dışında dolaşmıyor, bu dizelerde söylenenlerin hepsi insanların başından geçen nesnel olaylardır. Anadolu'da özellikle kırsal kesimlerde bunları söylemeyen kimse yoktur denebilir. Dizeler yakınmalarla, sızlanmalarla doludur, yaşamın engellenemeyen olguları birbirini izliyor, böylece dizeler etkinlik kazanıyor. Bu dizeleri okurken, bir şiirle karşılaşıldığı anımsanmıyor pek, ozanın söyleyişi şiiri başka bir kılığa sokuyor, dilin çekiciliği şiirin ölçüsünü dışlıyor. Halk ozanlarının yaygın başarılarından biri de şiire böyle bir özellik sağlamaktır. Koşuk okunurken, çalgı eşliğinde söylenirken salt "şiir" izlenimi vermiyor, şiirle-ezgi arasında daha çekici bir etki yaratıyor. Bu başarıda deyimlerin şiir diline girmesi de önemlidir.

Sabır kıla kıla canıma yetti
Hasmını ararsan sendedir âşık

dizelerinde şiirin ağırlığı *"canıma yetti"* deyimindedir, öteki deyim ise *"sabır kılmak "*tır, ikinci dizede *"kişi kendi kendinin düşmanıdır"* özdeyişi saklıdır, dizenin etkisi de bu özdeyişin içeriğinden geliyor.

---

2) C. Öztelli bir dizeyi *"Avrat eyledi zaman bizi"* diye yazmış, doğru değildir, önceki dizenin anlam içeriği, yazarın yanıldığını gösteriyor. Ayrıca alevi-bektaşi anlayışına göre kadın küçümsenmez, aşağılanmaz, oysa C. Öztelli'de aykırı bir anlam vardır.

Pir Sultan Abdal'ın şiirinde doğa varlıklarının da geniş yer kapladığı görülür. Bu tür şiirler, içerik bakımından, daha yumuşak bir anlatım düzeyindedir. Ozan, bir gözlemci gibi doğada uçan kuşlara, açan çiçeklere, yeşeren bitkilere, dağlara, ormanlara, yaylalara, kayalıklara, sulara bakar, onlardan esinler alır, sonra şiirinin uygun gördüğü yerlerine serpiştirir. Bu şiirlerin doğayı açıklamak, anlatmak, bir sorun olarak öne almak için yazıldığı söylenemez, ancak ozanın çevresinde, doğaya büsbütün ilgisiz kaldığı da ileri sürülemez.

Alay alay olmuş gelen turnalar
Kanadı kolları vardır turnanın
Silkinip uçamaz menzil görenler
Gökyüzünde yolları var turnanın

*

Silkinip uçar da kanadın çatar
Seçer kılavuzlar önüne katar
Hasan Hüseyin'in semaın tutar
Kerbelâ'da mekânı var turnanın

*

Sesleri naziktir medhi okunur
Avazı bağrımı deler dokunur
Yalabık yalabık tüyler takınır
Eğrim eğrim telleri var turnanın

*

Pir Sultan yardımcın yaradan olsun
Âşık olan âşık didârın görsün
Arif olan anlar cahil ne bilsin
Her mânâdan dilleri var turnanın

Ozan "turna"yı diline dolamış, onun bağlı bulunduğu kuruluşta turna saygıdeğer bir kuştur, Ali ile duygusal bir yakınlığı var sayılır. Pir Sultan Abdal'ın turnayı şiirine sokması, bize kalırsa, bir gelenek nedeniyledir. Geniş, sulak yerlerde yaşayan bu kuş halk ozanlarınca çok işlenir, aşağı yukarı bütün ozanlar bu kuşla ilgili şiirler yazmışlardır. Pir Sultan Abdal da bu geleneğe uysa gerek. Ancak, ozan turnanın devinimінden Hasan Hüseyin'i anımsatan bir anlam çıkarıyor,

turnayı biraz da onun için seviyor olmalı. Aleviler arasında söylenen bir öyküye göre sık sık Kerbelâ'ya gidermiş, bu söylentinin nereden kaynaklandığını bilmiyoruz. Bu konuda değişik açıklamalar varsa da, bizi burada, ilgilendirmez. Bizim için ilginç olan, ozanın tarikat töresine ağırlık vermesine karşın, şiirinde çok değişik gereçlerin bulunmasıdır. Bu gereçlerin şiire girmesi ilk bakışta yadırgatıcıdır. Neden koyu bir alevi-kızılbaş olan ozan, elinde çok etkileyici bir konu bulunmasına karşın, böyle doğal varlıklara yöneliyor. Konuya biraz açıklık getirmek için şunları söyleyelim: Pir Sultan Abdal'ın şiirine giren doğal varlıkların hepsi Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan insanların ilgilerini çekmiştir, bu ilgiyi ozan bulup ortaya çıkarmamış, ya da oluşturmamıştır. Pir Sultan Abdal'ın şiiri, hangi inanca bağlanırsa bağlansın, bir "yöre şiiri"dir, Anadolu insanının şiiridir (kırsal kesim sözkonusudur). Onu yönlendiren, doğa ile karşı karşıya getiren, içinde yaşadığı toplumun ilgileridir. Anadolu insanının bilmediği, çevresinde görmediği bir yaratık, bir doğal varlık onun şiirinde de yer bulamamıştır. Sözgelişi balina, ren geyiği, beyaz ayı, hamsi, mandalina, portokal, muz bg. şiirde görülmez. Bu nesneler Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı yörelerde yoktu da ondan.

Pir Sultan Abdal'ın geliştirdiği bu *"yöre şiiri"* içerik bakımından geniş kapsamlıdır. Onun Ali'ye bağlılığı, kimi yerde şiirinin ilgi alanını daraltıyor, belli bir konuda yoğunlaştırıyor. Buna karşın, kimi şiirinde de insanı işlemesi evrensele yönelik bir içerik taşır.

Seyyah olup şu alemi gezerim
Bir dost bulamadım gün akşam oldu
Kendi efkârımca okur yazarım
Bir dost bulamadım gün akşam oldu

*

İki elim kalkmaz oldu dizimden
Bilmem amelimden bilmem özümden
Akıttım kanlı yaş iki gözümden
Bir dost bulamadım gün akşam oldu

Bu dizeler, bu söyleyişle, daha sürer, ancak anlamın ağırlığı bağlama dizesindedir (dörtlüklerde yinelenen dize). Ozan yine halk dilinde yaygın deyimlere sığınıyor. Bağlama dizesi nerdeyse bütün insanlarca benimsenip söylenir. Özü sözü bir gönüldeş aramak, iyi ilişkiler kurarak kardeşlik-barış duyguları içinde mutluluğa kavuşmak bütün insanların dileğidir. Ozan *"bir dost bulamadım gün akşam oldu"* derken toplumda boyuna yinelenen bir özlemi şiirine yerleştiriyor, böylece şiirin etkisi çoğalıyor.

Yalan dünya sana bel mi bağlarım
Hani benim önüm sıra gelenler
Ölüm var derlerdi ben inanmazdım
Duya duydum essah imiş diyenler

*

Yaratmıştır insan ile hayvanı
İnsanda emanet koydu bu canı
Üçyüzaltmışaltı peygamber hanı
Bizi kor mu ya onları alanlar

Pir Sultan Abdal, dünyanın gelip geçiciliği, yaşamın bitimli oluşu karşısında tedirgindir, yazgıya da pek güveni kalmamıştır. Bu olumsuz açıklamalar birer insan sorunudur. Ölüm yalnızca düşünen insan için bir sorundur.

Pir Sultan Abdal'ın şiirinde; başta Yunus Emre olmak üzere, kendinden önce gelmiş alevi-bektaşi ozanlarının etkisi de açıkça görülmektedir. Düşünce-duyuş bakımından Yunus Emre ile Pir Sultan Abdal özdeş anlayış ortamındadır. Yunus Emre'nin yaktığı ocak, tuttuğu ışıldak dile dile, elden ele çağların üzerinden aşarak Pir Sultan Abdal'a değin gelmiştir, burada yazılı kaynakların incelendiği, bütün etkilerin bu inceleme sonucu gerçekleştiği söylenemez. Elimizde Pir Sultan Abdal'ın Yunus Emre'nin şiirlerini düzenli bir *"divan"* dan okuyup öğrendiğini gösteren güvenilir bir kaynak yoktur. Bize kalırsa biricik kaynak halkın belleğidir. Bu bellek Yunus Emre'nin ardından başka Yunuslar da yaratmış, büyütmüş, beslemiş, korumuştur. Onun, özellikle, *Hatayi* 'den etkilenmesi doğaldır, ne de olsa Hatayi bir tarikat ulusudur, Pir Sultan Abdal'ın öncüsüdür.

Karşıki karlıca dağı gördün mü
Buldurmuş eyyamın eriyip gider
Akan sulardan sen ibret aldın mı
Yüzünü yerlere sürüyüp gider

*

Kadirsin hey ulu şahım kadirsin
Her nereye baksam anda hazırsın
Üstümüzde dört köşeli çadırsın
Cümlemizi birden bürüyüp gider

*

Sıra sıra gelen ol ulu kuşlar
Sırlı olur yakmaz anı güneşler
Evvel ezel meyva veren ağaçlar
Anlar kalmayıp çürüyüp gider

*

Derindir deryamız bizim boylanmaz
Binbir kelâm dersem biri anlanmaz
Kişi ikrarsız yulara bağlanmaz
Yuları boynunda sürüyüp gider

*

Şah Hatayi'm söyler sözü özünden
Dervişlerin sakınıptır gözünden
Olur olmaz münkirlerin gözünden
Esriyip gönlümüz farıyıp gider

(A. Gölpınarlı)

Bu şiir başka kaynaklarda (S. N. Ergun, C. Öztelli) biraz değişiktir, ancak Hatayi'nin olduğu kesindir. İmdi, Pir Sultan Abdal'ın da buna benzer bir şiiri vardır, ikisini karşılaştırdığımızda birkaç dizenin dışında, şiirin bütününü kapsayan açık bir benzerlik görürüz. Pir Sultan Abdal'ın daha sonraki dönemde yaşadığına göre, öncelik Hatayi'nindir. Pir Sultan Abdal esinin sürükleyici akışına kapılarak biraz değişik nitelikte bir koşuk düzenlemiş, ya da halk öyle bir koşuğu belleğinde yoğurarak yeniden biçimlendirmiş, Pir Sultan Abdal'a armağan etmiş. Bizim, bunun ötesinde, ileri sürebileceğimiz bir sav yoktur.

Şu karşıki karlı dağı gördün mü
Rüzgârın bulmuş eriyip gider
Akan sulardan ibret aldın mı
Yüzün yerlere sürüyüp gider

*

Sürünün önünde giden avcılar
Sıcak sıcak günde yakar güneşler
Evel zaman yemiş veren ağaçlar
Anlar da kalmamış kuruyup gider

*

Kadirsin Allah'ım Sen Kadirsin
Üstümüzde dört direkli çadırsın
Çağırdığımız yerde hazır nazırsın
Cümlemiz üstüne yürüyüp gider

*

Bizim deryamız derindir boylanmaz
Bin nasihat etsen biri dinlenmez
Gidi merkep hiç bir yere bağlanmaz
Başında yuların sürüyüp gider

*

Pir Sultan'ım söyler sözü özünden
Âşıksın sakınır iki gözünden
Olur olmaz münkirlerin sözünden
Eksilmez gölümüz kuruyup gider

(C. Öztelli).

Bu şiir Pir Sultan Abdal adına geçiyor, bizde bir kuşku uyanmıştır açıkça. Bu şiirde Pir Sultan Abdal'ın sezdiğimiz söyleyiş üstünlüğü yok, kimi dizeler bozuk, anlatım tutarsız. Bize kalırsa, bu şiir, halkın Hatayi'den aktarıp Pir Sultan Abdal'a armağanıdır, bunun alındığı kaynağı düzenleyen kılı kırk yararcasına konuyu incelememiş, tutarlı bir karşılaştırma yapmamış, bulduğuyla yetinmiştir. Pir Sultan Abdal, kimi şiirlerinde, öncüsü Hatayi'den daha başarılıdır, daha derindir, daha geniş bir imgeleme gücünün taşıyıcısıdır. Oysa bu şiir pek başarılı değil.

Uyur idik uyardılar
Diriye saydılar bizi
Koyun olduk ses anladık
Sürüye saydılar bizi
*

Sürülüp kasaba gittik
Kanarayı meskân ittik
Dîdar defterine yettik
Şükür hoş gördüler bizi
*

Halimizi hal eyledik
Yolumuzu yol eyledik
Her çiçekten bal eyledik
Arıya saydılar bizi
*

Hak divanına dizildik
Pir defterine yazıldık
Bal olduk şerbet ezildik
Doluya saydılar bizi
*

Pir Sultan'ım Haydar şunda
Çok keramet var insanda
O cihanda bu cihanda
Ali'ye saydılar bizi.
(A. Gölpınarlı).

Bu koşuktaki anlatım gücü, düşlemsel buluşlar, imgeler, dil akıcılığı öteki şiiri dışlar, başka bir yere koyar. İki şiirin bir ozan elinden çıkması pek olası gelmedi bize. Bu taşkın ses Pir Sultan Abdal'ındır, öteki onu belleğinde yaşatan Anadolu insanınındır, Hatayi'den almış Pir Sultan'a götürüp sunmuş, böylece iki büyük ozanı birbiriyle söyleştirmiş.

*

DİL

Yazın alanında, Pir Sultan Abdal'a önem kazandıran, başka bir konu da onun dilidir. Bu ozanın Türkçesi, elimize geçen şiirlerine dayanarak konuşmak gerekirse, kırsal kesim insanlarının güncel dilidir. Kullanılan tasavvuf kavramları, Yunus Emre'deki gibi çok değildir. Bütün kavramlar Ali, Oniki İmam, tanrı, tanrının kimi nitelikleri, Muhammed, Kur'ân gibi İslâm inançlarının çevrelediği konularla ilgilidir. Pir Sultan Abdal sözcükleri şiirin yapısı içinde ezgiye özgü bir söyleyişle birbirine bağlıyor. Bu bağlama biçimi dizeleri bir anlam birimine dönüştürüyor. Ozanın bunları çalgı eşliğinde, doğaçtan söylediği izlenimi ağırlık kazanıyor. Onun kimi dizelerde, sözcükleri ölçüye uydurmak için yaptığı ulamalar ilginçtir. Sözgelişi: Oniki İmam, bu sözcük ölçüye göre "Onki İmam" diye okunuyor kimi yerde. "Ne eylersin" dizelerde "neylersin", "ne edersin" "nidersin" bg. kılığına sokulur. Bunlar gibi "nice olur/nicolur", türünden dizenin ölçüsüne göre uzatılıp kısaltılan sözcükler vardır.

Pir Sultan Abdal'ın dili, Türk şiirinin ikinci kurucusu sayılmasına olanak sağlar yapıdadır, biçimdedir.

Ben has bahçenin gülüyüm
Aynı Cemin bülbülüyüm
Kırk kapının kilidiyim
Açabilirsen gel beri

Böylesine kolay söylenmiş bu dizelerin anlamını kavramak, dilinin akışına uygun bir kolaylık taşımıyor, birtakım bilgiler istiyor. Oysa okuyucu bu dizeleri anlamı düşünmeden de bir ezgi gibi söyleyebilir.

Yuvadan uçurdum bir yeşil başlı
Cevrin çekmez oldum ey hilâl kaşlı
Ne ağlar gezersin ey gözü yaşlı
Ne serser (1) gezersin cihan içinde

*

Sanma bu dünyada bâkı kalırsın
Ol kandadır deyü arar bulursun
İki kaşın mihrabında bilirsin
Görünce tanırlar bin can içinde

Bu dörtlüklerin alındığı şiirin dili böylesine akıcı, duygulu, sürükleyici bir özellik taşıyor. İlk okuyuşta anlamı pek düşünülmüyor, ancak ozanın ne söylediğini anlamak-öğrenmek isteyince girintili çıkıntılı yollar başlıyor. Ozan, çevresinde dolaşan bir güzele seslenir gibidir, sözcüklerin uyandırdığı izlenim öyle, ancak bu sevgiliye ulaşmak için tasavvufun öngördüğü kanatları takınmak gerekiyor, ozan bu sevgiliyi yaşadığı sürece bulamayacak, onun düşünmekle yetinecektir.

Niçin melil melil baktın bize yâr
İhsan eyle şirin söyle bize yâr
Ben teklif eyledim sen gel bize yâr
Sakın ikrarından dönme o yana

Bu dizelerde, yinelemelerle, yirmiüç sözcük vardır, bunların dokuzu yabancı ötekiler salt Türkçedir. Oysa, bundan dörtyüz yıl önce söylenmesine karşın anlaşılmayan sözcük yok, hepsini ozan Türk dilinin yapısına, uyumuna uydurmuş; söyleyiş alıp götürüyor okuyucuyu. İşte ozanın yaratıcı gücü, dile egemenliği buradadır. Bu sözcükler, aradan geçen uzun süre nedeniyle, ağız değişikliğine uğrayıp yumuşamıştır denebilir. Böyle bir sav sözcüğün dizedeki etkinliğini değiştirmez. Nitekim ikrar, teklif, yâr, şîrin, ihsan gibi sözcükler dörtyüz yıl önce de buradaki gibi yazılıp okunuyordu. *"Melil melil bakmak"* halkın ağzında yaygın bir deyimdir.

---

1) Serser "serseri"nin kısaltılmışı.

Yuvadan uçurdum bir yeşil başlı

dizesinde Türkçenin şiirden çok bir ezgiye dönüştüğü seziliyor, dizede bir söyleyiş bütünlüğü var, bir sözcüğün yerini değiştiremeyiz. Dizede sesliler yanyana gelmiyor, hep sessizler birbirini izliyor: n-m-r,l (...dan-... ir-...şil..), özellikle *"bir yeşil başlı"* sözcükleri birbiri zerine akıyor gibi.

Erenlerin kıldan ince yolu var
Dört kapının iki çatal dili var
Bir kuş gördüm ayağında nalı var
Gel bunun mânâsın verindi sofu

Burada yirmiiki sözcüğün üçü yabancı (mânâ, nal, sofu), ötekilerin hepsi Türkçe, buna karşın sözcükler ölçünün içinden çıkıyormuş; ozan sözcükleri ölçüye uydurmamış da ölçüyü sözcüklerden üretmiş gibi bir izlenim uyanıyor. Ozan sofuya bilmece (lügaz) soruyor, açıklamasını istiyor (dört kapı: şeriat, tarikat, hakıkat, mârifet); iki çatal dil: (ikrar, iman bg.) Bu tür bilmeceler halk yazınında çok söylenir; çalgı eşliğinde koşuk düzenleyen ozanlar, böylesi bilmecelerle birbirlerini sınarlar, yarışırlar. Nitekim Meryem'le İsa'yı anlatmak için, Pir Sultan Abdal *"Anası kız oğlu koynunda yatır"* diye bir dize söylemiştir (son dörtlüğün bulunduğu koşukta).

Hangi dinden isen ona tapayım
Yarın mahşer günü bile kopayım
Eğil bir yol ak gerdandan öpeyim
Beri dur hey benli dilber beri dur

Ozanın sevdiği, eğilim gösterdiği güzelin kim olduğunu öğrenmeye gerek yok, dilinin anlatım gücü insanı doyuruyor, söyleyişte en ufak bir tutukluk, duraksama sezilmiyor. Son dizenin içeriği okuyucunun ilgisini bir yerde odaklaştırıyor:

Beri dur hey benli dilber beri dur

derken anlam birdenbire nesnelleşiyor, alımlı-görkemli bir güzelin örtüsünü kaldırarak bize doğru yürüdüğünü görür gibi oluyoruz.

Kendisi okur da kendisi yazar
Hak hilâl kaşına eylemiş nazar
Senin akranların cennette gezer
Huridur hey benli dilber huridur

Kendisine seslenilen güzel, dille çizilen bir "tablo"ya dönüşüyor, sözcükler güzelin gövde öğelerine çevriliyor, "hilâl kaşına"yı okurken birden sözcüğün ötesine geçilerek alında iki güzel kaş nesnelleşiyor. Ozan, sözcüklerin arkasında nesnel bir yer sağlıyor güzele, onu cennetten çıkarıp yaşanan ortama getiriyor, oysa nitelenen güzelin benzerleri uçmaktadır, "hûri"dir.

Bin çiçekten bir kovana bal işler
Arıdur hey benli dilber arıdur

Ozan binbir çiçeği dolaşarak bal üreten bir arıya benzettiği güzeli duygusal çekiciliğin doruğuna çıkarıyor, onu nerdeyse doyurucu bir nesneye dönüştürerek okuyucunun önüne getiriyor; bunların hepsi söyleyişin, Türkçenin etkin gücünden doğuyor.

Mümin olanların tez gelir yazı
Cennette huriye benziyor yüzü
Şu nazlı dilberin hercayı gözü
Mart ayında esen borana benzer

Ozan *"mümin"* sözcüğüyle yön değiştiriyor, bir inanç ortamına giriyor, "cennette huri"yi bir karşılaştırma öğesi olarak nesnel ortama getiriyor, güzelin uçarılığını vurguladıktan sonra bakışlarını onun gözüne çeviriyor. Bu güzel gözün etkileyici-sarsıcı gücünü "mart ayında esen" borana benzetiyor. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde dolaşarak boranın ne olduğunu bilmeyen bu dizeden etkileyici bir anlam çıkaramaz. Boran, birden başlayınca, insan ne yapacağını, nereye kaçacağını şaşırır, bulutlardan boşalan yağmur insanı kuşatır, biteviye bir ses duyulur, yağmurun inceden çınlayan sesidir bu. Pir Sultan Abdal, şiirin örgüsünü hep doğadan ak-

tanlan imgelerle pekiştiriyor, doğada bulunan bir nesnel varlık şiiri kuran öğeleri düğümlemek için kullanılıyor, şiirin etkinliği de buradadır. Okuyucu düşsel evrenle nesnel evren arasında gidip geliyor. Halk şiirinde yaygın bir özelliktir bu; dinle ilgili kavramlar birer değerlendirme aracına dönüştürülür.

Beline kuşanmış nurdan bir kemer
Aşkın dolusunu içenler kanar
Herkes sevdiğinden bir dolu umar
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Bu çok kolay söylenmiş izlenimini uyandıran dizeler tapınağın en ilgi çeken yerine asılmış bir *Meryem Ana* betimi gibi gözümüzün önünde nesnelleşiyor. "Nurdan kemer", "aşkın dolusu", daha sonra sevgiliyle karşılıklı doluları tokuşturmak, içmek, mutluluğun tadına varmak, hepsi birer düş, ancak Türkçenin anlatım gücü düşseli sezdirmeden nesnele çeviriyor. Dizelerin dizilişi, söyleyişin akıcılığı anlamı dışlıyor.

Pir Sultan Abdal, Türkçeyi şiire aktarırken bir yerde yöresel kalmayı, başka bir yerde de büyük yerleşme yerlerinin diliyle konuşmayı yeğliyor. Bugün için unutulmuş sanılan kimi sözcükler onun şiirinde şimdi söyleniyormuş gibi bir duygu uyandırıyor bizde.

Ölümlü dünyadır gel helâl eyle
Yüklendi barhanam gidelendi gel

dizelerinde *"gidelendi"* sözcüğü ilginçtir, bu sözcüğün anlamı seziliyor, ancak başka sözcüklerle açıklanması güç. Ne diyeceğiz: gider oldu, gitmeye kalktı, yola koyuldu, yürüyüşe geçti, gidiyor bg. bütün açıklamalar "gidelendi"nin yerini doldurmuyor, Osmanlı söyleyişiyle *"harekete hazır"* diyebiliriz, o da yeterli değil. Başka yerde:

Toprağım üstüme kürelendi gel

diyor, bu *"kürelendi"* sözcüğü de özel bir söyleyiş ürünüdür, yığılmak, kabarmak, yuvarlak bir yığın gibi olmak, kürekle üst üste atılmak bg. anlamları içeriyor. Ölü toprağa verilince,

üstü örtülünce toprak yuvarlakça bir kabarık oluşturur, ozan bu durumu "kürelendi" diyerek açıklıyor (bize göre), bu da yeni, halk diline özgü bir söyleyiş (bu sözcük salt Türkçedir Arapça sanılmasın). Pir Sultan Abdal'ın şiirleri, bu söyleyiş özelliği bakımından da, ayrı bir inceleme konusudur.

Bir güzelin âşıkıyım ağlarım
Onun için taşa tutar el beni
Gece hayalimde gündüz düşümde
Kumdan kuma savuruyor yel beni

Dizelerde halk deyimleri ağırlık kazanmış, anlamı pekiştiren bu deyimler Türkçenin söyleyiş gücünü arttırıyor, ozan bu dil özelliğini çok iyi biliyor, ondan başarıyla yararlanıyor. "Taşa tutmak", "kumdan kuma savurmak", "hayalde düşte görmek" birer halk deyimidir. Bu deyimlerin şiire girişiyle ilgi alanı genişliyor, ozan halkın diliyle söylediği şiirlerini yine halk belleğine yerleştirerek ölümsüzleştiriyor. Nitekim onu günümüze değin yaşatan da bu özgün halk söyleyişi olmuştur diyebiliriz.

Halkın dilini bilmek, halkın diliyle konuşup yazmak insana geniş bir ilgi alanında yaşama olanağı sağlıyor. Bu mutluluğa divan şiiri erişememiştir. Pir Sultan Abdal, bugün birer halk deyimi olarak yazılı kaynaklarda kalan sözcükleri şiir diline dönüştürmüş:

Benim ciğerciğim delik deliktir
Kaynayıp kaynayıp taşmadan gel gel

Bu dizelerde geçen bütün sözcükler deyimdir, bugün bu dille şiir söylenmiyor. Oysa bu dizeler, anlam bakımından da, öyle sığ, yüzeysel değildir, birer duygusal derinlik içerir. İlkin, bu dizelerde, derin bir özlem, bir buluşma isteği var, ikincileyin acıma duygularını uyandırmak için dilin en etkili yanı seçilmiş.

Gönül kuşu kalktı cevlan eyledi
Beklerim yolların gel efendim gel

dizeleri kime söylenirse söylensin etkisi azalmaz. Bu etkin-

lik de "gönül kuşu", "cevlan etmek", "'yollarını beklemek" gibi deyimlerden geliyor. Ozanın dil bakımından başarısı bu halk deyimlerini ses uyumunu koruyarak dizeleştirmesindedir. Burada şiiri deyimler söylüyor, ozanın yaptığı bu deyimleri uygun yerlere koymaktır, böyle bir izlenim uyanıyor bizde.

Pir Sultan Abdal'ın şiirinde başlıca etken dildir, halkın bildiği Türkçedir. Dili bir yana bıraktığımızda şiirden anlam çıkarmak güç değil, ancak ozanca başarının çok azaldığını sezmek de kolaydır. Bu konuda en iyi örnek "divan şiiri"dir. Düşsel imgeler üretme bakımından çok başarılı olan bu şiiri, dil yönünden, içine kapalıdır, Türk halkına yabancıdır, bu nedenle de çok dar bir alanda sıkışıp kalmıştır. Pir Sultan Abdal'ın bütün ününü asılmasına yolaçan düşüncelerine bağlamak doğru değildir. Onun gibi öldürülmesine karşın halk belleğinde sağlam bir yer bulamamış nice tasavvuf eri biliriz, halkın dilinde adı bile yoktur.

*

YAŞANAN GERÇEK

Pir Sultan (Abdal) bir inancın ozanıdır, bu inancın Ali'ye bağlı bir kuruluş üzerinde odaklaştığı biliniyor. Ozanımız kendini de, şiirini de bu inanca adamıştır, bu bakımdan şiiri gerçekçidir, yaşadığını, düşündüğünü konu ediniyor. Aşağı yukarı en başarılı şiirleri bu inanç konularını işleyen, *"şah"* dediği kişiye bağlanmayı dilegetiren ürünlerdir. Bu ozanda, yaşadığı ortamın çok üstünde bir uygarlığın taşıyıcısı olan Avrupa ozanlarının, düşünürlerinin, bilgelerinin gerçekçiliğini aramak doğru değildir, üstelik konuyla ters düşer. Pir Sultan yaşadığını, gördüğünü yazıyor. Bunları yazarken aşırı bir duygusallığa kapıldığı belli, ancak bir ozandan bilimsel yöntemle çalışma da beklenemez.

Bu yıl bu dağların karı erimez
Eser bâd-ı sabâ yel bozuk bozuk
Türkmen kalkıp yaylasına yürümez
Yıkılmış aşiret il bozuk bozuk

*

Kızılırmak gibi çağladım aktım
El vurdum sinemin bendini yıktım
Gül yüzlü ceranın bağına çıktım
Girdim bahçesine gül bozuk bozuk

*

Elim tutmaz güllerini dermeğe
Dilim tutmaz hasta halin sormağa
Dört cevabın mânâsını vermeğe
Sazım düzen tutmaz tel bozuk bozuk

*

Pir Sultan'ım yaradıldım kul diye
Zâlim paşa elinden mi öl diye
Dostum beni ısmarlamış gel diye
Gideceğim amma yol bozuk bozuk
(A. Gölpınarlı)

Kimi yorumcular bu şiirin, ayaklanma olayından sonra yakalanması üzerine söylendiğini, dizelerde geçen "Zâlim paşa"nın, ozanı astıran "Hızır Paşa" olduğunu söylerler. Şiirin acıklı, üzücü bir anlatımı var, sarsıcı bir olay üzerine söylendiği seziliyor. Böyle bir olay olmasa bile ozanın derin bir üzüntüye kapıldığı, tinsel bir sarsıntı geçirdiği belli. Onun, Alevilik'le ilgili olayları şiirlerine yansıttığını, bu tür olaylar karşısında ki düşüncelerini az çok biliyoruz.

Pâdişah katlime ferman dilese
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan
Cellâtlar karşımda satır bilese
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan
*
Onyedi yerimden vursalar yara
Cerrahlar derdime kılsalar çera
Kemendi bend ile çekseler dâra
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan
*
Karadır kaşları benzer komüre
Münafıklar zarar verdi ömüre
İki ellerim bağlasalar demire
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan

....

Ahırı katlime ferman yazsalar
Çıksam teneşire tabut düzseler
Kefenim biçilse mezar kazsalar
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan

Bu şiirin içeriği, ozanın inançlarına bağlılığı belli, üstelik ölümünün sözkonusu edildiğini de tarihten öğreniyoruz. Ozan, olayları değil de, olaylar karşısındaki duygularını dile

getiriyor, olayın içeriğini açıklamıyor, buna karşın bir gerçeği söylüyor. Başka bir şiirinde:

Sıvas illerinde zilim çalınır
Çamlı beller bölük bölük bölünür

dedikten sonra, daha duygulu, daha dokunaklı bir dizeye geçiyor:

Ben dosttan ayrıldım bağrım delinir

bunların da yaşanmış olaylar olduğunu, "hapiste söylendiğini, A. Gölpınarlı" seziyor. Ancak *"zilim çalınır"* sözcüklerinin *"sazım çalınır"* olması bize daha uygun geliyor. Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemde *"zil"* sözcüğünün burada geçen anlamda söylendiği tartışma götürür.

Bize de Banaz'da Pir Sultan derler
Bizi kem kişi de bellemesinler

dizeleri açıktır, ozanın Banaz'lı, adının Pir Sultan olduğu biliniyor. Bir söylentiye göre bu şiiri asılmak üzere götürülürken düzenlemiştir. Nerede, ne evrede söylenirse söylensin bu dizelerin bulunduğu şiir yaşanan bir gerçeği anlatıyor.

Pir Sultan Abdal'ın, Anadolu'da yayılmaya başlayan Alevilik-Bektaşilik öğretisinin kurucusu olmadığı biliniyor, bilinmeyen bu öğretinin bir bebeğin doğuşu gibi belli bir yılla başlatılarak, kökenlere inilememesinin nedenleridir. Anadolu'da İslâm inançlarının yayılmaya başlamasıyla beliren tepkiler vardır. Bu tepkiler, Anadolu insanlarının yaşama koşullarından kaynaklanıyordu. Belli bir yaşama koşuluna alışmış, belli bir yaşam görüşünü benimsemiş topluluklara yenilerini biçimlendirmek kolay değildir. İslâm inançları, doğuş yeri bakımından, Anadolu uygarlığına, bu uygarlığını sağladığı yaşam anlayışına, yaşam koşullarına aykırıydı, yetersizdi. İslâm inançlarının ortaya atıldığı yörelerde yaşayan insanların büyük bir uygarlık düzeyinde oldukları söylenemez, eldeki bilimsel kaynaklar bu olumsuz durumu gösteriyor. Yeşile, ormana, büyük akarsulara, bol otlu yaylımlara, karlıbuzlu dağlara, sayısız balık türlerine, çok çekici bir bitki ör-

tüsüne özlem duyan, bunların ancak *"cennette"* bulunabileceğini söyleyen bir inancın Anadolu'da egemenlik kurması, Anadolu insanına öğretmen olması kolayca sağlanabilecek bir başarı değildir. Bu inanç Anadolu'ya gelince düşlediği tinsel evrene ulaşmış gibi olur, öyle de oldu. İçinde akarsular geçtiği yemyeşil, türlü türlü ağaçların boy çektiği, gölgelikler oluşturduğu bir yeri *"cennet"* diye niteleyen bir inanç Anadolu'nun yemyeşil, sulak, binbir türlü bitkilerle donanmış geniş ovalarında hangi uygulamanın öncüsü olabilir? Hurmadan, başka yemiş, atla deveden başka taşıt bilmeyen bir insan topluluğu sayısız türde hayvanın yaşadığı Anadolu ormanlarında, kırlarında ne yapabilir, ne gibi bir olağanüstü durum yaratabilir? Bu olumsuz durumlar Anadolu insanını, İslâm inançlarının özünü bilen ozanını derin derin düşündürür, daha tutarlı, daha doyurucu bir inancın oylumuna çeker. İşte Alevilik-Bektaşilik gibi öğretilerin kırsal kesimlerde yayılması, tutunması İslâmla gelen inançların yetersizliği yüzündendir. Bu inançların doyuma ulaştırıcı bir içeriği yoktur. Yine bu inançlar, yaşama olanakları bakımından, Anadolu insanının doğasına aykırıdır. Yeşilin içine gömülmüş bir kimseye, yeşili cennete göreceğini söylemek işlek bir anlayış gücünün işi değildir.

Pir Sultan Abdal, yukarda anlatılanları biliyordu kuşkusuz, onun üzerinde yaşadığı toprağın insanları doğada bulunanı öteevrende aramaya yatkın bir yaradılışta değildir. En güzel ötüşlü kuşları evinin az ötesindeki çalılıklarda, yeşilliklerde dinleyen bir kimseye Arabın ancak uçmakta olabileceğini tasarladığı kuşun sesi tatlı gelmez. İşte Osmanlı yönetiminin bilemediği, bilemediğinden de ürktüğü gerçek budur. Şeyhulislam Efendi, yaşananın değil düşlenenin gerçek olduğu kanısındaydı. Oysa karnı acıktığında, susadığında üzerinde yaşadığı topraktan üretilen yemeği, fışkıran suyu istiyordu bu çok bilgili şeyhulislam efendi. Pir Sultan Abdal bu yaşamsal gerçekleri yaşayarak öğrenmişti, onlara uyarak yaşamını sürdürme gereğindeydi. Nitekim şiirlerinde hep yaşadığı yörenin suları, yaylaları, kuşları bg. geçiyor. Bağlandığı inanç dolayısıyla Ali'ye, çocuklarına uygulanan olumsuz işlemleri şiire aktardı, ona göre bu tarih gerçeği bilinmelidir,

peygamberin buyruğuna kimin uyup kimin uymadığı açıklanmalıdır.

Kendin çün bilmezsen bilire danış
Danışık dağlardan aşar mı aşar
Danışmadan yola varsa bir kişi
Şaşırır bellerden şaşar mı şaşar

Bütün sorun yaptığını bilerek, bilinçi olarak sürdürmektedir, bilmediğini bilenden öğrenmektir. Oysa İslâm inancı böyle bir düşünce getirmiyor, o kendi verdiğinin dışında bir gerçek, kendi söylediğinin ötesinde bir doğru görmek istemiyor. Bilgi edin, bilgi iste, bilgi ara gibi önerileri varsa da bu bilginin türü açık değildir, yalnızca Kur'ân'da, hadislerde bulunanı edinmektir. Sözgelişi *Alevilik-Bektaşilik* kendi yapıları içinde, birtakım bilgiler taşır. Oysa sünni bunları öğrenmek, araştırmak istemez, işe suçlamakla, yermekle başlar. Dahası Kur'ân'ı anlamadan dinlemenin, okumanın iyilik (savab) olduğunu söyler, karşısındakini koyun gibi davranmaya iter. Anlamadan, bilmeden davranmanın, dinlemenin kime yararı olabilir? İslâm inançlarının kesinliğine inandığını söyleyen bir kimseye bu soruların yanıtlarını anlatmak olacak iş değildir.

Ehli ile konuş olasın ehil
Cahille konuşma olursun cahil
Kişi ayarından düşer mi düşer

Bu üç dizede tartışma götürmez bir insan sorunu vardır, o da bilmekle, anlamakla ilgilidir. Bu söylenenlerin hepsi yaşanan gerçeklerdir, Pir Sultan Abdal bu gerçekleri çevresinde görmüş, acısını çekmiş, tatlısını tatmıştır. Onun asılmasını isteyen yetkili dilini bilmiyor, şiirini anlamıyor, yalnızca *"kızılbaş-alevi"* sözcüklerine takılmış yüzükoyun gidiyor, ona sorsanız yürüyor.

Olayım der isen Hızır
İrfan defterine yazıl
Hak her yerde hazır nazır
Görür de var görmez de var

Bu sözler günümüzde de geçerlidir, insanın bilerek-anlayarak davranması *"insanlığı"* gereğidir. Ozan, *"irfan defterine yazıl"* diyor, bu sözler *"git öğren, bilgi edin, aydınlan"* demektir. Tanrı nereye baksan oradadır, ancak bu gerçeği gören de var görmeyen de vardır. Pir Sultan Abdal böyle düşünüyor. Bu düşünceler İslâm dininde de geçerlidir, vardır. Ancak din yetkilisi bunları öğrenin demiyor, *"beni dinleyin, benim sözlerimden ayrılmayın"* diyor. Ozanın, bu dizelerle önerdiği biricik sorun *"kendini bil, yaptığının bilincinde ol"* dur, bunun başka bir yorumu yok.

Pir Sultan Abdal'ın yaşamını bütün ayrıntılarıyla bilemiyoruz, ancak onunla ilgili söylentilerle şiirlerinde geçen olayları karşılaştırdığımızda birtakım ipuçları ediniyoruz.

Kalbi gevher olan olmaz serseri

diyor Pir Sultan, özünde bilginin-bilgeliğin tözü varsa başıboş, sapkın, anlamsız bir insan olmaktan kurtulur. Burada bilginin, bilmenin önemi vurgulanıyor, besbelli ozan bunları yüreğinde duyarak, inanarak söylemiştir, gelişigüzel sözcükler olsun diye değil. O, yaşadığı dönemin yönetiminden, bilinçsizce uygulamalarından yakınıyor, ondan önce gelenler de öyle yakınmışlardı, biliyoruz. Ondan biraz daha eski olan Fuzûlî de *"Şikâyetnâme"* adlı yapıtında kimi görevlilerin hırsızlığından, kimi din adamlarının soygunculuğundan yakınmış, *"selâm verdim rüşvet değildir deyü almadılar"* demekten kendini alamamıştır.

Zâhid sen bu yolu benim mi dersin
Erenler sırrına erem mi dersin
Mescid hak meyhane haram mı dersin
Hak olan mescide meyhane neyler

*

Zâhid sen bu yola diken ekersin
Hatıra dokunur gönül yıkarsın
Yükûm vardır deyû zahmet çekersin
Yavuz bacı yüksüz kervana neyler

Bu dizelerin hepsi günümüzde de geçerlidir. Bilgisiz,

anlayışsız, saygısız şeriat yanlısı suçlamaları sürdürür, inançlarını kazanç aracına dönüştürür, aydınlanmaya engel olmaya çalışır, ilerlemenin karşısına çıkar, başkalarını incitir, gücendirir, sonra döner çok bilgili geçinir, çevresinde toplananları "cehennem"den kurtarıp "cennet"e göndermeye uğraşır. Bu olumsuz davranışlar Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı evrede de, onun içinde bulunduğu toplumda da vardı. Ozan, dincinin övünmelerini, bilgili geçinmelerini, hırsızın yolculardan almaya kalkıştığı vurguna benzetiyor, yüksüz bir yolcu topluluğundan hırsızın alacağı bir nesne yoktur kuşkusuz.

Pir Sultan Abdal'ın yukarıya alınan dizeleri, bize yaşanan gerçeklerin, çağlar boyunca geçerliliğini koruduğunu öğretiyor. Günümüzde de hep aşırı dincilerin, bilmeden-anlamadan müslüman geçinenlerin yarattıkları tedirginliklerden bunalıyoruz, yakınıyoruz, Pir Sultan Abdal'ın yakınmaları da bizimkiler gibi. Ancak o, yakınmalarını, sızlanmalarını büyük bir ozan başarısıyla sergilediğinden sesi üçyüz yıl öteden geliyor. Öte yandan Osmanlı yönetiminin, toplum anlayışının yarattığı olumsuzluklara karşı çıkmanın, onları eleştirmenin suç sayıldığını da yazılı kaynaklardan öğreniyoruz, Osmanlı ozanları bir yandan İran ozanlarına benzemekle övünürler, Osmanlı padişahlarını eski İran kisralarına benzeterek överler, sonra dönerler *"şii inançlarını"* benimsemiş İran şahlarına söverler (bu şahlar şii olduklarından dolayı yerilir). Onaltıncı yüzyıl boyunca yaşadığından, Pir Sultan Abdal'ın çağdaşı sayılan, Bâkî bir şiirinde:

Kilab-ı kûyin ile hem-sifâl olub hırıldaşmak
Varub bezminde Tahmasb'ın gazelhan olmadan yeğdir

Bu dizelerin anlamı çok yakışıksızdır: *"Ey sevgili senin bulunduğun yörenin köpekleriyle birlikte hırıldaşmak, dalaşmak İran şahı Tahmasb'ın karşısında gazel okumaktan yeğdir"*. İmdi, İran Şahını bir yana bırakarak olaya soğukkanlılıkla bakalım. Osmanlı aydını İran şiirinden, İran ekininden, yaratı ürünlerinden, Arap inançlarından elinden geldiğince yararlanmıştır, *"Divan yazını"* denen alanın bütün kavramları Farsçadan, Arapçadan alınmıştır. Bir ulusun ekiniyle, düşüncesiyle besleniyorsun, sonra dönüp onun inançlarına, di-

nine en ağır bir dille saldırıyorsun. Bu tutum uygarca değildir, üstelik şeyhulislam olmak için uykularını kaçıran, kendinden geçen, yalvarmadık padişah bırakmayan Bâkî'nin elinden çıkması ayrı bir anlam taşır. Pir Sultan Abdal da:

İstanbul şehrinde ol sahib-zaman
Tâc-u devlet ile salınmalıdır

diyor, (bu şiirin onun olmadığını söyleyenler de var) bunların ikisi de inançtan kaynaklanan ozan söyleyişleridir. İkisi de Osmanlı toplumunda yaşayan, beğenilen, yerilen gerçeklerdir. Günümüzde bu söylenenleri onaylamak anlamsızdır, anlamlılık bu ozanların yukarıya aktarılan dizeleri yazdıkları dönemin içinde aranmalı.

Hayır edem derken işim şer oldu
Elimden bir kaza çıktı erenler
Evliya ceminde yerim dar oldu
Elimden bir kaza çıktı erenler

*

Benim ahdım oldur hatır yıkmayım
Evliyanın buyruğundan çıkmayım
Yüzümü çevirip şerre bakmayım
Elimden bir kaza çıktı erenler

Pir Sultan Abdal'ın, böyle *"erenler"* diye biten birkaç şiiri vardır, hepsinde de yakınan, üzülen, yaptığından acı duyan bir insanın duygusal söyleyişi sezilir. Ozanın, istemeden yaptığı bir iş vardır, bunu yaşadığından şiirine geçirmiş, erenlere sığınıyor, bağışlanmasını istiyor. Türk halk şiirinde pek görülmeyen bir örnektir bu. Bağışlanmasını isteyen halk ozanlarımız vardır, ancak onlar toplumda, çevrelerinde etkili-egemen olan bir görevli büyükten bağışlanmalarını isterler. Burada Pir Sultan Abdal erenlere sığınıyor, onlardan yardım bekliyor:

Yoldan çıktım ise yola getirin
Kırılmış dallarım şunda bitirin
Pişirip kotarıp bezme getirin
Aman mürvet günâhkârım erenler.

ONİKİ İMAM

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde en kapsamlı konu Oniki İmam sorunudur. O, bu sorunu biri inanç, öteki halife seçiminde uygulanan aykırı tutum olmak üzere iki açıdan görür. Onun düşüncesine göre Muhammed İslâm dininin yayıcısı, kurucusudur, görevini doğrudan doğruya tanrıdan almıştır, bir tanrı elçisidir. Bu nedenle Muhammed'in sözlerine uymak, onları uygulamak gerekir (sünnet). İslâm dininin kaynağı doğruluk, erdem, eşitlik, saygı gibi değerlerdir. Peygamber ölmeden kısa bir süre önce yerine Ali'nin geçmesi gerektiğini söylemiş, bunu bir töre olarak açıklamıştır. Oysa araya giren çıkarcılar, yararcılar tanrı elçisinin bu sözüne uymamış, dinin yasasını görmezlikten gelip uygulamamış, böylece İslâm dinini ilk kez özünden yaralamıştır. Doğru yol Ali'nin yoludur. Ali'nin oğlunun öldürülmesi İslâm dinine insan kanı bulaştırmıştır. Muhammed'ten sonra gerçek İmam Ali'dir. İmamlık babadan oğula geçer, Ali'nin de atadan toruna doğru soyu oniki kuşak sürer (erkek olarak). Bu oniki kişi, İslâm dininin başat koşulu gereği imamdır, onlara uyulması, İslâm dininin yetkili kişilerinin onların olduğunun benimsenmesi, onaylanması gerekir.

Oniki İmamın birincisi, Ali, sonuncusu Mehdi'dir. İmamlar dizisi şöyledir: Ali-Hasan-Hüseyin-Zeynelabidin-Muhammed Bâkır-Cafer-Musa Kâzım-Ali Rıza-Muhammed Takî-Ali Nakı-Hasan Askeri-Mehdi. İmamlık yasal olarak Muhammed'in ölümüyle (632), uygulanmaya 656 da başlamış 878 değin sürmüştür (Mehdi'nin ölümü: 878. Kimi aleviler onun öldüğüne değil görünmez bir evrene çekildiğine, günün birinde yeryüzüne döneceğine inanırlar). 656-878 sayıları göz önünde tutulursa Ali soyuna dayanan imamlığın 222 yıl sürdüğü

anlaşılır. Biz, burada, bu konuyu tartışmak, yazıyı uzatmak istemiyoruz. Söylememiz gereken burada özetlenendir.

Pir Sultan Abdal, burada özetlenen bu geleneğe bağlanmış, inanmış, Oniki imam'ın sonuncusu Mehdi'den sonra, yine Ali soyundan gelen başka torunları aracılığıyla sürdüğüne inanır. Bu inanca *"İmamiye"* denir. Bu inancın karşısında Ali soyunun ortadan kaldırılmasını uygun gören, onları dinsizlikle, sapkınlıkla suçlayan sünniler yeralır. İşte tarihte alevi-sünni çekişmelerinin, özet olarak, kaynağı bu olaylardır.

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde, Oniki imamdan Hasan ile Hüseyn'in ayrı bir yeri vardır, en duygulu, içtenlikli şiirleri onlar için söylemiştir denebilir. Ali'ye karşı duyulan sevgiyi başka bir bölümde (bk. Ali Sevgisi) sözkonu ettiğimizden burada üzerinde durmayacağız.

Muhammed Ali'nin çeşmi çırağı
Erenler bağının bir gülü bağı
Ciğerler paresi gönül durağı
Gözlerimin nuru İmam Hüseyn

Bu dizelerde söyleyiş özelliğinden öte bir çekicilik yoktur, ozanın dili şiiri kurtarıyorsa da bir özgünlük getirmiyor. Etkiyi sağlayan dizelerin duygusal içeriğidir.

Türbesin üstünü nakş eylediler
Âşık olan canı şad eylediler
Seni dört köşeye baş eylediler
Gel dinim imanım İmam Hüseyin

*

Akan sular gibi akasım gelmez
Şehrine girersem çıkasım gelmez
Yezid'in yüzüne bakasım gelmez
Gel dinim imanım İmam Hüseyin

Bu dizelerde duygu, akıcı söyleyiş, Türkçenin çekici uyumu birleşerek şiire etkinlik kazandırdı. Ozan yalnızca duygularını açıklamakla yetinmiyor, şiirin gücünü de gösteriyor. Oniki Imama bağlanmak, Kerbelâ olayı dolayısıyla

ağıt yazmak, alevi-bektaşi şiirinde yaygın bir gelenek olmuştur. Bu geleneği sürdüren de şiirdir. Özellikle *"Muharrem ayında"* düzenlenen törenlerde ağıt okumak değişmeyen bir uygulamadır.

Ey benim sarı tanburam
Sen niçin böyle ağlarsın
Derdim küçük içim oyuk
Ben Şah'ım deyü ağlarım
*
Göğsüme tahta döşerler
Çaldıkça bağrım deşerler
Durmayıp beni okşarlar
Ben Şah'ım deyü ağlarım
*
Koluma takdılar perde
Uğratdılar beni derde
Kim konar kim göçer yurda
Ben Şah'ım deyü ağlarım
*
Koluma takdılar teli
Söyletdiler binbir dili
Oldum ayn-ı Cem bülbülü
Ben Şah'ım deyü ağlarım
*
Bağlamadır benim adım
Arşa dayanır feryadım
Pir Sultan Abdal üstadım
Ben Şah'ım deyü ağlarım.

Bu ağıtın birkaç değişik söylenişi, benzerisi vardır. Kimi kaynaklarda *"inilerim"* diye bitmektedir, ancak Pir Sultan Abdal'ın "inilerim" diye biten başka şiiri de biliniyor.

—Gel benim sarı tanburam
Sen ne için inilersin
—İçim oyuk derdim büyük
Ben anınçün inilerim
*

-Koluma takdılar teli
Söyletirler binbir dili
Oldum ayn-ı Cem bülbülü
Ben anınçün inilerim

....

Sarı tanburadır adım
Göklere ağar feryadım
Pir Sultan'ımdır üstadım
Ben anınçün inilerim.

Bu iki şiir özdeştir, bize kalırsa, ikisi değil ancak biri Pir Sultan Abdal'ın elinden çıkmış, sonradan ağızdan ağıza geçerken değişikliğe uğramıştır, bir ozanın çok ufak değişiklikle bir şiiri iki kez söylemesi gereksizdir. İlk biçimi bir ağıt, içinde *"şah"* sözcüğünün geçmesi bunu gösteriyor, ikincisi de ağıt ancak kime söylendiği bilinmiyor.

Pir Sultan Abdal'ın Oniki İmam'la ilgili şiirlerinden birkaçı törenlerde okunmak üzere ezgiye çevrilmiştir. Bugün bu ezgiler, ağıtlar içkili-çalgılı yerlerde de okunmaktadır, üstelik Alevilik'e, Kızılbaşlık'a karşı çıkanlar, onları ağır bir dille kötüleyenler, aşırı şeriat yanlıları bile bu ezgileri derin bir üzüntü içinde dinlerler (Kerbelâ olayı nedeniyle üzülürler), bunları yazan ozanın asılarak öldürüldüğünü bilmezler bile. Oniki İmamla ilgili şiirler aşırı dincilerin evlerine girmekte güçlük çekmemiştir. Bu olay şiirin Anadolu insanı üzerindeki etkisi sonucudur.

Ağıt, Anadolu'da, kırsal kesim insanlarının en çok ilgi gösterdikleri, benimsedikleri bir şiir türüdür.

Muhammed'i bir top beze
Saran dünya değil misin

dizelerinin bulunduğu şiiri, içinde *"Muhammed"* adı var diye, birçok sünni yurttaş okur ya da okuyanı dinler, onları söyleyenin başından geçenleri bilmez bile.

*

ALİ SEVGİSİ

Pir Sultan Abdal'ın elimizde bulunan şiirlerinde derin bir Ali'ye bağlılık, sevgi sezilir. Ozanın bu duygusal eğilimi şaşırtıcı bir niteliktedir. Şiirden *Ali* adını çıkarsak, yaşayan bir güzele söylendiği, *tasavvuf-tarikat* kokusu taşımadığı kanısına varırız kolayca. Bu duygusal eğilim insan sevgisinin içeriğinden kaynaklanıyor, ozan yalnız sevmeyi, sevgide geçerli sözcüklerin şiire aktarılmasını düşünüyor, bu nedenle sevginin yorumuna önem vermiyor. Onun gözünde önemli olan Ali'yi sevmektir, sevgiden çıkarılacak değişik nitelikli açıklamalar değil.

Gel güzel yola gidelim
Adı güzel Ali ile
Açlar doyar susuz kanar
Leblerinin balı ile

Bu dizeler, içerik bakımından, bir erkeğe değil kadına yaraşır, *"leblerinin balı"* nitelemesi alışılan şiir geleneğinde çokluk kadın için söylenir. Ozanın gönlünde tomuran sevgi yönünü seçmiş, Ali'nin ötesinde güzel görmek istemiyor.

İçilmez dolu içilmez
Sevgili yardan geçilmez
İkisi birden seçilmez
Has bahçenin gülü ile

Yoruma gerek yok bu dizelerde, yalnızca sevgi egemenliği vardır. Demek, gönül bir yere akınca yorumun kanatları kırılıyor. Ozanın Ali'yi sevmesi onun düşüncelerine, onun

adına oluşan inanç yoluna bağlılığı yüzündendir, sevgi Ali'nin izini sürmenin birinci koşuludur burada.

Ağaç kurur devran döner
Kuş yuvaya bir dem konar
Doldurmuş dolusun sunar
Ali'm kendi eli ile

Bir söylentiye göre Ali *"sâki-i kevser"* dir, cennette kendini sevenlere, izini sürenlere mutluluk içkileri sunacaktır, onun tanrı buyruğuyla böyle bir görevi vardır. Ali, yalnız bir öncü, bir inanç odağı değildir, bütün acı çekenlerin sığınağıdır, dara düşenlerin esenlik kaynadığıdır.

Gel benim derdime bir derman eyle
Kamu dertlilere derman olan Şah
Yüzüme gözüme bir ferman eyle
Alemler hükmüne ferman olan Şah

Ali, tanrısal bir nitelik kazanmıştır, ozan tanrıdan istenenleri ondan diliyor, onu *"şah"* diye niteliyor, oysa başka ozanlarda, sözgelişi Yunus Emre'de tanrıya da "şah", *"padişah"* denmiştir; nitekim Yunus Emre:

Padişahın hikmeti gör neyledi
Od-u su toprağ-u yile söyledi

dizelerinde evrenin bütününü sağlayan toprak, su, yel, od gibi dört doğal ilkeye tanrının buyruk saldığı, bu buyruk üzerine onların birleşerk evreni oluşturduğu anlatılır. Pir Sultan Abdal, burada, *"şah"* sözcüğünü sınırsız bir anlamda söylemiştir.

Bir ismin Haydar'dır bir ismin Ali
Hak, Murtaza dedi sana yâ Veli
Cihanı âhiri hem de evveli
Vilâyet mülküne sultan olan Şah

dörtlüğünde kanatlanan sevgi Ali'yi tanrısallaştırıyor, onu

tanrıyla yüzyüze getirmekle kalmıyor, birtakım tanrısal niteliklerle de donatıyor. *"Cihanın âhiri hem de evveli"* insandan çok tanrıya yaraşır niteliklerdir, insan ölümlüdür, onun *"evveli-âhiri"* ancak tanrısal egemenliğin koruyuculuğu altındadır.

Pir Sultan Abdal'ın Ali'ye duyduğu sevginin özünde bir *"mezheb"* inancının bulunduğunu görmek kolaydır, ozan Anadolu'da 12. yüzyıldan buyana süregelen, *"Alevilik"* diye nitelenen yolu seçmiştir, bu yolun bir ucu da İran'dadır. Özellikle İsmail Safevi'nin (Şah İsmail'in) *"Hatayi"* takma adıyla, yalın, akıcı bir Türkçeyle yazdığı koşuklar Anadolu halk ozanlarını derinden etkilemiş, onlara Ali'ye giden yolda ışıldak olmuştur. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde dilegelen Ali sevgisinde Hatayi'nin etkisi tartışma götürmez, öylesine açıktır.

Muhammed Ali'nin kurduğu yoldur
Ak üstünde kara seçebilirsen
İ'tikadı dilden söyleyen dildir
Ali'nin sırrına erebilirsen

*

Erenler seni ol ceme katarlar
Kötü amellerin taşra atarlar
Bir gün yularında çeküb tutarlar
Çektikleri yere varabilirsen

Dörtlüklerde Ali sevgisi yanında, Alevilik'in toplumsal eğitimiyle ilgili düşünceler de seziliyor. Kişinin olgunlaşması, kötü eylemlerden uzaklaşması, gönülden inandığını dilden söylemesi, güzeli güzel olmayandan seçebilmesi hep Ali'yi anlamaya, ondaki gizemleri öğrenmeye bağlanıyor. Peki *"Ali'nin sırrına"* ne yolla *"varılabilir"* diye sorulursa yanıtı açık: tarikat içinde arınmakla, olgunlaşmakla, yetkinleşmekle, bunlar da erenlere uymakla sağlanabilir.

Yol içinde yol ararsan
Yol Muhammed Ali'nindir
Yetmişiki dil içinde
Dil Muhammed Ali'nindir

diye başlayan koşukta izlenecek yolun nerde olduğu açıklığa

kavuşturuluyor. Hatayi'nin etkisiyle söylenen bu dizelerde Ali'yi izlemenin gereği de vurgulanıyor. Ozan, Ali'yi bir yolgösterici, bir öncü olduğundan seviyor, onun önerdiği yolda yürümeyi yeğliyor. Ali yalnız bir yolgösterici olmakla kalmıyor, düşünsel alanda da etkinliğini sürdürüyor, böylece *"yetmişiki dil içinde"* biricik geçerli dil oluyor. Ozan, *"dil"* sözcüğünü anlatım gücü, anlayış yetisi, düşünceleri söyleme odağı diye anlıyor, bütün yönelimleri Ali'nin kişiliğinde odaklaştırıyor.

Pir Sultan Abdal'ın yüreğinde yeşeren Ali sevgisi, onu şiir söylemeye iten yaratıcı bir güç niteliği kazanmış gibidir. Ozanın gönlünde Ali'den başka bir varlık yoktur diyebiliriz, Ali'den geçmeyen bir sevgi sevgi değildir, yeryüzünde sevilecek yalnız Ali'dir.

Dün gece seyrim içinde
Ben dedem Ali'yi gördüm
Eğildim niyaz eyledim
Ben dedem Ali'yi gördüm

Kanber dururdu sağında
Görende cennet bağında
Ali Fatma Tur dağında
Ben dedem Ali'yi gördüm

dörtlükleriyle başlayan koşuk Ali'yi bir tarikat ulusu biçiminde görerek sevmenin duygusal anlatımıdır. Ozan, bu duygularını sergilemese, Ali'ye bağlanmasa söyleyecek sözü yokmuş izlenimi uyandırıyor okuyucu üzerinde. Burada sevgi din inancına dönüşüyor, sünnilikte olduğu gibi bir çıkar eğilimi taşımıyor. Sözgelişi sünni anlayıştan *"cennet", "cehennem"* sözcüklerini çıkarırsak İslâm inançlarının, tapıma dayalı uygulamaların nerdeyse hepsi ortadan kalkar, geçersiz sayılır. En koyu, inançlarına karşılıksız bağlandığını söyleyen bir müslümana neden böyle davrandığını sorarsanız alacağınız yanıt bellidir: *"cennet özlemi", "cehennem korkusu"*. Oysa Ali sevgisinde böyle bir içerik, böyle çıkara dayalı bir yöneliş yoktur. Pir Sultan Abdal, kendisinden en az ikiyüzel-

li yıl önce ölen, Yunus Emre gibi sevgiyi dine dönüştürmüş, şiirini bunun söyleyiş aracı durumuna getirmiştir.

Pir Sultan Abdal'ın Ali'ye duyduğu sevgi şiirinin içeriğini genişleten bir öğe özelliği taşıyor, duyguları dur durak bilmiyor, Ali sevgisi sözkonusu olunca vargücüyle koşuyor, birdenbire nesnelden tinsele yükselerek okuyucuyu şaşırtıyor.

Derdim çoktur kangısına yanayım
Yine tazelendi yürek yaresi
Ben bu derde kande derman bulayım

dizelerinin nesnel bir sevgiye yöneldiği, ozanın çevresinde yaşayan bir güzelden duygulandığı izlenimi uyanıyor, okuyucu dördüncü dizeyi okumadan bunlardan açık seçik bir anlam çıkaramaz. Dördüncü dize ozanın içini aydınlığa çıkarıyor, kime yöneldiğini gösteriyor:

Meğer Şah elinden ola çaresi

Artık tartışmaya gerek kalmamıştır, ozanın gönlünde yatan, onun *"Şah"* diye nitelediği Ali'dir, ondan başka sığınak, barınak bilmiyor.

Benim uzun boylu servi çınarım
Yüreğime bir od düştü yanarım
Kıblem sensin yüzüm sana dönerim
Mihrabımdır kaşlarının arası

Bu dizeler, daha önce geçen "Şah"a söylenmiş, yorumcular öyle diyorlar, oysa okuyucuda bambaşka bir izlenim, Ali'nin dışında bir sevgilinin bulunduğu, bulunabileceği sanısı uyanıyor. Sevgi, dizelerde çok beceriklice gizlenmiş, yönü ancak yorumla saptanabiliyor.

Pir Sultan Abdal'ın Ali'ye duyduğu sevginin bir inanca, bir dine dönüştüğünü, Ali'nin bunda bir örnek olarak görüldüğünü söylemiştik. Ozan, yalnızca Ali'nin nesnel kişiliğini düşünmüyor, onun varlığında nesnelleşen bir inancın bütün

olanaklarını buluyor. Bunları da: *"Allah-Muhammed-Ali"* üçlemesiyle dilegetiriyor. İmdi, bu konuyu, biraz derinleştirirsek başka bir sorunla karşılaşırız, o da bu "üçleme"nin nereden geldiğidir. Ozan, Ali deyince sözünü kesmiyor, *"Allah-Muhammed"* adlarını da yanyana getiriyor.

Burada Ali'ye *"Muhammed Ali-Mehmed Ali"* denildiği de biliniyor.

Hayali gönlümde yadigâr kalan
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali

dizelerini söyledikten sonra, Ali'nin doğaüstü özelliklerini, başarılarını anlatıyor, böylece birdenbire insandan tanrıya yükselme gerçekleşiyor:

Arslan olup yol üstünde oturan
Selman'a destinde nergis getiren
Kendi cenazesin kendin götüren
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali

*

Yer gök arasına nizamlar kuran
Ak kâğıt üstüne yazılar yazan
Engür şerbetini kırklara sunan
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali

dörtlüklerinde, ozan tanrının yaptıklarını, aşırı sevgisinden dolayı Ali'ye yüklüyor, ikisi arasında "birlik", "özdeşlik" bulunduğu savını sezdiriyor. Bu söyleyiş *"varlık birliği"* inancının özüne uygundur. Bu inanca göre görünen çokluk yanıltıcıdır, gerçekte *"birlik"* vardır, tanrı çok değişik biçimde, değişik nitelikte görünür; ancak gönlü sevgiyle dolan, gerçeği sevgiyle kavrama olanağı bulan kimse bu çokluğun arkasında birliğin bulunduğunu kavramada güçlük çekmez.

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde yoğunlaşan Ali sevgisinin bir yönlü olmadığı anlaşılıyor. Ozan Ali'yi severken onda değişik özellikler görüyor, üstünlükler buluyor.

A. Ali, halife seçimimde oyuna getirilmiş, Peygamber'in izinden gidilmeyerek seçimlere yasadışı girişimler karıştırıl-

mış, böylece doğruluktan sapılmıştır. Ali, doğru yolun öncüsüdür, Peygamber'in izini sünne yetkisi taşıyan kimsedir. Oysa seçimi saptıranlar bilerek müslümanları yanılgıya sürüklemişler, araya büyük gerginlik sokmuşlardır. İşte Ali'yi sevmede bu olumsuz girişimlerin etkisi vardır. Doğru yolu seçenler, İslâm inançlarına gönülden bağlananlar yapılan eğriliklere karşı çıkmakla yükümlüdürler, bu nedenle Ali'yi sevmek doğruluğu sevmek, eğriliğe karşı çıkmaktır. Öte yandan Ali'yi sevmek Peygamber'in yolunda yürümektir.

B. Ali'de insanüstü yetkinlikler vardır, Ali tanrısal gizemlere ermiş, gönül bilgisiyle (irfan) dolmuş bir kimsedir, bu nedenle de *"ârif-i billah"* tır, tanrısal bilgiye ulaşmıştır, ermiştir. Ona *"şâh-ı vilâyet"* denmesinin nedeni budur (bu sözcükler ermişliğin ulusu, ermişliğin yüce kişisi anlamındadır). Nitekim Peygamber de *"ben bilimin ili isem Ali'de onun kapısıdır"* demiştir. Bu sözcükler Peygamber'in bile Ali'deki bilimsel yüceliği onayladığı anlamında yorumlanır..

C. Ali, İslâm toplumunda bilgiye dayalı bir kuruluşun (tarikatın) öncüsüdür, bütün doğru yollar ondan geçer. Ali'ye bağlanan kimse İslâm toplumunda erdemin, iyiliğin, doğruluğun, bilginin, sevecenliğin, gönül arınmışlığının örneğine göre davranmayı yeğlemiş demektir. Ali, ilk dört halife içinde şiir söyleyen, İslâm dininin özüyle şiirlerini biçimlendiren, düzenleyen biricik kişidir, O, şiirlerini, insanları eğitmek, kötülüklerden arındırmak, eğriliklerden uzaklaştırmak için yazmıştır. Bu nedenle, onun ayrı bir üstünlüğü, önemli bir özelliği vardır.

Şu dünyada benim gönül verdiğim
Birisi Muhammed birisi Ali
Adına şanına kurban olduğum
Birisi Muhammed birisi Ali

....

Âb-ı hayat çeşmelerin açtıran
Dalga urup dalgaları coşturan
Dolu kevser ile bizi kandıran
Birisi Muhammed birisi Ali

dörtlüklerin anlamı açık, ozan Muhammed'le Ali'yi seviyor,

ancak bu sevgi yüzeysel nedenlere dayanmıyor, onlarda bulunan birtakım üstünlüklerden kaynaklanıyor.

Ozan'ın dilegetirdiği bu sevgi türü bütün alevi kuruluşlarda ortaktır, belli bir kimsenin buluşu değildir, dahası alevi yazınında bir gelenektir. Ozanlar, bu Ali'ye yönelik sevgiye dayanarak insan sorununu da çözmeye çalışırlar, sevgiyi bir yüzeysel eğilim değil de varlık koşulu diye görürler. Onlara göre sevgi olgunlaştırıcı, arındırıcı, yüceltici bir eğilimdir, yeri de gönüldür.

Böyle midir sizin ilin töresi
Hele bir yol safa geldin desene
Geçer bu güzellik sana da kalmaz
Hele bir yol safa geldin desene

*

Öl dediğin yerde ölürüm dedin
Kal dediğin yerde kalırım dedin
Her derdine yerde kalırım dedin
Her derdine derman olurum dedin
Hele bir yol safa geldin desene

*

Sarardı gül benzim ayvaya döndü
Hakk'ı söyledikçe müşkülüm kandı
Ayrılık ateşi sinemi deldi
Hele bir yol safa geldin desene

*

Yatarım Muhammed kalkarım Ali
Gittiğimiz Oniki İmamın yolu
Pîrim Hünkâr Hacı Bektaş Veli
Hele bir yol safa geldin desene

*

Kırmızı gülleri solmaz mı sandın
Pir Sultan Abdal'ı gelmez mi sandın
Bir safa geldin de demez mi sandın
Hele bir yol safa geldin desene

Bu koşuk sevgiyi içeriyor, içinde Muhammed, Ali, Hacı Bektaş Veli adları geçmese kimin için söylendiğini anlamak

güçleşirdi. Ozan, yalnız sevgiyi sürdürmekle kalmıyor, bir de tarikat kurallarını, toplumsal davranış biçimlerini vurguluyor, bir aktöre sorununa değiniyor. *"Sen girdiğin toplulukta gelene karşı iyi davran, önce bir safa geldin, hoş geldin demeyi öğren, saygı göster"* bg. öğütler veriyor. Bu öğütleri Muhammed'e, Ali'ye, Hacı Bektaş Veli'ye yönelik tarikat kokuşlu bir sevgiyle süslüyor, aktöreye değgin davranış kuralını yumuşatıyor. Ozanın işlediği Ali sevgisi çok geniş bir varlık alanını kapsıyor, kimi yerde tanrıyı da içine alıyor. Ali'nin adının *"Mehmed Ali/Muhammed Ali"* biçiminde de söylenişinden yararlanarak deyişlerini sürdürüyor.

Sabah seherinde niyaza geldim
Dağlar yâ Muhammed Ali çağırır
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Güller yâ Muhammed Ali çağırır

*

Vird verildi gökte uçan kuşlara
Bakmaz mısın gözden akan yaşlara
Sular yüzün sürer taştan taşlara
Çağlar yâ Muhammed Ali çağırır

*

Gördüm çarh-ı felek sema'sın döner
Tâlib olan mürşid meyinden kanar
Yüreğime bir od düşmüş de yanar
Yanar yâ Muhammed Ali çağırır

*

Derdli olan gelir derdin üsteler
Ana kail olmaz kâmil ustalar
Hastalar da gelmiş derman isterler
Sağlar yâ Muhammed Ali çağırır

Bu dörtlüklerde dilegetirilen sevginin, özlemin arkasında Ali'nin kişiliğinde nesnelleşen doğaüstü nitelikler vardır. Dara düşen, sıkıntıya uğrayan, sağlığı bozulan kim varsa hepsi Muhammed Ali çağırıyor, tanrının adını anmıyor. Oysa İslâm inançlarına göre bütün dilekler, yardımlar tanrıdan beklenir, ancak ona yakarılır, ondan istenir. Ozan, esinin et-

kisiyle dilini özgür bırakır, sözcükleri sıkı bir denetimden geçirmez, içinde geldiği gibi söyler geçer, dahası okuyucunun düşündüklerini düşünmez, gönlünden geçirmez bile. Buna karşın okuyucu, ozanın söylediğinde kendini bulursa şiirine ilgi duyar, okuyucuya seslenmeyen bir şiiri okuyucu da dinlemez.

Ali sevgisi, Pir Sultan Abdal'ın şiirinde yönlendirici bir odak niteliğindedir demiştik. Bunu, Pir Sultan Abdal'ın bütün dileklerini Ali'ye ısmarlamasından, tanrıdan bekleneni bile ondan istemesinden anlıyoruz. Söz Ali'ye gelince ozanın dilinde duygusal bir yumuşama, yüreği saran bir sıcaklık beliriyor, sözcüklerde tatlı bir akış seziliyor. Bu tür şiirlerinde istencin egemenliği, us ilkelerinin denetici özelliği aranmaz, ozan seven bir kimse olarak okuyucunun karşısında durur. Sevginin başlıca özelliği bütün yargıların ötesinde kalması, yargıdan bağımsız olmasıdır, bütün insan eylemleri yargılanabilir, ancak sevgi yargılanamaz. Sevgi birçok eylemeolaya yön verebilir de başkalarınca yönlendirilemez. Bu da sevginin en arınmış bir eğilim olması yüzündendir.

Pir Sultan Abdal'ın sevdiği Ali bir olgun insan örneğidir demiştik, bu *"olgun insan"* ozanların bir buluşu değildir, tasavvuf anlayışının tanrısal varlığa yaklaştırdığı bir üstünlük imgesidir. Onun nerede, kimde görünüş alanına çıkacağını kimse önceden bilemez.

Bir gül ile gülistanı seyrettim
Seher yelleriyle esen Ali'dir
Muhammed kılavuz mahşer yerinde
İslâmın sancağın çeken Ali'dir

*

Dayanı gör kardaş gönül gücüne
Azığın yok mudur ahret göçüne
Oniki İmam gibi cennet içine
Âb-ı kevser ile akan Ali'dir

*

Kim dokudu bin çiçekli halıyı
Kim diriltti bin yıl yatan ölüyü
Kırklar meclisine gelen doluyu
Dolduran Muhammed içen Ali'dir

Ozan, bütün nesnelerde, eylemlerde Ali'yi görmenin özlemi içindedir, bu nedenle Alevilik'te geçen Ali'ye değgin söylenceler, öyküler yeniden elealınıyor, şiirin bütünü içinde uygun bir yere konuyor. Pir Sultan Abdal bu konuda çok bilinçlidir, Ali'ye bağlılığı yalnızca bir gönül eğilimi niteliğinde değildir. Varlık birliği anlayışını benimseyen ozanımız bu görüşün odağına da Ali'yi yerleştiriyor.

Hazreti Şâhın avâzı
Turna derler bir kuştadır
Asası Nil deryasında
Hırkası bir dervıştedir

*

Nil deryası iki şıkk oldu
Sarardı gül benzim soldu
Bakışı arslanda kaldı
Darbı dahı bir koçtadır

*

Özen güzel Ali'm özen
Var kendine bir yar kazan
Hayrını şerrini yazan
Sağ yanında feriştedir

*

Ali'm eylemez benliği
Kalbinde tutmaz kinliği
Zülfikarın keskinliği
Zerrecesi kılıçtadır

*

Mürde Pir Sultan'ın mürde
Özümüz asılı dârda
Yemen'den öte bir yerde
Dahı Düldül savaştadır

Ali sevgisini işleyen bu dörtlüklerin dili Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı çağın diline pek benzemiyor, ancak söyleyiş, işlenen konu ona yakışıyor. Ali, bütün eksikliklerden, olumsuz eğilimlerden, tutkulardan arınmış üstün bir insan olarak görülüyor, sonra insanüstü bir nitelik kazanıyor. Ozan, sevdiği kimseyi böyle görüyor, görmeyi seviyor. Bu da Anadolu insanının bir özelliğidir: sevdiğini tanrılaştırarak, kutsal bir varlığa dönüştürerek yaşatmak. Bunu bütün halk şiirinde, türkülerinde, öykülerinde buluruz.

HACI BEKTAŞ VELİ'YE BAĞLILIK

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde, ozanlık gücünün bütün başarısını gösteren örneklerin çoğu Hacı Bektaş Veli'yle ilgili olanlardır. O, Bektaşilik'in bu öncüsünü benzersiz bir sevgiyle, saygıyla, duygusal taşkınlıkla anar. Hacı Bektaş Veli sevgisi bir gelenektir, nitekim Yunus Emre'nin çağdaşı olduğu söylenen Said Emre'den Pir Sultan Abdal'a değin gelen üçyüzyıl içinde ona pek çok övgü yazılmıştır. Özellikle Hatayi'nin:

Gece gündüz hayâline yanarım
Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günâhkârım günâhımdan bizarım
Özüm dara çektim sor Hacı Bektaş

dörtlüğüyle başlayan koşuğu, Anadolu halk ozanlarının birçoğuna esin kaynağı olmuştur. Pir Sultan Abdal da bu gönül topluluğuna katılan, yüreğinden çıkardığı armağanı onun tapusuna sunan bir ozandır.

Sensin bizim zâhir batın ulumuz
Aman medet mürvet Pîr Hacı Bektaş
Her taraftan sana çıkar yolumuz
Ali'sin bir adın var Hacı Bektaş

*

Seni sevdik senden yana yıkıldık
Münkirlerin kesretinden sıkıldık
Her birimiz künc-i gamda tıkıldık
Yetiş bu imdada er Hacı Bektaş

Pirlerin pirisin yok sana teki
Müminin canısın münkirin şeki
Zâhirde bâtında değilsin iki
Yetmişüç milletsin bir Hacı Bektaş

Şahların şahısın zât-ı Ali'sin
Her ilmin kânısın şâh-ı velisin
Abdal Musa kendi Kızıl Deli'sin
Abdalların başın der Hacı Bektaş

Pir Sultan Abdal'ım sana dayandım
Uyur idim himmetinle uyandım
Hep isteyenlere verdin inandım
Benim de muradım ver Hacı Bektaş
(C. Öztelli).

Pir Sultan Abdal, yalnızca bir tarikat ulusuna bağlandığını söylemiyor, onun kişiliğinde olağanüstü nitelikler taşıyan yüce bir varlık görüyor, tanrıdan istediğini ondan da istiyor. İslâm dinine göre, bütün dileklerin, isteklerin karşılayıcısı, dile erdiricisi yalnızca tanrıdır, insanın böyle bir gücü yoktur derken düşündüğümüz bu tanrısal nitelikti. Oysa Pir Sultan Abdal bu üstün gücü Hacı Bektaş Veli'de gördüğünü bildiriyor, "*Hep isteyenlere verdin* "in başka bir anlamı olmaz. Öte yandan *"zâhirde bâtında iki değilsin"* nitelemesi de tanrıya yakışır ancak, bir olan, eşi-benzeri bulunmayan tanrıdır.

Her taraftan sana çıkar yolumuz

dizesi de *"ne yana yönelsen tanrıya dönersin"* anlamına gelen Kur'ân bildirisidir *(feeynema tuvellu fesemme vechullah)*.

Muhammed neslinden şunda kim kaldı
Var mı Hacı Bektaş Veli'den gayrı
Onulmaz yaraya merhem kim sardı
Var mı Hacı Bektaş Veli'den gayrı

dörtlüğüyle başlayan şiir Hacı Bektaş Veli'nin niteliklerini, peygamber soyuna olan yakınlığını, tansıklarını bg. dilegetirir.

Erenler derilip geldiği demdir
Kırkların semaı kurduğu demdir
Zühre yıldızını gösteren kimdir
Kim var Hacı Bektaş Veli'den gayrı

dörtlüğü başka bir koşukta geçiyor, Pir Sultan Abdal, bu öncüyü büyük tansıkların odağı sayarken bilinçlidir, dizelerinde anlaşıldığına göre yüzeysel bir geleneğe bağlanmıyor. Pir Sultan Abdal başka bir koşuğunda, daha açık konuşur, yoruma açık kapı bırakmayacak nitelikte Hacı Bektaş Veli'yi anlatır bize:

Bir güneş doğdu dünyanın yüzüne
Âşıkların nur göründü gözüne
Cümle canlar niyaz etti özüne
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var

Burada anlatım yalın bir duygusallık taşımıyor, ozan örnekler göstererek yücelttiği kişileri niteliyor. Bu dörtlüğün bulunduğu koşukta açıklanması, tartışılması gereken şöyle bir dörtlük vardır:

Hoca Ahmed Yesevi anın piridir
Velâyet dağları taşları yürüdür
Hazret-i Hakk'ın bu gizli sırrıdır
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var

Bu dörtlükte geçen *"Hoca Ahmed Yesevi"* koyu sünni olan *Yesevilik* adlı tarikatın kurucusudur. Kimi yazarlar Bektaşilik'i bu tarikattan türetme yanılgısına düşmüşler, aradaki inanç ayrılığını görememişlerdir. Nitekim bu alıntıların bulunduğu kaynakta da (C. Öztelli) şöyle bir açıklama görülüyor: *"Bu nefeste Hacı Bektaş'a sevgisini anlatıyor. ....Hoca Ahmed Yesevi Hacı Bektaş'ı yetiştirmiştir.."* Bu çok yüzeysel, yanılgılara sürükleyen bir açıklamadır, kaynağı da Fuad Köprülü'nün *"Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar"* adlı yapıtıdır. Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre Hoca Ahmed Yesevi 1166 da ölmüştür, Hacı Bektaş Veli ise 1209 dolaylarında doğmuştur. Bu durumda, "Hoca Ahmed Yese-

vi... Hacı Bektaş'ı yetiştirmiştir" denebilir mi? Yetiştirmek şöyle dursun, ne bu iki kişiyi yanyana getirme olanağı vardır ne de düşüncelerini uzlaştırma.

Pir Sultan Abdal'ın olgunluk, yetkinlik, ermişlik bakımından örnek insan saydığı Hacı Bektaş Veli birtakım tansıklar gösteren kişidir. Onun kişiliğinde tanrısal özün arınmışlığı nesnelleşir.

Arzuladım size geldim
Hünkâr Hacı Bektaş Veli
Eşiğine yüzler sürdüm
Hünkâr Hacı Bektaş Veli

*

Pir elinden dolu içtim
Doğdum elinize düştüm
Ak cenneti gördüm geçtim
Hünkâr Hacı Bektaş Veli

*

Güvercin donunda duran
Cümle eksikler bitiren
Beş Taşı şahid götüren
Hünkâr Hacı Bektaş Veli

*

Pir Sultan'ım gerçek veli
Erenlerden çekmem eli
Oniki imamın serveri
Hünkâr Hacı Bektaş Veli

Ozanın, Hacı Bektaş Veli'ye duyduğu derin sevgi, onu *"Oniki imamın serveri"* diye görmesine yolaçıyor, başka Aleviler bu düşünceyi benimsemek istemezler.

PİR SULTAN ABDAL SÖYLENCESİ

Pir Sultan Abdal'ın onaltıncı yüzyıl başlarıyla üçüncü kesimi arasında (1500-1576) yaşadığı söylenir, şiirlerinde geçen olaylardan çıkarılan yorum böyledir. Ancak doğum yılı gibi ölüm yılı da bilinmiyor, dahası bu Sıvaslı ozanın çevresiyle ilgili bilgilerimiz de yetersizdir. Bu konuda sürdürülen çalışmalardan, varsayımlar ötesinde, güven verici bir sonuç çıkarma olanağı yoktur. Dahası, ünü sonradan şiirleriyle çok geniş bir alana yayılan, bu yüce ozanın yattığı (gömüldüğü) yer bile kesinlikle bilinmiyor. Şiirlerinin bütün Anadolu'yu dolaşmasına karşın bu ozanla ilgilenen, yattığı yeri onararak ününe ya kışır bir biçimde yapan yaptıran çıkmamıştır.

Pir Sultan Abdal, inanç bakımından koyu alevi bir ozandı, Ali'ye olan derin sevgisi, biraz da *İsmail Safevi* ile gelen tarikat inançlarına bağlılığı nedeniyle *"kızılbaş"* topluluğu içine sokulmuştur. Bu sözcüğün yorumu, açıklanışı da yanlıştır. Kızılbaş sözcüğü, İran'da kimi görevlilerin, sözgelişi savaşçıların, öncülerin üstlerine giydikleri *"kızıl üstlük"* "ten alınmıştır, bu üstlüğün, zerdüştlük dışında, inançla, tapımla en ufak bir ilgisi yoktur. Yine bu sözcüğün İranlı askerliğin kızıl başlığından *(sürh-i ser),* ya da Ali'nin bir savaşta Muhammed'in dişlerinin kırılıp yüzünün kanlanması konucu, anısına saygı olarak giydiği kızıl başlıktan alınmalıdır. Yorumcular, kimi yazarlar öyle söylerler, öyle yazarlar. Bu çalışmada o tür söylentilerin üzerinde durulmayacak, yalnızca Pir Sultan Abdal'ın ozan kişiliği incelenecektir.

Pir Sultan Abdal, Anadolu'da, bir inanç öncüsüydü, 16. yüzyılda Sıvas yöresinde yaşamış, düşüncelerinin yayılmasına yardımcı olan şiirler yazmış, çevresinde büyük bir kalaba-

lığın toplanmasına olanak sağlamış etkili bir ozandır. Ali'ye bağlılığı nedeniyle şii İran şahlarına karşı sevgiyle bakmış, onlarla duygusal, uzak, ilişkiler kurmuş, şöyle yapmış böyle yapmış. Bunların hepsi inandırıcı belgelere değil de ağızdan ağıza aktarılagiden söylentilere dayanıyor. Kimi araştırıcılar onun devlete karşı, şiirini araç edinerek, ayaklandığını, bu nedenle asıldığını ileri sürerler, kendilerine göre birtakım kanıtlar da gösterirler.

Biz, burada, bütün bu anlatılanları, söylenip yazılanları bir yana bırakarak şunları soralım:

1. Pir Sultan Abdal adına elimizde epeyce şiir bulunuyor, bunların ondan başka kimin elinden çıktığını saptama, hangi şiirin hangi evrede yazıldığını kanıtlama olanağı var mı? Böyle bir olanak yoksa, elimizde bulunan şiirlere dayanarak, Pir Sultan Abdal'dan başka bir ozan aramanın yararı ne olabilir?

2. Elimizde bulunan şiirlerin bilinen Pir Sultan Abdal değil de, başka bir Pir Sultan Abdal elinden çıktığını kanıtlarsak, bir ad değişikliğinden başka kazancımız ne olacaktır? Bu şiirlerin değeri, Türk yazınındaki yeri, Türk diliyle ilgili önemi değişecek mi?

3. Pir Sultan Abdal'ın diye bilinen bütün şiirler, Anadolu halkının yazıp onun anısına yaydığı ürünler olursa, bu da saptanıp kanıtlanırsa ne gibi bir gelişme sağlanacak?

4. Pir Sultan Abdal diye birisi, doğum-ölüm yılları bilinmemesine karşın, yaşamıştır, elimize geçen şiirlerin bir bölümü de onundur, bir bölümü de onun adına halk içinden bilinmeyen kimselerce söylenip yayılmıştır.

İmdi yukarda geçen ilk üç sorunun açık, güven verici bir yanıtı yoktur, bütün uğraşmalar boşunadır, sonuçsuz kalmıştır. Anadolu'da Pir Sultan Abdal denen, bir adı da *"Haydar"* olan bir ozan ortaya çıkmıştır; bir tarikat ulusu olduğundan şiirlerinin etkisi hızlanmış, geniş bir alana yayılmıştır. Bu şiirlerin hepsi de belli bir inancı (alevi düşüncesini) içermektedir. Bu düşünce kimi şiirin bütünü, kimi şiirin bir bölümünü kapsar. Sonradan, bu ozanın öldürülmesinin ardından birçok şiir yazılmış, onun adıyla yayılmıştır. Elimiz-

de bulunan şiirlerin bir bölümü Pir Sultan Abdal'ın, bir bölümü Anadolu halkının, o ozanı sevenlerindir derken bu gerçeği düşünüyoruz. Pir Sultan Abdal, bütün şiirleri yazan, bir ozan değildir, o Anadolu'nun belli bir döneminde belli bir inanç topluluğunun söyleyen dili, dinleyen kulağı, çarpan yüreğidir. Pir Sultan Abdal Anadolu'nun ozanlaşan nesnel varlığıdır. Anadolu insanlarının sevdikleri, benimseyip yaşattıkları bu ozan, bu *"pir"* sünni değildir, alevidir, şiirleri, kendisiyle ilgili bütün söylentiler böyle gösteriyor.

Halkın severek kutsallaştırdığı, tanrılaştırdığı, gönlüne gömdüğü kimselere doğum yılı, ölüm yeri, gömülme yeri aramanın, yılın belli günlerinde doğum-ölüm törenleri düzenlemenin gereği de anlamı da yoktur kanısındayız. Ulusun gönlüne gömülmüş, tarihin bilimsel çizgilerinin dışına çıkmış büyüklere *"mezar yakıştırma "*nın önemi olmasa gerek; bir toplumda uygarlığın ışığını taşıyanlara, ülkeye aydınlık getirenlere gösterilmesi gereken saygı "mezar yapmak"la bağlaşımlı değildir. Büyük ölüler toplumun, birtakım çıkarcı çevrelerince yaptırılan "mezarlar"a sığmazlar, onlar ulusun, kendilerini sevenlerin belleklerine, gönüllerine gömülürler. En değerli *"mezar"* toplumun belleğidir. Toprak, kendine verileni, içine gömüleni yer tüketir, gün gelir en ufak bir kalıntı bile bırakmaz. Oysa toplumun, ulusun belleği çağların üstünden aşar, gerçek büyükleri daha da büyütür, daha da yüceltir, zamanın öldürücü elinden alarak ölümsüzlüğün konağındak görkemli koltuğa oturtur. Pir Sultan Abdal, böyle görkemli koltuklara oturtulan, saygınlığı çağdan çağa genişleyen mutlulardan biridir Anadolu'da. O, Yunus Emre'den aldığı görkemli sesi çağların üstünden aşırarak günümüzde yankılandıran büyüklerdendir artık, onun şiiri de Yunus Emre'den gelen göksel ışıldağın *başarılı-becerili* bir taşıyıcısıdır. Yazın tarihinde *doğum-ölüm* yılları, yeri, elinden çıkan şiirleri bilinen bir Pir Sultan Abdal yoktur, oysa Türk halkının gönlünde başı bulutlara ağan dipdiri bir Pir Sultan Abdal vardır, bu çalışmamızda onun şiirleri üzerinde gezintilere çıktık.

Pir Sultan Abdal, özüyle, sözüyle, gören gözü, duyan kulağı ile Hacı Bektaş Veli'ye bağlıdır, bu nedenle yüreği

sevgiyle dolup taşan bir alevidir. Pir Sultan Abdal'ı Hoca Ahmed Yesevi dervişlerinden esinlenmiş, sonra inanç değiştirmiş bir kimse diye göstermek yalnız yanıltıcı değil, gizli bir çıkar-yarar ardında koşmanın, suları bulandırıp balık avlamaya çalışmanın yüzeysel bir yansımasıdır. Onun, Hacı Bektaş Veli'yi Yesevilik'le ilgili gösteren dizeleri de özgün değildir, sonradan değiştirilmiş, yakıştırılmıştır. Hacı Bektaş Veli'ye gönülden bağlanan, inançları dolayısıyla Sivas'ta asılan bir kimsenin koyu sünni bir kişiye (Ahmed Yesevi'ye) bağlanması sağduyunun yapısına aykırıdır. Anadolu'da çok ilginç bir olay vardır:

Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, bu ikisinin de öncüsü, ulusu olan Hacı Bektaş Veli gibi büyüklerin kişilikleri hep söylencelerle, doğaüstü nitelik taşıyan öykülerle donatılmış, süslenmiş, günümüze öyle kalmıştır. Şaşılası bir olaydır: Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin eliyle şiirlerini okuyanların öldürülmesini buyuran şeriat, bugün Yunus Emre'yi koyu sünni bir ozan gösterme yarışına, girerken eteklerini beline değin kaldırmış iri kalçalarını kıvıra kıvıra birtakım yüksek görevlilerin toplantılarında gönül eğlendiriyor. Bu gülünç olduğu oranda acıklı durum ekinsel anlayışın büyük yöneticiler elinde ne gibi yarar araçlarına dönüştürüldüğünün görüntüsüdür. Ekinsel tabana oturtulan ulusal bir eğitim anlayışımız yok, devletimizin dayanacağı değişmeyen, sağlıklı öğretim ilkelerimiz yok, eline yetki geçen istediği gibi bu temel kurumları değiştirebiliyor, tersine çevirebiliyor. Bunun en açık örneği, 1980 de yürürlüğe konan utanç verici, uygarlık bakımından yüz kızartıcı uygulamalardır. Eğitim-öğretim gibi ekinsel kurumların sağlıklı bir tabana oturtulmasından korkan 1980 yönetiminin başlıca özelliği tabansız olmayı bir yaşama ilkesi edinmesidir. Pir Sultan Abdal, Yunus Emre, Şeyh Bedreddin bg. yüzümün akı denebilecek aydınlarımıza ortaöğrenim şöyle dursun yükseköğrenim kurumlarının bile kapıları kapalıdır. Pir Sultan Abdal'ın neden asıldığı, ardından kimlerin gittiği, şiirlerinin nerelerde-kimlerce okunduğu önemli değil, önemli olan bu ozanın adıyla ülkemizde uya-

nan yazınsal yaratıcılık anlayışıdır, onun şiirleriyle gelen uyarıcılıktır, Türk dilinin gelişmesindeki katkısıdır; ekinsel olan bunlardır.

İmdi, Pir Sultan Abdal'ın, neden bir söylence varlığına dönüştürüldüğünü araştıralım. Osmanlı yönetimi, alevi-kızılbaş suçlamalarıyla asıp kesmeleri sürdürürken, şeriat da elinden geleni yapıyor, koyu bir sünni tutumuyla yasakların sayısını çoğaltmakta yarar-çıkar görüyordu. Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemde *"medreseliler"* aç kalmaya başlamışlardı, kırsal kesimin ürettiği, karınları Süleymaniye'nin kubbesinden daha büyük olan, saraylıların tüketimine yetmiyordu. Artık, padişahın başında savaşa sürüklediği Osmanlı orduları da eskisi gibi bol "ganimet"lerle İstanbul'a dönemiyordu. Üretici kesim insanlarının çoğu kırsal bölgelerde yaşayan alevilerdi. Ağır vergiler karşısında bunalan bu yurttaşların iniltileri saraylıların kulaklarına ulaşınca, bunu "alevi-kızılbaş taifesi"nin ayaklanma, yeryüzünde tanrının gölgesi sayılan padişaha karşı başkaldırma çağrısı diye yorumlandı. Medrese mollalarının, sözde "ulema"dan sayılan Şeyhulislam Efendilerin çıkarları azalmaya başlayınca *"şeriat elden gidiyor", "din elden gidiyor"* uğultuları korkulur bir duruma geldi. Artık yapılacak iş belliydi, al Şeyhulislam Efendiden bir belge vur alevi-kızılbaş'a, saldır alevi-bektaşi ozanlarına, düşünürlerine, yeterki sünni medresenin, saraylıların gözleri doysun. İşte, bu olumsuz uygulamalar, suçlamalar, kıyınlar, yiyimler sonucu birçok alevi-bektaşi ozanının şiirleri, yazıları, düşünsel ürünleri ortadan kalkdı, yakıldı, yokedildi. Osmanlı yönetiminin ortadan kaldırdığı yazın ürünlerini (alevi-kızılbaş topluluğunda) kırsal kesim insanlarının beğenci, sevgisi, ilgisi, bağlılığı gibi besinlerle beslenen halk belleği, halk gönül sakladı, korudu. Bellekten belleğe, gönülden gönüle aktarılarak çağların üstünden aşıp gelen bu ürünler büyük değişikliklere uğradı, bu doğal bir olaydı. İşte bu doğal olayın sonucu, yine halkın doğurucu beğenisi, kıvancı, sevgisi Yunus Emre gibi Pir Sultan Abdal adına da güzel koşuklar düzenledi, ağıtlar üretti. Bu üretme eyleminde ozanların kişilikleri söylence giysileriyle donatıldı, bu da kaçınılmaz bir olaydı.

Hacı Bektaş Veli'nin kişiliği çevresinde oluşturulan söylencelerin bir bölümü, onun adına düzenlenen, "Vilâyetnâme" de vardır, bir bölümü de alevi-bektaşi şiirlerindedir. Karaca Ahmed Sultan'la ilgili söylenceler, Sarı Saltuk, Barak Baba, Tapduk bg. ermişlere özgü doğaüstü öyküler hep halk düşüncesinin ürünleridir. Kesinlikle saptanamayan, ancak ilgi çekmekten de geri kalmayan, olaylar konusunda halkın yaratıcı gücünü aşacak bir odak yoktur. Sonuç ne oldu, Osmanlı yönetimi astı-kesti, halk bilinci tanrısallaştırdı, ululadı, Türk yazınında görkemli bir yer sağladı. Halife Ali'ye kendi ölüsünü taşıyan deveyi çektiren, *"Kesikbaş öyküsü"*nde kesilmiş başını eline alarak yürüten halk anlağının Pir Sultan Abdal adına şiirler düzenlemesinde şaşılacak bir yan yoktur.

Bunları söylerken, Pir Sultan Abdal diye bir ozan gelmemiştir demek istemiyoruz. Ancak ona ölürken bile birkaç şiir yazdıran kanıya katılmıyoruz. Sözgelişi Pir Sultan Abdal'ın, Hızır Paşa'yı kızdırmak için "Şah"ın adını anan üç şiir yazması, Paşa'nın onu bunun üzerine astırması, ozan Paşa'nın dediğini yapsa, *"Şah"* adını anmasa asılmayacakmış türünden söylentilere inanmak güçtür, ancak onu seven halk öyle söylenceler üreterek yaşatmış, buna kimsenin bir diyeceği yoktur. Bu üç ünlü şiirin ilk dörtlüklerini verelim:

Hızır Paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Burada geçen Şah, sözde İran hükümdarıymış, ozan ona gitmek, onun ordusuna katılarak İstanbul'a yürümek istiyormuş.

Karşıdan görünen ne güzel yayla
Ben de bu yayladan Şah'a giderim
Ala gözlü pirim sen himmet eyle
Ben de bu yayladan Şah'a giderim.

Bu dörtlükle başlayan şiir, Pir Sultan Abdal'ın Hızır Paşa'ya söylediği ikinci şiirmiş.

Kul olayım kalem tutan ellere
Kâtib ahvalimi Şah'a böyle yaz
Şekerler ezeyim şirin dillere
Kâtib ahvalimi Şah'a böyle yaz.

Bu da üçüncü şiirin ilk dörtlüğüdür, bu dörtlüğün birinci dizesi:

Kurban olayım kalem tutan ellere

biçiminde de söylenir (C. Öztelli'de *kul olayım* diye başlıyor). İmdi bu şiirler başarılı, içerikli, üstelik sürükleyici bir nitelikte. Ancak, Pir Sultan Abdal bunları neden öldürüleceği evrede söylesin, bize kalırsa onu sevip yaşatan halkımız onun ağzından böyle söylemeyi daha uygun bulmuştur. Pir Sultan Abdal'ın asılmaya götürülürken söylediği bir şiirden sözedilir. O şiirin de ilk dörtlüğü şöyledir:

Bize de Banaz'da Pir Sultan derler
Bizi de kem kişi bellemesinler
Paşa kalemine tenbih eylesin
Kolum çekip elim bağlamasınlar.

Pir Sultan Abdal'la ilgili halk ürünü söylenceler arasında onun asıldığı ağaca hırkasını bırakarak Horasan'a, Şah'ın yanına gittiğini anlatan duygulu bir ürün daha vardır. Bu güzel şiirin ilk dörtlüğü:

İbtida bir sofu Şah'a varınca
Niye geldin derler Urum sofusu
Çevre çevre dört yanına bakınca
Niye geldin derler Urum sofusu.

Böyle söylenceler, üretmeler halkbilgisi varlıklarımızın gelişmesine, yayılmasına katkıda bulunan yararlı ürünlerdir. Halk sevdiği kişinin çevresinde bir söylence oluşturuyor, aradan uzun bir süre geçince, buna kendisi de inanıyor, söylence halkın ürünü olmaktan çıkıyor (öyle sanılıyor). Yukarda görülen dörtlüğün bulunduğu şiirde şöyle güzel bir bölüm

vardır; Pir Sultan Abdal'a Horasan'a vardığından sormuşlar, o da onun üzerine bu dörtlüğün bulunduğu şiiri düzenlemiş:

Çok uzak illerden özendin geldin
Şol tozlu yollara bezendin geldin
Urumdan ne günah kazandın geldin
Niye geldin derler Urum sofusu.

Halkın yaratıcı gücü söylence üretmeye başlayınca, kimi yerde, en güçlü sayılan ozanları bile çok gerilerde bırakabilir. Söylencelere bakarak Pir Sultan Abdal'ın yazınsal kişiliği konusunda bir yargıya varma olanağı yoktur, oysa bu konuda sürdürülen araştırmaların çoğu da bu söylencelere bağlanarak son sözü söyleme eğilimindedir, öyle yapılmıştır. Pir Sultan Abdal'ın *Senem* ya da *Elif* adlı bir kızı varmış, o da babası gibi çalgı çalar koşuk düzenlermiş, babasının asılması üzerine şu ağıtı söylemiş:

Dün gece seyrimde coştuydu dağlar
Seyrim ağlar ağlar Pir Sultan deyü
Gündüz hayalimde gece düşümde
Düş de ağlar ağlar Pir Sultan deyü
*
Uzundu usuldu dedemin boyu
Yıldız'dır yaylası Banaz'dır köyü
Yaz bahar ayında bulanır suyu
Sular çağlar çağlar Pir Sultan deyü
*
Pir Sultan kızıydım ben de Banaz'da
Kanlı yaş akıttım baharda baharda güzde
Dedemi astılar kanlı Sıvas'ta
Darağacı ağlar Pir Sultan deyü
*
Kemendimi attım dâra dolaştı
Kâfirlerin eli kana bulaştı
Koyun geldi kuzuları meleşti
Koçlar da ağlaşır Pir Sultan deyü

Pir Sultan Abdal'ım hey yüce gani
Daim yediğimiz Kudretin nânı
Hakk'a teslim ettin ol şirin canı
Dostlarım ağlaşır Pir Sultan deyü.

Bu ağıtı kim söylemişse söylemiş, yalnızca duygularını dilegetirmiş, asılma olayının geçtiği yeri bildirmiş, derinlemesine bir açıklama getirmemiş, şiirde duygusallığın ötesinde insanı sorunlaştıran bir anlam içeriği yok. Okuyucuyu etkileyen ancak söyleyişin duygusallığı, geçen olayın üzüntü vericiliğidir. Anadolu halkı böyle duygusal, üzüntülü, acılı-yakınmalı sözler söylemede, türküler düzenlemede çok başarılıdır. Nitekim halk türkülerinin büyük bir bölümü bu ağıt içeriğindedir. Türkülerinde, şiirlerinde, öykülerinde çok az güler Anadolu insanı. Bu ağıt ister kızının, ister ozanın elinden çıksın, Anadolu insanının duygularını dilegetirmektedir, şiirde bütün yapmacıklardan arınmış, açık bir söyleyiştir, buna karşın duygusal içeriği insan yüreğinin acı ile ne denli yoğurulduğunu eksiksiz veriyor. Şiir birinci dizesinde *"gece seyrimde"* deyimiyle ağırlık kazanıyor, sonra üçüncü dizede özgün bir halk söyleyişiyle anlamsal yoğunluğa bürünüyor. Ozan, doğal varlıkları kişileştirerek ağlatıyor, konuşturuyor, böylece çevresinde ağlayan bir doğa yaratıyor, ne yana dönseniz ağlayan, üzülen, yakınan bir varlıkla karşılaşırsınız. Bu özellik başka ulusların şiirlerinde (halk şiirlerinde) pek bulunmaz; doğayı insana dönüştürerek konuşturmak doğu yazınının gelenekleşen özelliklerinden biridir. Anadolu ilkçağında bütün bitkiler, dağlar, sular, kayalar, hayvanlar ayrı ayrı kutsallıklar taşıyan varlıklardı, doğa canlıydı, yıldızlar, güneş, ay insanlara gökyüzünden bakan, göz kırpan diri nesnelerdi. Bunları dirilten, konuşturan hep halktı. Bütün söylenceler halkın ürettiği düşsel ürünlerdir. Demek Anadolu insanında doğayı kişileştirerek konuşturmak, ağlatmak, kıvandırmak eski bir gelenektir.

Pir Sultan kızıydım ben de Banaz'da
Kanlı yaş akıttım baharda yazda (güzde)

dizeleri, babasına ağıt yakan bir kızın bütün duygularını ser-

gilemeye yetiyor, çok kolay, yumuşak söyleyişin arkasında okuyucuyu kendine çeken bir derinlik seziliyor.

Dedemi astılar kanlı Sıvas'ta
Darağacı ağlar Pir Sultan deyü

birdenbire okuyucuyu konuşan, gözlerinden yaşlar döken bir doğa ile yüzyüze getiriyor, söylence darağacının ağlamasıyla duygusal derinlik kazanıyor.

Halk dilinde Pir Sultan Abdal yalnız bir ozan olarak yaşamıyor, ona doğaüstü başarılar yükletilmiş, ölümsüz bir varlık diye bakılmıştır. Onun, asıldığı ağaca hırkasını bırakarak yola koyulması, Horasan'a değin gitmesi, yolda değişik tansıklar göstermesi hep halkın ürettiği söylencelerdir. Osmanlı yönetiminin asarak ortadan kaldırdığı Pir Sultan Abdal'ı Anadolu insanı tanrılaştırarak, Osmanlı yönetiminin ulaşamayacağı bir yüksekliğe çıkararak yaşatmayı başarıyor. İmdi, bu olayda kim kazandı, kim yitirdi? Kim yendi, kim yenildi? Bu soruların yanıtı açık, Pir Sultan Abdal kazandı, yendi, Osmanlı yönetimi yenildi, yitirdi. Onun ozan olması, halkın belleğine yerleşen şiirler söylemesi tanrılaştırılmasını kolaylaştırmış, halk onun ağzından şiirler söylemiş, böylece söylenceyi besleyen gereçler daha kolayca yaratılmış. İşin içine ozanın bir de tarikat öncülüğü girince söylence kanatlanmış.

Söylenceleri doğaüstü olayları içeriyor diye önemsememek doğru değildir. En önemsiz sayılan bir söylence bile yaşadığı toplumun yaratıcı gücünü, yaşam anlayışını, doğaya bakışını öğrenmeye yeter. İnsanlar neyi seviyor, neye önem veriyor, neden korkuyor, neyle avunuyor, ne olmak-nerede bulunmak istiyor bg. konuları dilegetiren söylencelerdir. Söylenceler arkasında insanları anlamaya yarayan düşünsel-düşsel öğeler vardır. Söylenceler, genellikle, sevilen kimseler için üretilir. Bu kimselerin birer gerçek kişi, bütün eylemleri yazıyla saptanmış, kanıtlanmış varlıklar olmaları onları söylencenin kapsamına almaya engel değildir. Halk sevdiğini, bir yolunu bulup yaşamsal gerçeklerinden sıyırarak doğanın üstü-

ne çıkarır, bunda başlıca etken sevgidir. Sevilmediğinden dolayı yerici söylencelere konu olan kimseler de vardır.

Halk belleği birçok kimseye, tarihin veremediği yeri sağlamada bilimsel çalışmalardan daha başarılıdır. Bilimin unuttuğunu, bir yere koyamadığını halk belleği unutmaz, artıksız eksiksiz değerlendirerek gerekli yerine oturtur. Bunun bilinen örneği Yunus Emre'dir. Yüzlerce yıl önce Yunus Emre'nin koşuklarını ölümü gerektiren suç sayan yönetim bugün ona sığınıyor, onu kendinden göstermenin yollarını arıyor. Yunus Emre'nin değerini bilen, onu özenle koruyan halktır. Pir Sultan Abdal'ın durumu da öyledir, yönetimin öldürdüğünü Anadolu halkı severek yaşatıyor, ölümün gücü Pir Sultan Abdal'ı yenilgiye uğratmaya, unutturmaya yetmiyor, halkın belleği ölümün egemenliğini yıkıyor.

*

YARATILIŞ OLAYI

Pir Sultan Abdal, bağlandığı inanç kurumu dolayısıyla, *varlık birliği* görüşünü savunur, belli bir anlamda *evren-insan-tanrı* özdeşliğini dilegetirir. Bu, tasavvufun değişmez görüşüdür, kökeni de *Yeni-Platonculuk*'tur. Bu görüşün Pir Sultan Abdal'a kaynakları okuyup inceleyerek mi, yoksa gelenek yoluyla mı gediğini saptayacak durumda değiliz. Ancak, onun şiirleri incelendiğinde, bu konuda açık seçik konuştuğunu öğreniriz.

Pir Sultan Abdal'ın yaratılış olayından anladığı, insanın tanrısal evrenden yeryüzüne aşamalı olarak indiğidir. Bu iniş evresinde insan çok değişik kılıklara girer, değişik varlıklarda görünür, kendini bir süreklilliğin içinde bulur. Tasavvuf dilinde bu olaya *"devr"*, bu olayı işleyen şiirlere de *"devriye"* denir. *"Devriye"* varoluşun evrelerini bildirir, insanın çok uzun yollardan yürüyüp geldiğini öyküler, kuşkusuz bu da bir söylencedir, us ilkelerinin ötesindedir.

Hak bizi yoktan var etti
Şükür yoktan vara geldim
Yedi kat arşta asılı
Kandildeki nura geldim

*

Eyyub ile ten erittim
Lâ'l-ü mercan gevher tuttum
Vuslat ile taş arıttım
Ben bu yola süregeldim

*

Yunus'la ummana daldım
Kırk gün balık ile kaldım
Davud'la demirci oldum
Örse çekiç çalageldim
*

Sahâbelere uğradım
Kudret lokmasını yedim
Er bir dedim Hak bir dedim
Bini sıdım bire geldim
*

Ganimet ilen çatıldım
Ana rahmine yitildim
İbrahim'le oda atıldım
Gülistanda nara geldim
*

Bir muazzam büyük şarda
Nistersen bulunur varda
Kapusu oniki yerde
İstediğim şara geldim
*

Dışı altın içi gümüş
Suyu baldır şeker yemiş
Yer yer bedestan derilmiş
Dilediğim yere geldim
*

Deniz böldüm asâ ile
Göğe uçtum İsa ile
Tûr dağında Musa ile
Münâcâtta durageldim
*

Pir Sultan Abdal coşkuna
Gel otur gönül köşküne
Oniki imamın aşkına
Ben bu seri veregeldim.
(A. Gölpınarlı).

Bu uzun koşuğun dörtlükleri varoluşun ayrı birer aşamasını, görünüş alanına çıkışını işliyor. Ozan, önce tanrı

eliyle yaratıldığımızı söylüyor, sonra bu yaratılışın inişe geçen evrelerini anlatıyor. Burada bir de *"tinsel göç"* olayı vardır. Kişinin tini gövdeden ayrılınca, yaşam süresince edindiği yeteneğe, başarıya göre, başka bir varlığa girer, orada diriliğini sürdürür, ona eskiden *"tenasuh"* ya da *"tenasuh-u ervah/tinlerin gövdeden gövdeye göçüşü"* denirdi. Bu inancın kökeni ilkçağın çoktanrıcı dinleridir, en yaygın olduğu ülke de Hindistan'dır, tasavvufa biraz anlam değiştirerek girmiştir. Pir Sultan Abdal, bu inanç geleneğine inanır görünüyor, ancak kendinden önce gelenlerin varlığında birliğe ulaştığını da söylüyor. Onun *"bini sıdım bire geldim"* deyişinden bu anlam çıkıyor: bin varlıkta göründüm, hepsini kırıp geçtim "bir"e ulaştım, varlık birliğine eriştim. Bu inancı Yunus Emre'de de buluyoruz, o da varlık birliğini benimsemiş, değişik oluş evrelerinden geçerek son biçimini almıştır, öyle bir kanısı vardır. Onun Hacı Bektaş Veli'yi konu edinen dizelerinden birinde:

Güvercin donuna girmiş oturur

demesi de bu tinsel göçüş nedeniyledir. Hacı Bektaş Veli'nin güvercin kılığına girerek Anadolu insanlarına barış sağladığını anlatan bir söylence vardır. Ozan, kimi olaylarda tanrısal etkinliğe büründüğünü söylemekten kendini alamıyor, tansıkların bile üstüne çıkarak usun kavrayış gücünü aşıyor.

Deniz böldüm asâ ile
Göğe uçtum İsa ile
Tûr dağından Musa ile

gibi üç dizede de insanüstü bir başarı gösterdiğini söylüyor, oysa bu başarılar yalnızca tanrının varlığında toplanmıştır. Pir Sultan Abdal, bir yerde *"yoktan yaratıldığını"* söylüyor, sonra dönüyor bütün tanrısal başarılara ortak olduğunu ileri sürüyor; varlık birliği anlayışının savlarıdır bunlar.

Uyur idik uyardılar
Diriye saydılar bizi
Koyun olduk ses anladık
Sürüye saydılar bizi

dizeleri insanın yerilmesi, aşağılanması anlamında değildir, olgunlaşma yolunda geçilen varlık evreleridir. Nitekim daha önceki uzun koşuğunda yaratıldıktan sonra değişik biçimlere girdiğini, birinden ötekine geçtiğini açıklamıştı. Onun *"çok keramet var insanda"* demesi de insanın taşıdığı varlık değeri, üstünlüğü nedeniyledir. Tasavvufta bu yaratılış sorunu çok değişik anlatımlarla sergilenir, varlık birliği görüşünün nereden kalkıp nereye gittiği kolayca saptanamaz. İnsan tanrısal bir nitelik taşır, insanın gönlü tanrının evidir, tanrı insanda görünür duruma gelir. Öte yandan tanrı insanı yoktan yaratmıştır denir, dahası insanın *"yaratılış"* olayından önce varolduğu ileri sürülür (Yunus Emre'de görüldüğü gibi), sonra dönülür insan tanrının karşısında bir *"kul"* diye gösterilir. Varoluş sorunu insanla tanrı arasında süregiden iniş-çıkış eyleminde düğümlenmiştir, tinsel göçüş inancının kökeni de budur.

Yaratılış sorunu, Pir Sultan Abdal'da, Yunus Emre'de olduğu gibi uzun boylu şiire girmez, birkaç yerde şöyle bir görünür gider. Ancak, bu ozanın benimsediği tarikat inancı yaratılış olayını *"yoktan varediş"* diye değil, tanrısal özden görünüş alanına *"çıkış"* olarak anlar.

İNSAN

Pir Sultan Abdal, insan sorununa dolaylı olarak değinir, insanı bağlandığı tarikatın içinde görmeyi yeğler, böylece inanç gözlüğüyle bakmaya yönelir. Onun gözünde, inanç bakımından, önemli olan Ali'ye bağlanmak, onun kişiliğinde olgun, yetkin insan örneğini görebilmektir. Ona göre, Ali'ye arınmış bir gönülle bağlanan kişinin tanrıdan ayrı bir varlık olması sözkonusu değildir, insan tanrısaldır, tanrıdır.

Şâh-ı Merdan kullarıyız
Mevlâ'dan gayrı değiliz

dizeleri açıktır, *"biz Ali'nin kullarıyız, tanrıdan ayrı değiliz"* diyor, burada geçen "gayrı" sözcüğü Türkçe "ayrı"dan açık anlamlıdır, "başka" karşılığıdır.

Evliya gönlümüz aldı
Kalbimiz nur ile doldu
Gözlerimiz cemâl gördü
Cennete muhtaç değiliz

İslâm dinine göre cenneti gereksinmeyen yalnızca tanrıdır, insan için biri iyi öteki kötü iki yol vardır. Bunlar biri "cennet"e, ikincisi "cehennem"e gider. Ozanımız daha açık bir söyleyişle:

Evvel biziz âhir biziz
Heman leyl-ü nehar biziz
Gül açılmış bahar biziz
Biz yaz olduk kış değiliz

dörtlüğünde insan önsüz-sonsuz bir varlık diye gösteriliyor,

"evvel biziz âhir biziz "in başka bir anlamı yoktur (biziz, demekle kendi tarikatını anlasa bile insan ortadan kalkmıyor). Burada da varlık birliği anlayışı gündeme geliyor besbelli.

Gel güzelim kaçma benden
Yâdî değiliz eriz biz
Biz yol ehli kardaşlarız
Erkân içinde yoluz biz
*
Biz gireriz halden hale
Söyleniriz dilden dile
Ko gezelim ilden ile
Taze açılmış gülüz biz

dizelerinde, insan boyuna değişen, kılıktan kılığa giren, türlü giysilere bürünerek görünen bir varlık diye anlaşılıyor. Nitekim *"halden hale"* sözcükleri de*"bir durumdan başka bir duruma geçmek, biçimsel, tinsel değişime uğramak"* anlamındadır. Ozan son dizeyle insanın ne denli nitelikle, özlü bir varlık olduğunu vurguluyor:

Taze açılmış gülüz biz

çok yalın bir dille söylenen bu dize insanın eskimeyen, boyuna kendi kendini yenileyen, hep diri kalan bir töz taşıdığını anlatıyor. Yunus Emre de bir dizesinde *"herdem yeni doğarız"* demişti, o da insanın eskimeyen özünü düşünmüştü kanısındayız.

Gül açılmış bahar biziz
Biz yaz olduk kış değiliz

dizelerinde de insanın eskimezliği, süregiden yeniliği, yeşilliği gözlerimizin önünde genişliyor. İnsanın hep yeni kalmayı sevmesi, eskimekten korkması, düşünen, üreten kimseler içindir. Kendini düşünmeden dine adamış, yalnızca yazgının egemenliğine inanmış bir kimsede yenileşme, özgünlüğünü koruma bilinci yoktur. Bu dizeleri sünni bir ozanda bulmak biraz güçtür, boyuna yenileşmek, diriliğini yıpratmadan sürdürmek düşünen başın işidir. Burada sağlık sözkonusu değildir, üzerinde durduğumuz düşünsel varlık alanıdır.

Pir Sultan Abdal, sevecen bir yürek taşımasına karşın, insanlardan kuşku duyar, bütün insanları eşit ölçüye vurmak istemez, iyiyi kötüden, kötüyü iyiden seçmeyi yeğler. Bu, yaşamın kaçınılmaz bir olayıdır, kime güvenileceğini önceden kestirmek güçtür, bu nedenle insanları denemek, içini dışına çevirip incelemek gerekir.

Her olur olmaza açma bir sofra
Emeğin zay olur doyuramazsın

dizelerinde geçen *"olur olmaz"* deyimi içi dışı bilinmeyen insan anlamındadır, bilmediğin kimseye içini dökme, güvenme, onu doyurmaya kalkma başarıya ulaşamazsın. İnsanı dışından bakmakla anlamak kolay değildir, en iyisi:

Düşünmektir son düşünce çaresi

başlıca çıkar yoldur, bundan dolayı insana *"düşünen varlık"* demişler. Pir Sultan Abdal, bir şiirinde: *"Bellidir kalbi boş olan"* diyerek, insanın konuşmasından anlaşılacağına değinir, söz kişiyi açığa vuran en güçlü varlıktır. Tasavvuf yolunu seçenler *"söze"* büyük önem verirler.

Sofu dedikleri bir kolay iştir
Erenler gördüğü bir engin düştür
Eti yok kanı yok bir uçar kuştur
O kuşun adını bilenler gelsin

Bir bilmece gibi örülen bu dizelerde ozan insanın özüne değiniyor, kuru sofuluğun, biçimsel tapının anlamsız olduğunu söylüyor, insanın derinliğine inebilmek, onu anlayabilmek için tinsel olgunluğa ulaşmanın, *"eren"* olmanın yararını söylüyor. Onun *"eti yok kanı yok bir uçar kuştur"* dediği insanın özüdür, tinidir, tinsel varlığıdır. İşte erenler arasına ancak bu kuşun (tinin) adını, ne olduğunu bilenler katılabilir, onlar gelsin. Yunus Emre'de olduğu gibi, Pir Sultan Abdal'da da örnek insan "eren"dir, eksiksiz, yetkin, olgun bir varlık olan *"eren"* kişinin içini gören, sözü söylenmeden anlayandır, onu bakışı nesnel varlığın özüne girer.

"Eren" sözcüğünün başka dillerde, Türkçede olduğu gibi, geniş kapsamlı, özlü bir karşılığı yoktur, bu dilvarlığı tasavvufta kolay anlatılamayan bir içerik taşır. Eren sözcüğünde eğitici, aydınlatıcı, uyarıcı bir içerik de vardır, en önemlisi açık yüreklilik, açık sözlülüktür.

Erenler nutkunu açıkta söyler

dizesinde ikiyüzlülükten, kapalılıktan kaçınmak, aydınlığa çıkmak anlamı saklıdır. Bütün kötülükler, eğrilikler kapalılıkta, örtülerin arkasına sığınmaktadır. Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemde, Osmanlı toplumu içekapalılığın, ikiyüzlülüğün eşsiz örneklerini veriyordu. Saraylar birer kan gölüydü, kadınlar birbirlerinin kuyularını kazarlar, padişahları avuçlarının içinde kedi yavrusu gibi oynatırlar, gözdeler kapalı odalarla bunalımlar geçirirler, yönetimin en yüksek görevlerinde bulunan paşalar birbirlerine ölüm tuzakları kurarlar, şeyhulislamlar bile hırsızlıktan, yiyinden geri kalmazlar. Böyle bir toplumda ozanların ilgisini çeken başka konu aramanın gereği yoktur.

Ağır ol sakin ol postunda otur
Evliya cemidir sayılmaz hatır
Eğer isterlerse bir kelâm yetir
Her yerde ataklık eyleyemezsin

Bunlar birer öğüttür, yalnız tarikatta değil, toplumun bütün kesimlerinde geçerlidir. Tarikat insanı böyle görmek istiyor, onda ufak da olsa anlamsız bir eylem, gereksiz bir atak bulunmasına karşı çıkıyor. Toplumun, Osmanlı yönetiminin güler yüzle karşıladığı insanların, yüksek görevlilerin çoğu tarikat kapısından geri çevrilir, yüzüne bakılmaz. Öte yandan, başta Nakşbendilik olmak üzere sünni tarikatların çoğunda sultanlara yaranmak, gözdelerden, varlıklılardan çıkar sağlamak amacıyla ikiyüzlülüğü iş edinmiştir. Alevi-Bektaşi topluluğunu *"dinsiz"* sayarak suçlayan, kimi ozanların öldürülmelerine olanak sağlayan birçok sünni tarikat şeyhi vardır. O şeyh *"postunda oturmaz"* geçimlik edindiği yüksek görevlilere yaranmak için koğuculuk eder, alevi-bektaşi

erenlerini suçlardı. Bunlardan biri, kendisi de bir tasavvuf insanı olan, *Aziz Mahmud Hüdayi*'dir. Boğazın sularına post atarak üzerinden yürüyüp geçtiği söylenen bu şeyh çağının ünlü koğucularından biriydi. Özellikle Şeyh Bedreddin'in izini sürenlere karşı çok yakışıksız girişimleri vardır. Pir Sultan Abdal'ın yandaşlarına karşı Hızır Paşa'nın görevlendirilmesi için padişaha yazı yazacak ölçüde bir kimseydi. İşte, tasavvufun kaçınılması gereken kişi diyen gösterdiği böyleleridir. Böylelerine:

Ağır ol sakin ol postunda otur

demek gerekirse de yararı olmaz, bildiği yolda yürümeyi büyük bir başarı sayar. Pir Sultan Abdal'ın kötü, koğucu, kaçınılması gereken kimse diye nitelediği insanlar bunlardır.

Erenler lokması nurdur
Lokmaya elini sundur

diyen Pir Sultan'ın düşündüğü insan, Aziz Mahmud Hüdayi yaratılışlı kimselerden uzak kalan, kişisel yetkinliğin, olgunluğun doruğuna ulaşan kimsedir. Peki bu kimse gerçek yaşamda var mı? Yoksa yalnızca düşünsel evrenin yurttaşı mıdır? Alevi-Bektaşi topluluğunda böyle kimselerin bulunduklarını yine ozanların şiirlerinden öğreniyoruz, elimizde başka bir kaynak yoktur. Pir Sultan Abdal'ın bir şiirinde örnek insan olarak adları sayılanlar vardır. Burada Ali ile onun soyu, Oniki İmam sözkonusu değildir, onların tartışılmaz bir üstünlüğü, kutsallığı vardır. Biz, Anadolu alevileri arasında sivrilen erenlerden sözediyoruz.

Pir Sultan Abdal, örnek insan olarak gösterdiği kimselerde birtakım tansıkların gerçekleştiğini, onların doğaüstü güçlerle donatılmış kimseler olduklarını söyler. Elimizde bulunan şiirlerine bakılırsa Pir Sultan Abdal'ın düşlemlediği örnek insanlardan biri de *"şah"* dediği kimsedir. Kimi araştırıcılar bunun *"İran Şahı"* olduğunu söylerler, kanıt diye de *"Şaha geldim"*, *"Şaha giderim"* sözcükleriyle biten şiirlerini gösterirler, biz bu kanıda değiliz.

Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim
Ben bir yol oğluyum yol sefiliyim
Ben de bu yayladan Şah'a giderim
*
Alınmış abdestim aldırırlarsa
Kılınmış namazım kıldırırlarsa
Sizde Şah diyeni öldürürlerse
Ben de bu yayladan Şah'a giderim
*
Pir Sultan Abdal'ım dünya durulmaz
Gitti giden ömür geri dönülmez
Gözlerim de Şah yolunda ayrılmaz
Ben de bu yayladan Şah'a giderim.

Bu dizelerde inanmış bir kırsal kesim insanının duygusal evreni kalın çizgilerle veriliyor. Şiirin en etkili dizesi *"üstü kan köpüklü meşe seliyim"* dir, ozanın yarattığı bu imge düşlediği insanı anlamaya yeter. *"Meşe seli"* güneşli, parlak bir günde birden bire gökyüzünün kararması, yoğun yağmur bulutlarının toplanması, sonra da korkunç bir yağmurun boşalarak suların dağlardan aşağı taşarak, köpürerek akmasıdır. Ozan yarattığı imgeyle insanı (burada kendini) böyle görüyor, onun duygusal taşkınlığını önleyecek bir güç yoktur, taşmış insan kendini kuşatan bütün engelleri aşmıştır artık. Nitekim *Kızıl Deli, Abdal Musa, Otman Baba, Sultan Balım* bg. tarikat büyüklerini örnek insan saydığı, onlara yazdığı övgülerden de anlaşılıyor.

İnsan tarikata bağlanacak, kurallara uyacak, birçok sınavdan, denemeden geçecek, arınacak. Bunların hepsi birer eğitim konusudur. Ancak eğitilen, eksikliklerden arınan insan tanrıya yaklaşabilir. İnsan, yaratılmıştır, ancak özünü oluşturan öğeler önsüz-sonsuzdur. Yaratıklar içinde tanrıya en yakın olan insandır. Oysa insan bunu bilmiyor, o inançlarının karmaşıklığı içinde doğruluktan ayrılmıştır. Pir Sultan Abdal, benimsediği *tasavvuf-tarikat* anlayışı ile, insan-evren-tanrı üçlüsünün birliğine inanmış, varlık birliği görüşünü benimsemiştir. Ancak, bu alanda öncü, insanı yetkinli-

ğe-olgunluğa götüren yolu ışıklandırarak karanlığı gideren Ali'dir, Ali'nin yüceliğine inanmayan bir kimse sapkındır.

İnsanın biri olumlu, öteki olumsuz iki yanı vardır. Olumlu yanı iyiliğe, olumsuz yanı kötülüğe yöneliktir. İnsan olumlu yanını geliştirerek olumsuz yanını egemenlik altına alabilir, bunu başarmanın birici koşulu bir kılavuz bulmaktır. Bu kılavuz tarikatın olgun kişilerinden biri olabilir. Bu nedenle insan uyarılmaya, eğitilmeye elverişli bir yaratıktır. İnsan ne denli eğitilir, eksikliklerden, kötülüklerden arınırsa o oranda tanrısal varlığa yaklaşır.

Sen Hakk'ı yabanda arama sakın
Kalbini pâk eyle Hak sana yakın
Âdeme hor bakma gözünü sakın
Cümlesin âdemde buldum erenler

Bu dörtlük insan-tanrı yakınlığını vurguluyor, ozan tanrıyı insanın dışında değil gönlünde arıyor, ancak bu gönlün arınmış, bütün eğriliklerden, çarpıklıklardan sıyrılmış olması gerekir. *"âdeme hor bakma"* diyor, bu sözler tasavvufun insan-tanrı anlayışını içerir; insanın (âdemin) bir gönlü vardır, gönül ise tanrının evidir, bu nedenle insan küçümsenemez, ona aşağılayıcı bir gözle bakılamaz, tanrıya dokunur. *"Cümlesin âdemde buldum"* yine bir tasavvuf anlayışına Pir Sultan Abdal. Tasavvufta insan evrenin özüdür, tanrının nesnelleşmiş biçimidir, bu da varlık birliği gereğidir. Bütün arananları insanda bulmak, insanı varlık türlerinin odağı saymak tasavvufun özel bir görüşüdür, İslâm yazınında yeni değildir, ortak bir sorundur. Nitekim Yunus Emre de:

İstedüğümi buldum eşkere can içinde
Taşra isteyen kendü kendüsi ten içinde

dizeleriyle Pir Sultan Abdal'ın *"cümlesin âdemde buldum"* açıklaması özdeş anlamdadır. Demek, bu insan anlayışı, tasavvuf yolunu seçen bütün ozanların buluştukları bir konaklama yeridir, bir konaltadır. Bundan dolayı kimi ozanlar insanda *"çok keramet"* bulunduğu kanısındadır.

Pir Sultan Abdal, ya da *"Pir Sultan Abdallar"* hangi

açıdan bakarlarsa baksınlar, insanı tanrının engin kapsamında görürler, bu nedenle tanrı-insan-evren üçlüsünün özdeşliği, birliği sorunu belli bir kişinin elinde değildir, değişik avuçlardadır. Bu ortak sorunu işleyen ozanların hepsi özdeş kavramları kullanırlar, bizim ozanımız da böyle bir tutumu benimseyip sürdürmüştür. Bu ortak tutum, ozanın başarısını engellemez, ozanın gücü, yeterliliği konuyu işleyişinde, dili yeniden yoğurup biçimlendirmesindedir.

*

DOST

Türk şiirinin bütün evrelerinde sözcüğün özel bir anlamda söylendiğini biliyoruz. Ozanın inaçlarıyla, düşünceleriyle sıkı bir bağlaşım içinde bulunan bu *"dost"* sözcüğü Türkçe değildir, ancak Türk dilinin özünden çıkmış, Farsçasında bulunmayan, anlamlarla doldurulmuştur. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde başat kavramlardan biri durumundadır. Bizim saptayabildiğimize göre bu sözcük beş anlamda söylenmiştir.

A. Tanrı, tanrıya yakınlık, tanrıyla özdeşlik.

B. Sevgili, güzel, yoldaş arkadaş, gönüldeş.

C. Tarikat içinde canların ayrı ayrı birbirlerine bağlılığı, derviş.

Ç. Karşılıklı ilişkilerde bulunma, komşuluk bağlarından kaynaklanan yakınlık.

D. Yolgösterici, öncü, uyarıcı, gizdeş. Bu beş anlamı ancak sezgisel olarak yakalayabiliriz. Oysa Fars dilinde *"dost"* böylesi varsıl bir anlam içeriği taşımaz. Pir Sultan Abdal için *"dost"* bütün ölçülerin üstünde bir yakınlık içerir:

Pir Sultan Abdal'ım dağlar ben olsam
Dağlarda biten lâleler ben olsam
Âlem çiçek olsa arı ben olsam
Dost elinden tatlı bal bulamadım

Bu dizelerde *"dost"* sözcüğüne verilecek anlamın sayısı belli değildir. Ozan, bu sözcüğü öyle yoğun bir anlam içeriğiyle donatmış ki okuyucu istediği yana çekebilir. Özellikle son dize yalnız Türkçenin değil, ozanca söyleyişin de benzersiz bir örneğidir,*"dost elinden tatlı bal bulamadım"* çok

kolay söylenmiş izlenimini uyandıran ancak Pir Sultan Abdal gibi bir ozan olduktan sonra söylenebilen bir dizedir.

Güzel olan neyler altın akçayı
Ârif olan düzer türlü bohçayı
Vücudumda seyreyledim bahçeyi
Dosta el değmedik nar bulamadım

"Dost" burada bambaşka bir anlamda çıkıyor karşımıza, bütün özgünlüklerin, yeniliklerden özenle derlenmiş bir çiçek bağı gibidir. Kimi yorumculara göre bu *"dost"* tanrıdır. Ne olursa olsun etkisi değişmiyor, önemli olan bu sözcüğün içeriğini varsıllaştırmaktır, kim olduğunu saptamak değil.

Yine dosttan haber geldi
Dalgalandı coştu gönül

"Dost"un sesi çok yükseklerden, insan gönlünü dalgalandırıp taşıracak bir hızla geliyor. Bu sözcük Türkçenin uyumuyla elele verince etkinliği artıyor, anlamın ötesinde bir güç kazanıyor. Ozan burada ister bağlandığı tarikat ulusunu, isterse tanrıyı düşünsün dizelerin sürükleyiciliği şiire egemen olup anlamı dışlıyor.

İki elim kalkmaz oldu dizimden
Bilmem amelimden bilmem özümden
Akıttım kanlı yaş iki gözümden
Bir dost bulamadım gün akşam oldu

Dost insana düşkün, dar gününde gerekiyor, bu nedenle kolay bulunmuyor. Ozanın bu dizelerde adını ettiği dost bir can yoldaşı, bir komşu, içtenlikli bir gönüldeştir besbelli, tanrı-tarikat ulusu değildir. Halk ağzında dostun ikiyüzlüsünü vurgulayan dizeler vardır:

Kahvelerim pişti gel
Köpükleri taştı gel
İyi günüm dostları
Kötü günüm geçti gel

dörtlüğü, Pir Sultan Abdal'ın yukarıya aktarılan dörtlüğüyle

anlamdaştır. Ozan dostu gereksediği gün çevresinde kimseyi bulamıyor.

Dostun dosta bir ayvadır niyazi
Hiç küs mü tutar az olma ile

karşılıksız, çıkarsız, yalnızca sevgiye, saygıya dayanan bir dostluk, *"bir ayva"* ile de gönüllerin sevinç duyduğu yakınlık, içtenlik.

Gene dostum sarsın benim yaramı
Saramaz rakıpler öz olma ile

Yine bütün yakınlık, güven, sıkıntı ortağı "dost"tur, bana karşı olanlar ne denli içtenlikli davransalar da güven uyandıramazlar içimde. Burada dost arkadaş, gönüldeş anlamındadır sanırız.

Pir Sultan Abdal'ın kimi dizelerinde *"dost"* sözcüğünden sevdiği bir güzel, bir sevgili anlamı çıkıyor.

Pir Sultan Abdal'ım dağlar aşalım
Aşalım da dost iline düşelim
Çok nimetin yedim hellaşalım
Geçti dost kervanı eğleme beni

Bu dizelerde bir ayrılık, bir göç olayı seziliyor, onun *"dost ili"* dediği gitmeyi düşündüğü yer olsa gerek, ayrıldığı *"helallaşalım"* dediği de yine bir sevgilidir sanıyoruz. Üçüncü dizede geçen "dost" ile dördüncü dizedeki birbirinden ayrılıyor. Bize kalırsa burada geçen "dost" sevilen, özlenen bir kimsedir, bir düş varlığı değil.

Şu benim sevdiğim başta oturur
Bir güzelin derdi beni bitirir
Bu ayrılık bana zülum getirir
Geçti dost kervanı eğleme beni

diyor Pir Sultan Abdal, onun *"dost kervanı"* sözcükleriyle anlattığı bir ülküdeşler, gönüldeşler topluluğu da olabilir ancak:

Bir güzel sevdası serimde tüter
Bu ayrılık bana ölümden beter

dedikten sonra *"geçti dost kervanı"* sözcükleri ozanın gönlünde kimin yattığını, "dost"tan ne anladığını okuyucuya sezdiriyor. Bu dizelerin bulunduğu koşukta tasavvufla ilgili bir kavram görülmüyor. Bize kalırsa bu *"dost"* burada nesnel bir sevgiyi dilegetiriyor, ozanın eğilim duyduğu birisi vardır çevresinde. Şunu da ekleyelim: Pir Sultan Abdal, bu dizeleri kime söylerse söylesin, şiirine benzeri az bulunur bir anlam içeriği, bir duygusal etkinlik kazandırıyor.

Pir Sultan Abdal der girdik bu yola
Dost odur ki dostun yanında ola

daha açık bir anlatım var burada *"dost"* sözcüğünde, yoldaş, gönüldeş, gizdeş bg. anlamlarda söylendiği belli, dizelerin tasavvufla ilgisi yok. Pir Sultan Abdal *"dost"* sözcüğünün sömürüldüğü kanısındadır, dost görünen nice düşman dolanır çevresinde. İnsanların ikiyüzlülüğü, çıkarcılığı, sömürü tutkusu "dost" sözcüğünü kötü bir amaçla kullanması sık sık yaşanan acı bir olaydır. Ozan bunu çok iyi bildiğinden:

Bir öğüdün vardır sana söyleyen
En iyi dostundan sakın sen seni

Bu karamsar dizeler, dost görünen bir kimsenin ikiyüzlülüğü nedeniyle söylenmiştir, gerçek dostu düzmecesinden ancak eylem içinde ayırabiliriz.

Ardınca önünce kuyular kazar
En iyi dostundan sakın sen seni

Bunları söyletene dost demek güçtür, ancak insan yanılmıştır, güler yüze, tatlı dile kanmıştır. Bunlar insanı anlatan, insanın çelişik davranışlar içinde bulunduğunu, olduğundan başka türlü göründüğünü vurgulayan dizelerdir. Kimi bilgeler insana *"uyumsuz varlık"* derler. Hayvan uyumlu bir varlıktır, doğanın belirlediği ortamda yaşar, bu ortamın dışına

çıkınca ölümle karşı karşıya gelir. Kıyı balığı derin sularda açılınca büyük balıklara yem olur, yüzme bilmeyen insan suya girince boğulur, fil kum çöllerinde dolaşmaya çıkarsa kuraktan ölür, koyun ormanlarda kalırsa kurdun, çakalın, ayının karnını doyurur. Hayvanlar kendi doğalarıyla koşullanmıştır, insan öyle değildir; kendini doğaya, doğayı kendine uydurmaya çalışır. İnsan yalan söyler, hayvan yalancı bir davranış içine girince canından olur. Pir Sultan Abdal'ın insanı yalancı, dost yüzlü görmesi, onun içini dışına çıkarma gereğini vurgulaması önemli bir sorundur.

Dosta gitmez misin bulasın ilâcı

Yukarda dosttan, daha doğrusu dost görünenden kaçınmayı, uzaklaşmayı öneren ozan, bu dizede de dostu acıdan, üzüntüden kurtaran, yardımsever, iyiliksever bir yakın, bir sevecen insan diye niteliyor. İyi insanla kötü insan karşı karşıyadır burada, ikisi de elinden geleni yapıyor. Kötü kötülüğünü, iyi iyiliğini esirgemiyor.

*

EVREN

Bütün ozanlar gibi, Pir Sultan Abdal'ın da kendine özgü bir evreni, bir dünyagörüşü vardır. Onun bulunduğu çağın inançları, düşünceleri, uygulamaları içinde yaşadığı evreni çevreleyen ilkeler getirmiştir. Yaşanan ortamla düşünsel ortamın uyumu, ikisi arasında sağlanan yakınlığa dayanır. Osmanlı devleti, Avrupa ülkeleri gibi, bir yeniden uyanış dönemi yaşamamıştır, doğa bilimleri alanında sağlıklı bir gelişme gösterememiştir, hep ortaçağın içinde kalmış, bütünlüğünü bir *"ortaçağ varlığı"* olarak korumayı erek edinmiştir. Onun hızla çöküşü de bu tutumu yüzündendir, bu *"ortaçağ varlığı"* olmayı, öyle kalmayı yeğlemesindendir.

Pir Sultan Abdal'ı yaşadığı çağın dışına çekerek, özgün bir düşünce evreninde yaşatmak, onu çağının üstünde bir evren anlayışının öncüsü olarak görmek olanaksızdır. Onun bağlandığı inanç koşulları, içinde bulunduğu din çevresi böyle bir yaşama ortamına geçmesine engeldir. Ancak, Pir Sultan Abdal şiirlerinde benimsediği dille, bu dilde ürettiği şiirlerin gücüyle çağın üstünden aşmış, günümüze gelmiştir. Onun inanç evreniyle dilini birbirine karıştırmamak gerekir.

Yürü bire yalan dünya
Yalan dünya değil misin

diyor ozan. Bu dizeler onun *"dünya"* karşısında ne düşündüğünü açıklıyor, evrene hangi açıdan baktığını gösteriyor. Pir Sultan Abdal'a göre üzerinde yaşadığımız yeryüzü (dünya) gelip geçicidir, yalan'dır.

Bak şu kışa bak şu güze
Ciğer kebap oldu köze
Muhammed'i bir top beze
Saran dünya değil misin

*

Pir Sultan'ım ne yatarsın
Kurmuş çarhını dönersin
Ne konarsın ne göçersin
Kalan dünya değil misin

dörtlükleri ozanın ne gibi bir dünya düşündüğünü anlatıyor bize. Ona göre bu dünya dengesizdir, ölçüsüzdür, belli bir düzende kalıcı, güvenilir değilir, bir kış olur, bir yaz olur, sonra döner bir güz olur, insanı şaşırtır, ne konar ne göçer, yalnızca gelenler gider, dünya kandırıcılığını sürdürür. Bu yeryüzü dincilerin, şu *"sofu"* denen kimselerin sandıkları gibi de değildir, bu dünyanın ne olduğunu ancak *"erenler"* bilir. Erenler de böyle gelip geçici, döneklik gösteren tutumlara aldırmayan, önem vermeyen kimselerdir; onlar için tinsel olgunluk değerlidir.

Sofu dedikleri bir kolay iştir
Erenler gördüğü bir engin düştür
Eti yok kanı yok bir uçar kuştur
O kuşun adını bilenler gelsin

Ozanın *"kuş"* dediği, daha önce söylediğimiz gibi, insana dirilik, anlayış yeteneği kazandıran *"tin"* dir. Ozan bu "tin"i *"eti yok kanadı yok bir kuş"* diye niteliyor. Bu dünya acıların, üzüntülerin üstüste geldiği, insana mutluluk göstermediği için sevilesi değildir, böyle bir evrende yaşamak insan için yüktür, bitmez acılara katlanmaktır.

Yalın kılıç olup üstüme geldi
Çaldı bölük bölük böldü dert beni

Burada dilegetirilen durum dünya yaşamının sarsıcı bir görüntüsüdür, ozan yıprandığını, ürperdiğini seziyor, ancak elinden gelebilecek bir iş yok.

Üstümüzden gelen boran kış gibi
Yavu, şahin pençesinde kuş gibi
Seherin sabahındaki düş gibi
Çağırta bağırta aldı dert beni

Başka söyleyecek söz kalmamıştır artık; yaşamın aşındırıcı etkisi, şu *"dert"* denen saldırgan bütün korkunçluğuyla ozanın üstüne yüklenmiş.

Pir Sultan Abdal mutluluğu hep Ali'nin, Oniki İmam'ın bulunduğu evrende, tinsel ortamda aramıştır, nesnel yaşam alanından yüzünü döndürmesinin nedeni de budur. Dünya sürekli değişir, yaşama alanları belli bir düzeyde kalmaz, ancak insan bu değişikliğe kolayca uyamaz, birtakım tutarsızlıklar, uyumsuzluklar belirir, bunlar da insanı bıktırır, incitir.

Yaz gelince yazı yaban yurd olur
Ak sürüye kara koyun kurd olur
Sevip sevip ayrılması derd olur
Felek beni nazlı yardan ayırdı

Bu durumda dünyanın sevilecek nesi kalmış, ne yanına baksan bir üzüntü, bir sıkıntı başverir yeşeren otlar gibi. Düşünmeyen, kendini şeriatın yularıyla güdülmeye alıştırmış insan için üzülmeye değer bir olay yoktur yeryüzünde. Oysa düşünen, yaşamı bir sorumlar yığını olarak gören insan için dünya çelişkiler, tutarsızlıklar yumağıdır. Pir Sultan Abdal için dünya mutluluk yeri değildir. Ona göre dünya yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir, yaratıcı tanrı Ali biçiminde nesnelleşmiştir:

Yaratmıştır onsekizbin âlemi
Rızıkların veren Ali değil mi

Burada, bizim için sözkonusu, dünyanın yaratılmışlığıdır, yaradanın kim olduğu değil. Yaratılmış dünyanın sonu vardır, o son gelince:

Ulu mahşer olur divan kurulur
Suçlu suçsuz gelir anda derilir

Bunlar İslâm dininin bildirileridir, *"yaratılmış dünya yokolacaktır, yargı günü gelecek, bütün insanlar yapıp ettiklerinden dolayı yargılanacak, suçlular tamuya, suçsuzlar uçmağa gönderilecek"*. Pir Sultan Abdal'ın söyledikleri de bu İslâm görüşüne dayanıyor.

Muhammed dinidir bizim dinimiz
Cibril-i emin'dir hem rehberimiz
Tarikat altından geçer yolumuz
Biz müminiz mürşidimiz Ali'dir

dizeleri açık, ozan Muhammed'e bağlılığını açıklıyor, onun getirdiği dine inandığını söyledikten sonra tarikat içinde Ali'yi izlediğini gündeme getiriyor. Bunları ancak dünyanın, bütün varlık türlerinin yaratılmışlığına inanan bir kimse söyleyebilir. Muhammed'in dininde kalıcı bir dünya görüşü yoktur (dünya geçicidir, sonludur).

Pir Sultan Abdal, tanrının yaratıcılığına, evreni varettiğine, Muhammed'i de kendi *"nurundan"* getirdiğine inanmıştır:

Hakk yarattı Muhammed'i nurundan
İnsan olan gelir nura çevrilir

kendini bilen bir kimsenin bu olaya inanması, "nur"a yönelmesi gerekir.

Ben de şu dünyaya geldim giderim
Kalsın benim davam divana kalsın
Muhammed Ali'dir benim vekilim
Kalsın benim davam divana kalsın

*

Yorulan yorulsun ben yorulmazam
Derviş makamından ben ayrılmazam
Dünya kadısından ben sorulmazam
Kalsın benim davam divana kalsın

*

Ben de vekil ettim Bâri Huda'mı
O da kulu gibi zülum ede mi
Orda söyletirler bir bir adamı
Kalsın benim davam divana kalsın

Mümin müslim döşürür de cem olur
Anda sınık yaralara em olur
Kara taş erir de safi dem olur
Kalsın benim davam divana kalsın

*

Pir Sultan Abdal'ım, dünya kovandır
Gitti âdil beyler kalan avamdır
Muhammed divanı ulu divandır
Kalsın benim davam divana kalsın.

SEVGİ

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde sevginin ağır bastığı, şiirin bütününe yayıldığı, ona derinlik-genişlik kazandırdığı ilk okunuşta anlaşılır. Ancak bu sevginin ereği, bütün şiirlerinde açık seçik değildir. İçtenlikli bir alevi-bektaşi olması, Ali'ye, Oniki İmam'a, tarikat büyüklerine duyduğu derin saygı, beslediği sevgi konunun saptanmasını engeller. Ozan sevgiyi işleyen şiirlerini kime karşı söylemiştir? Şiirlerde geçen özel adlara, imgelere dayanmadan bu sorunun yanıtını vermek olanaksızdır.

Birlik makamında bir güzel gördüm
Leblerinin şekeri var kandı var
Âşıkı çok imiş aradım sordum
Nice bencileyin derdmendi var

*

Cemali geliyor hayalde düşte
Canım asümanda kaldilde arşta
Uzakta yakında yeminde pişte
Her nereye baksam Ali'm kendi var

*

Gâh bahçeye girer gülden görünür
Gâh mâna söyleşir dilden görünür
Gâh gönül evinde mihman görünür
Âşığına türlü türlü fendi var

*

Şükür olsun bu sevdaya ulaştım
Mahabbet bağını gezdim dolaştım
Oniki İmamın cemine düştüm
Şimdi boynumuzda aşk kemendi var

Pir Sultan'ım sever böyle dilberi
Bu cümle cihanın yektâ güheri
Kahrın lütfün çeker isen gel beri
Sevdiğimin nerde bir menendi var.

Bir tarikat şiiri olan bu örnekte özel adları kaldırırsak karşımıza görkemli bir güzel çıkıverir, dizelerde başka yorumu gerektiren, anlamı bulandırıp kavramayı güçleştiren bir özellik yoktur. Ozanı söyleten, bu dizeleri düzenleten yalnızca sevgidir. Bu sevgi burada Ali'ye, Oniki İmama yönelmiştir, bu nedenle de düşünsel bir ortamdadır. Şiiri okutan sevgidir, ozanın işlediği konu, dizelere sıkıştırdığı özel adlar okuyucuyu başka bir anlam ortamına çekmiyor, ancak bunlar kimdir, bu dizeler kime söylendi gibi bir soru ortaya atılırsa konuyu saptama düşüncesi gündeme geliyor. Şiirdeki söyleyiş biçimi, dil özelliği, sevgi okuyucuya yetiyor, anlam araştırılınca şiirin özünden uzaklaşma başlıyor.

Severim gonca gülleri
Kokarım gonce gülleri
Sararım ince belleri
Gittiğim yoldan ötürü

Nesnel bir içerik taşıyor burada sevgi, ozanın yakından ilgilendiği, bildiği bir güzele söylenmiş gibidir (*yol* sözcüğü düşünülmezse). Oysa ozan bu dörtlüğün bulunduğu şiirin başka bir bölümünde:

İkrar imanı güderim
Sensiz âlemi niderim
İşte geldim uş giderim
Bir tatlı dilden ötürü

*"İkrar ile iman"*a dayandığını söylüyor. Böylece, ozan, şiire yerleştirdiği sevginin alanını genişletiyor, bu dizelerin kime söylendiğini düşünmeden okursak sevgi bizi kendine çeker, kuşatır.

Hacı Bektaş tekkesinin dışında
Dediler bir suna aştı yalınız
Ayırmışlar yareninden eşinden
Dediler bir suna aştı yalınız

*

Eşinden ayrıldı Bektaş'a vardı
Kuru göllerde çok savaşlar kıldı
Ayrılık haberin Mucur'dan aldı
Dediler bir suna aştı yalınız

*

Geçti m'ola Kızılırmak özünce
Çeken bilir ayrılığın uzunca
Ayrılmışlar Oniki İman soyunca
Dediler bir suna aştı yalınız

*

Aştı m'ola Kırlangıç'ın belini
Avcı rastgelirse yolar telini
Arzulamış gider dostun ilini
Dediler bir suna aştı yalınız

*

Pir Sultan Abdal'ım gönlümüz paslı
Dudu kumru gibi kafeste besli
Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir nesli
Dediler bir suna aştı yalınız.

Bu ezgi-şiir birleşimi duygulu koşuğu nereye koyarsak koyalım, insan sevgisinin tatlı kokularını duyarız. Ozan suna denen kuşa mı, bir tarikat erine mi, yoksa bir sevgiliye mi sesleniyor kestirilemez, üçüne de uygun bir içeriği var şiirin. Dizelerde değişmeyen, ağırlığını sürdüren başat öğe sevgidir, ereği ne olursa olsun, özü değişmiyor.

Pir Sultan Abdal, tarikat inançları dışında, başka konularla da ilgilenmiştir, nitekim "öküz"ü işleyen şiiri bunu gösteriyor. Ancak onun yaşamında, gerçekten bir kadının, bir güzel kızın yeri olmamış mı? Şiirlerini incelediğimizde çoğunun tarikat inançlarından esinlenilerek yazıldığını, ancak kimi dizelerde yaşanmış bir sevginin, çevresinde dolaşan bir güzelin ozanı duygulandırdığını da sezebiliyoruz.

Hem saza mâilem hem de sohbete
Hem sana mâilem hem de devlete
Aşkın ile düştüm diyar gurbete
Ne sen beni unut ne de ben seni

*

Yârimin cemâli güneşte mâhı
Sana âşık olan çekmez mi âhı
Getir and içelim kelâmullahı
Ne sen beni unut ne de ben seni

dörtlüklerinde dilegetirilen sevginin konusu düşüncede değil toplumda yaşayan bir güzel olsa gerek. Pir Sultan Abdal, şiirlerinden anlaşıldığına göre, hep seven bir ozan olarak kalmış, bütün nesnelere, insanlara, doğaya, hayvanlara sevgiyle bakmış. Onun sevmediği yalnızca kötüler, iyilik bilmezler, Ali ile soyuna karşı kötülük edenler, bu kanlı olayları onaylayanlardır. O, bir sevgi ozanı olarak, şiire başlıyor, yine bir sevgi ozanı becerisiyle şiirini bitiriyor. *"Hem saza mâilem hem de sohbete"* dediğine göre çalgı çalıyor, çevresinde toplananlarla söyleşilere girişiyor, bu arada güzel sevmekten de geri kalmıyor. Onun, şiirlerini çalgı eşliğinde söylediği de ileri sürülebilir; şiirlerinde doğaçtan söylenmiş izlenimi seziliyor, kimi şiirlerinde sözle ezginin kaynaşması, dizenin sözlü bir ezgiye dönüşmesi çalgının etkinliğini anımsatıyor, kullanılan ölçü (hece) de buna elverişlidir.

GÜLDÜRÜCÜ-YERİCİ DİZELER

Pir Sultan Abdal, bütün suçlamalara karşın, dinsiz bir kimse değildir, İslâm inançlarına, Kur'ân'a, Muhammed'e saygılıdır, bağlıdır. Bunu, yeri geldikçe şiirlerinde açıklar, yineler, söyler. Bir koşuğunda *"Kur'ân oldu delilimiz"* diyerek bu inancını açığa vurur. Öte yandan, onun şiirlerinde din adına ileri sürülen anlamsızlıkları alaya alan, yeren, gülünç duruma düşüren bir anlatım da vardır. O, yergilerinde, alaya almalarında nedenlerini de, açıklar, nereden kalkıp nereye gitmek istediğini kolay bir söyleyişle şiire döker.

Ben müminim deyü dava kılanlar
Anlar da erişir hûra ne minnet
Eğer bu bed huylar sende kalırsa
Seni lal ederim dile ne minnet

*

Eline dest verem beline kemer
Başına taç vuram sırtına semer
Bir ateş düşmüş de kuyruğun yanar
Seni kor ederim küle ne minnet

*

Yaz gelince semerini atarsın
Serin olur mağarada yatarsın
Karşıma geçmiş de matah satarsın
Seni fena ederim ele ne minnet

*

Karşıma geçip de sallıyor başın
Hiç kimse görmeden bitirdim işin
Nal urmaya gelmiş nalbant kardaşın
Sana mıh çakarım nala ne minnet

*

Pir Sultan Abdal'ım hem olur özsüz
Anası eşektir babası soysuz
Münkir münafıktır hem olur huysuz
Seni ölü ederim mevte ne minnet.

Bu koşuk, içeriğinden anlaşıldığına göre, ozanın yakından bildiği, çevresinde bulunan, katı inançlı, kaba birisine söylenmiş yergisidir. Pir Sultan Abdal, kimi yerdiğinin adını söylemiyor, ancak onun çevresinde yaşayan bir kimse bu dizeleri okuduğunda kime söylendiğini anlamakta güçlük çekmemiştir sanırız. Daha ilk dizede yerilen kişinin müslümanım diye ileri atıldığı, kendini beğenmiş biri olduğu anlaşılıyor. Bu tür kişiler bütün toplumlarda (yurdumuzda) vardır, bunlar ne azalır, ne de toplumdan uzak kalırlar. Ozanın kullandığı yerici sözcükler, Anadolu yazınında, ilkçağdan buyana değişmemiştir. Sözgelişi *"eşek"* denen mutsuz hayvan hep başkalarını yerici, aşağılayıcı bir gereç diye geçer. İÖ. 6. yüzyılda yaşamış *Aisopos* da eşeği yerici bir nesne olarak yazılarına almıştır. *Nasreddin Hoca*'nın eşeği de ünlüdür, Bektaşi'nin de.

Pir Sultan Abdal, bu yerici, alaycı sözcüğü şiirine geçirirken soyut bir kavram diye anlamıyor, yerdiği kimsenin arada bir de olsa karşısına geçtiğini söylüyor. Bunun başka bir örneğini, yine Pir Sultan Abdal'ın çağdaşı sayılabilen *Kazak Abdal*'da bulmaktayız. Onun şu çok ünlü yergisi, alaya alması dillerde dolaşır:

Eşeği saldım çayıra
Otlaya karnın doyura
Gördüğü düşi hayıra
Yoranın da anasını

dizeleriyle başlayan koşuğunda ağırlık *"imam"*, *"kadı"*, *"müftü"* gibi din görevlileri üzerinde yoğunlaşır, onların dine aykırı eylemleri, uygulamaları sergilenir. Durum Pir Sultan Abdal'da da değişmiyor, demek Anadolu insanı yüzyıllar boyunca dincilerin ikiyüzlülüklerinden kurtulamamıştır. Pir Sultan Abdal, öküzü sever, onun tarımla olan ilişkisini düşünerek değerini, emeğini, insana yararını anlatır. Ancak, dün-

yayı öküzün boynuzları üstünde durduran hocalara karşı iğneleyici, yerici bir söyleyişle saldırıya geçer. Dünyayı öküzün boynuzları üzerinde durdurmak dincilerin çok eski bir alışkanlığıdır.

Gitme giden gitme sual sorayım
Ya ne bu dünyanın üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Dünya sarı öküzün üstünde durur
*
Gitme giden gitme bir dahı soram
Ya bu öküz neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Öküz de bir salın üstünde durur
*
Gitme giden gitme bir dahı soram
Ya bu sal da neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Sal da bir balığın üstünde durur
*
Gitme giden gitme bir dahı soram
Ya bu balık neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Balık da deryanın üstünde durur
*
Gitme giden gitme bir dahı soram
Ya bu derya neyin üstünde durur
Vallahi billahi ben onu gördüm
Derya da ikrarın üstünde durur
*
Gitme giden gitme bir dahı soram
Ya bu ikrar neyin üstünde durur
Pir Sultan'ım der ki ben onu gördüm
İkrar da imanın üstünde durur.

Bu koşuğun son dörtlüğünü bir yana bırakırsak, bütün dizelerde, İslâm dinine sonradan yakıştırılan bir inancın alaya alındığını görürüz. Üstelik bu alaya alma "vallahi billahi"

gibi tanrıyı anarak içilen andlarla pekiştirilir. Pir Sultan Abdal'ın böyle köksüz, delice bir inanca bağlanması sözkonusu değildir. Ozan, çok becerili bir söyleyişle, dünyayı "sarı öküz"ün üstüne koyduktan sonra: sal-balık-derya- ikrar-iman sözcüklerini diziliyor. Onun önem verdiği "ikrar" ile "iman" sözcükleridir. Bu iki sözcüğün tasavvufta (tarikatlarda) önemi büyüktür, ancak öküzün bir tasavvuf kavramı olmadığı açık. Burada öküz bir yergi öğesi olarak kullanılmıştır. Dünyayı öküzün boynuzları üstünde durdurma öyküsünün kaynağı bilinmiyor. Öküzün bir tarım aracı olarak gündeme getirilişini İslâm dinine bağlayanlar, Kur'ân'dan, hadislerden yorum üretenler vardır. Ancak, bu tür yorumların inandırıcı yanı yoktur, Muhammed'in ortaya çıktığı yörelerde öküzle tarım yapıldığını bilmiyoruz. Öküzle tarım yapılsa bile çölde ne ekilirdi? Bize kalırsa bu öküz öyküsünü dine sokanlar, onu dünyanın taşıyıcısı diye yorumlayanlar yine başıboş "hocalar"dır, böyle bir saçmalık ancak onların başından çıkabilir.

Öte yandan, aşırı dincilere, İslâm inançlarını birer çıkar amacı olarak kullanan, insanları yanıltan, kandıran, daha kötüsü bilgisiz bırakan kimselere karşı acımasızdır Pir Sultan Abdal. Onun bu tutumu çağının kırsal kesim insanlarına uygulanan inanç kaynaklı baskılar olsa gerek. Nitekim Osmanlı yönetiminde en çok eleştirilen, yerilen hep bu dinci topluluk olmuştur, yönetim bu topluluğu koruyucu kanatlarının altına alarak sömürü aracına dönüştürmüştür.

Koca başlı koca kadı
Sende hiç din iman var mı
Haramı halali yedi
Sende hiç din iman var mı

*

Fetva verir yalan yulan
Domuz gibi dağı olan
Sırtına vururum palan
Senin gibi hayvan var mı

*

İman eder amel etmez
Hakk'ın buyruğuna gitmez
Kadılar yaş yere yatmaz
Hiç böyle bir şeytan var mı
*
Pir Sultan'ım zatlarımız
Gerçektir şöhretlerimiz
Haram yemez itlerimiz
Bu sözümde yalan var mı.
(Muzaffer Uyguner).

Bu koşuk da Pir Sultan Abdal'ın elinden çıkmayabilir, başka bir ozanın onun adına söylediği ürünlerden sayılabilir. Ancak içerik bakımından Pir Sultan'ın anlayışına aykırı değildir, onun görüşünü yansıtıyor. Din görevlilerinin uygunsuz işlere, akça karşılığı yargı (fetva örneği) çıkarmaları, şundan bundan örtülü yollarla çıkar sağlamaları bütün Osmanlı tarihi boyunca açıklanmış yolsuzluklardandır. Şeyhülislamın, kadıların, müftülerin yolsuzlukları saymakla bitmez. İşte bu irinli yaraya bir bıçak da Pir Sultan Abdal, ya da onun adına başka bir ozan, vurmuştur. Burada şiirin kimin elinden çıktığı değil, yaşanan bir olayın Pir Sultan Abdal adıyla dilegetirilmesidir.

Emek çektim bir ev yaptım erenler
Yine bu güzele bildiremedim
Bahar geldi çiçek bitti ot bitti
Toprak güldü taşı güldüremedim
*
Önüne rehber almıştır kadıyı
Gelir kitabın okuyu okuyu
Burhan ile buldum yetmişikiyi
İkisin bir kaba sığdıramadım
*
Yüreğimde belli belli yaralar
Şeytan kalbim almış gözün köreler
Hakk'a niyaz eylemeye ar eyler
Eğilip bir secde kıldıramadım
*

Hû demine bir ikrarı güdenin
Tuu yüzüne ikrarından dönenin
Pir Sultan'ım münafıkın nâdânın
Gönül aynasını sildiremedim.
(Muzaffer Uyguner).

Bu dörtlükler bir kişinin değişik yanlarını, ırasını oluşturan çarpık öğeleri anlatıyor, ozan istediğini yapamayışın, ezikliği içindedir, bunun nedeni de *"kadı"* denen din görevlisinin kılavuz edilmesidir. Bu kılavuz belli bir ilkeye-görüşe bağlanmıyor, doğruluktan sapıyor, sözünden dönüyor. Ozanın ona karşı *"tuu yüzüne"* demekten başka yapabileceği bir iş yok. Bu yalın, açık şiirde vurgulanan anlam derindir. Bu derinlik de insanın özünden, kaypaklığından geliyor. Ozan, bütün eğitimciler gibi, insanı belirli bir yere koyamıyor, yüzüne tükürmekle yetiniyor.

Toprak güldü taşı güldüremedim

dizesi özleyip de yapamayan, başaramayan insanın ezikliğini dilegetiren bir yakınma gibidir. Bir yandan tanrı adını diline dolamış, onu bir çıkar aracı durumuna getirmiş, öte yandan tanrının buyruğu olan *"namaz kılmaya"* yanaşmıyor, ondan utanıyor, tanrıya yakarmaktan kaçınıyor. Böylesi kimseler toplumumuzda eksik olmaz, nerede arasan bulunur.

Çok keramet gördüm sarı kürkünde
Dedelik nişanı vardır börkünde
Altın mıdır gümüş müdür terkinde
Bire dede yağmadan mı gelirsin

*

Tarikattan marifete geldiniz
Hakıkat emrinde vardır yurdunuz
Beş düğeyi de kasılıp yediniz
Bire dede yağmadan mı gelirsin

*

Pir Sultan'ın bu sözüne küstünüz
Hasım olsun hırkanızla postunuz
Talipleri damızlıktan kestiniz
Bire dede yağmadan mı gelirsin.
(Muzaffer Uyguner).

Bu koşuk, başka bir Pir Sultan'ın olabilir, tartışmaya açıktır, ancak işlenen konu ozanımızın yabancısı değildir, bir yolsuzluk, vurgunculuk işidir. Bu nedenle ozan "dede"yi yeriyor, alaya alıyor. Bu *"dedeler"* eskidenberi kırsal kesim insanlarının sömürülmesinde aracılık etmişlerdir, atadan babadan geçtiği ileri sürülen *"dedelik"* Anadolu'da yakıştırma bir sandır (genellikle tarikat soykütükleri düzenlenirken dedelerin kendilerini Ali soyundan göstermeleri bir gelenektir). Burada bir san olan *"dede"* ile bir olgunluk-ermişlik aşaması sayılan "dedelik"i, dolayısıyla "dede"yi ayırmak gerekir. San olarak benimsenen *"dede"*, *"dedelik"* olumsuz bir anlam taşır, öteki ise olumlu bir içerikle doludur.

Pir Sultan bu koşukta "sarı kürk"ü gündeme getirerek, bir "dede"nin nelerden yararlandığını, saygınlığının nereden geldiğini açıklığa kavuşturuyor. Onun saygı duyduğu, izini sürdüğü, bir *"ulu"* diye nitelidği *"dede"* ile buradakinin ilgisi yoktur. Bu *"dede"* sözcüğünün, Pir Sultan'ın yaşadığı dönemde de bir sömürü aracı olduğunu Osmanlı kaynaklarından da öğreniyoruz. Alevilikle, Bektaşilikle ilgili olmayan kimi açıkgözler *"dede"* sanının arkasına sığınarak kırsal kesimlerde dilenciliğe çıkarlar, yöneticilerle ilişki kurup halkı sömürürlerdi. Osmanlı yönetimi bundan çok yararlanmıştı.

HAYVAN SEVGİSİ

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde, birçok alevi-bektaşi ozanında olduğu gibi, hayvanların da yeri vardır. Onun özellikle bir tarım hayvanı olan, uysal bakışlı öküze karşı içten sevgi duyduğu anlaşılıyor. Turna, suna, bülbül, arslan, köpek, koyun, güvercin bg. hayvanlardan sık sık sözedilir. Bunun bir şiir geleneği olduğunu da biliyoruz, ancak ozanın söyleyişi, hayvanı yorumlayışı başkadır. Ozan, yalnız "öküz"ü ayrı bir şiir konusu edinmiş, öteki hayvanlara hep dolaylı olarak değinmiştir.

Dağdan kütür kütür hezen indirir
İndirir de ateşlere yandırır
Her evin devleği öküz döndürür
İrençberler hoşça tutun öküzü

*

Öküzün damını alçacık yapın
Yaş koman altını kuruluk sepin
Koşumdan koşuma gözlerin öpün
İrençberler hoşça tutun öküzü

*

Pir Sultan'ım der ki kaynar coşunca
Tekne hamur kalmaz ekmek pişince
Âdem at (a) öküzün çifte koşunca
İrençberler hoşça tutun öküzü.

Ozanın öküze beslediği sevgi, bu hayvanın tarım alanında taşıdığı önemden, gördüğü işten dolayıdır. Ancak, halk şiirimizde öküzü konu edinen şiirler çok azdır. Öküz bir yergi aracı olarak kullanılır, özellikle insanları yermek, kötülemek

için öküze benzetmek bir gelenektir nerdeyse. Pir Sultan Abdal'ın bu şiirine birçok benzeri yazılmıştır.

Yaz gelince çayır çimen üstüne
Armağan tutarlar dostlar dostuna
Üç şey vardır avın almış destine
Biri şahin biri doğan biri baz

Son iki dize şiirden çok bir ezgiye benziyor, ozan sözcükleri öyle bir beceriyle dizilemiş ki insan okumaya doymuyor. Şahin, doğa, atmaca gibi avcı kuşların üçü birlikte şiire girişi az görülmüştür böyle. Dörtlüğün birinci dizesi eski bir Anadolu kilimini andırıyor. Güçlü ağızlar da Türkçenin uyumu sürükleyip götürüyor insanı

Yaz gelince çayır çimen üstüne

Duygulu bir türkü söyler gibi bir akışı vardır bu dizenin; ozan *"çayır çimen"* sözcüklerini yanyana getirirken özgün bir deyimin inceliğinden de yararlanmış. İkinci dizede *"armağan tutarlar"* bugün unutulmuş bir deyimdir dilimizde (şimdi *armağan vermek, armağan sunmak* deniyor).

Karınca yükünü fil çekmez oldu
Azdı zaman azdı ne çağlar oldu

Karınca ile fil gövdesel karşıtlığı vurgulamak için şiire girmiş, ozan bu iki hayvanı önemsediğinden değil, olumsuz bir durumu açıklamada elverişli bulmuş. Onun öküze, şahin doğan, atmaca gibi hayvanlara verdiği yerle, karınca-fil karşıtlığına ayırdığı yer eşit değil. Bu dizelerde öncekilerin anlamsal derinliği, çekiciliği sezilmiyor pek.

Arıya bal vermiş belâsın vermiş
Arı ağlar bana balımdan oldu

Halk ağzında *"iyilik et kötülük gör"* diye yaygın bir söz vardır, insanın yaratılışını yansıtma bakımından çok anlamlı-

dır. İyilik edenin kötülük göreceği karamsar bir düşüncedir. Arı, balı yüzünden yerinden olur, kovanını, bal yığdığı ağaç kovuğunu boşaltırlar, dağıtırlar. Oysa onun yararlı, tatlı balı olmasa kimse yanına uğramayacaktı. *"Arıyı ağlatan balı, turnayı ağlatan teli"* derler. Pir Sultan Abdal bunu:

Turna ağlar bana telimden oldu

diye dizeleştirirken, ördeği de unutmamış, bir yerde *"ördek ağlar bana telimden oldu"* diye yazmış, başka bir yerde de *"ördek de ağlar gölünden oldu"* biçiminde şiire aktarmış. Pir Sultan Abdal, kimi dizelerinde hayvanları, insanları anlamak için birer imge niteliğinde görüyor, arı, bülbül gibi sözcükler birer eğitici gereç durumuna sokuluyor:

Derdli olmayanlar derde yanar mı
Tahkık derviş ikrarından döner mi
Her kuş gül dalına konar mı
Ben bülbülüm dersin gülün var mıdır

*

Her bir balık gibi ağa sararlar
Rehberinden mürşidinden sorarlar
Şem'a yakıp köşe köşe ararlar
Ben arıyım dersin balın var mıdır

İnsanı sınava çekiyor ozan, içinin boşluğunu açığa vurarak gereksiz öğünmenin anlamsızlığını, kişiye bir nesne kazandırmayacağını soru sorarak açıklıyor. Bu dizelerde bülbül, balık, arı doğal nitelikleri dışında kalmıştır, şiire birer anlatım gereci diye sokulan bu sözcükler anlamın derinleşmesine olanak sağlıyor.

Bülbül geldi kondu dala
Bülbülden hatâ yok güle
Engel bir taş atar göle
Yüzen ördek yaralanır

Bülbül, ördek boşlukta kalmıyor, ozanın amacı *"engel"*

dediği karşıt görüşlü kişiyi (düşmanı) yerici bir söyleyişle sergilemektir. Engel, dengesizliği, saygısızlığı nedeniyle suçsuz bir kimseye yıkım getirir, başkasını tedirgin eder, ortalığı karıştırır, toplumun uyumunu, düzenini bozar. Bu dörtlüğün bulunduğu şiirde:

Bir güzele düşen gönül
Çiçeklenir korulanır

gibi gerçekten güzel dizeler yeralmıştır. Çok yumuşak, çok kolay söyleyişin arkasında duygusallığın bütün incelikleri gülümsüyor.

Kurdun işi nâmerd lokmasın yemek
Hak için adanan kurbana neyler

dizelerinde kurd kötü kimseyi nitelemek, onun olumsuz tutumunu açıklamak içindir. Ancak, ozan daha geniş bir anlam alanı oluşturuyor, kötü kimsenin doğru kimseyi yolundan saptıramayacağını, kötünün iyiyi de kendisi gibi istenmeyen bir varlık durumuna getiremeyeceğini anlatıyor. Dizelerde söyleyiş akıcı; Türkçenin uyumu ağırlığını sezdiriyor, dizelere egemen durumdadır. Türk yazınında kurt ya eğriliğin ya da çıkarcılığın örneği olarak söylenir çokluk.

Pir Sultan Abdal'ım bu böyle olur
Herkes ettiğini elbette bulur
Alıcı kuşların ömrü az olur
Akbaba zararsız yaşar mı yaşar

eğitici, yol gösterici dizeler. Üçüncü dize *"alıcı kuşun ömrü az olur"* atasözünden aktarılmış, dördüncü dize de bütünüyle bir atasözüdür bugün dilimizde. Pir Sultan Abdal'ın bu dizesinden önce de atasözü olarak geçiyorsa bilmiyoruz, ancak bugün *"akbaba zararsız yaşar mı yaşar"* deniyor. Kim bilir, Pir Sultan'ın atasözüne dönüşmüş dizesi de olabilir.

Alevi-bektaşi yazınında adı çok geçen kuşlardan biri de turnadır. Bu kuş, çokluk, Ali'nin adı anıldığında şiire girer. Ancak, bu kuşu şiirle en iyi kaynaştıran, nerdeyse bir şiir öğesi durumuna getiren Pir Sultan Abdal'dır.

Yemen ellerinden beri gelirken
Turnalar Ali'mi görmediniz mi
Hava üzerinde sema' ederken
Turnalar Ali'mi görmediniz mi

(Ali'mi sözcüğü başka kaynaklarda Ali'yi diye geçiyor, ilk söylenişinin hangisi olduğunu saptama olanağı yoktur). *Turna* halk türkülerinde de sık sık geçtiğine göre ilgi çeken bir yaratıktır demek.

Turna gider dizim dizim
İner Bağdad'ta yer üzüm

diye başlayan bir halk türküsü biliyoruz.

Sabahtan cemâlin seyran eyledim
Gönüller perişan elinden Turnam
Nice bir beklersin gurbet illerde
Hiçbir bilir yok mu halinden Turnam
(C. Öztelli).

Bu dörtlük, başka bir kaynakta, *"sunam"* sözcüğüyle, küçük olarak yazılıdır (S. N. Ergun), burada *"Turnam"* diye geçiyor, özel ad diye anlaşılıyor (halk dilinde Turna, Suna birer kadın adıdır). Pir Sultan Abdal bu dörtlüğünde bu sözcüğü özel ad gibi kullanmış izlenimi var.

Cemâlin görene cennet gerekmez
Güneş midir doğdu yüzünden Turnam
*
Seni uçuranlar murad almasın
Kalma bizim için yolundan Turnam

dizeleri ayrı ayrı dörtlüklerde bir kadına seslenir gibi geçiyor, demek ozan bu sözcüğü biraz değişik anlamda almıştır (bu dizelerin geçtiği şiirinde).

Hazret-i Şâhın avâzı
Turna derler bir kuştadır

dizeleri turna ile Ali'yi özdeşleştiriyor, ikisinin sesinin özdeş olduğunu söylüyor, böylece turna kutsallık kazanıyor.

Silkinip uçar da kanadın çatar
Seçer kılavuzlar önüne katar
Hasan Hüseyn'in semaın tutar
Kerbelâ'da mekânı var turnanın

Turna daha açık bir anlam kazanıyor, Ali soyunun özel ilgisini çeken bir kuş niteliğine bürünüyor. Bu durum, Pir Sultan Abdal'ın şiirinde turnanın aldığı yerin nedenini belirtiyor. Turna, bir inanç geleneğine göre, alevi-bektaşi şiirine girmiştir kanısındayız.

Alay alay olmuş gelen turnalar
Kanadı kolları vardır turnanın
Silkinip uçamaz menzil görenler
Gök yüzünde yolları var turnanın

Burada *turna* sözcüğünün açık bir anlamı yok, söyleyiş ezgiye yaklaşıyor, ancak ozan ne söylüyor bilinmez, işin içine yorum girince şiirin ayakları yerden kesilir. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde adı geçen hayvanlar bir doğa gözlemcisi ozanın çevresine bakışını yansıtır. Bu doğa gözlemcisi ozan bir "ilgi insanı"dır, doğaya yönelik bilimsel bir anlayışın öncüsü değildir. Dil araştırmaları bakımından, Türk şiirinde yeralan sözcüklerin saptanması yönünden bu hayvan adları önemlidir. Şiir sözkonusu olunca ozanın hangi sözcüklerle düşündüğü, şiirini hangi dil ürünleriyle ördüğü, biçimlendirdiği ilgiye değer.

Seherde ötüşür kumru tutiler

dizesinde adı geçen *"kumru", "tuti/papağan"* bir dil varlığı olmaktan öte anlam taşımaz, ancak ozanın dilini varsıllaştırmada yararlıdır.

Pir Sultan Abdal, şiirlerinde geçen hayvan adlarını bir gelenek sonucu kullandı diyebiliriz, kendine özgü bir seçme yapmıyor. Nitekim bu adlar halk türkülerinde sık sık geçiyor:

Turnalar uçun yayladan geçin
Yarımı seçin turnalar

bir halk türküsündedir. Bu türküde turna sözcüğünün açık bir anlamı yoktur, yalnızca sevgiliyi anmak, ona bir seslenişte bulunmak için söylenmiş olmalı. Turnaların uçması, yayladan geçmesi, seygiliyi seçmesi bir anlam taşımaz, daha açığı anlamsızlık olur.

Pir Sultan Abdal, Bektaşiler arasında saygı gören, sevilen Koç Baba'ya değinerek "koç"u şiirine yerleştirmiş, onların yaylımlardan gelişini gözlemler gibi davranmış:

İndim Koç Baba'yı tavaf eyledim
Bugün yaylımdadır geliyor koçlar
Mübarek cemalin seyran eyledim
Bugün yaylımdadır geliyor koçlar
*

Biri beyaz idi biri kırmızı
Onlar da seçerdi baharı yazı
Aynen Zülfikar'a benzer boynuzu
Bugün yaylımdadır geliyor koçlar
*

Alnının ortası yazılı Kur'ân
Hiç mahrum mu kalır cemalin gören
Yarın mahşer günü şefaat uman
Bugün yaylımdadır geliyor koçlar
*

Yağmur yağar çizelenir izleri
Elham Suresi'ne benzer gözleri
Ay ile gün gibi parlar yüzleri
Bugün yaylımdadır geliyor koçlar
*

Pir Sultan'ım biz çekelim yasları
Dört kitapta beyan oldu sesleri
Âşıklar da söyler bu nefesleri
Bugün yaylımdadır geliyor koçlar.

Koçlar, birer adak olarak beslenir, alevi-bektaşi geleneğine göre de sevilesi, suçsuz, özü arınmış bir hayvandır koç. Gerçekten tektanrıcı dinlerin hepsinde sevgiyle anılır.

Bülbülün donları sarı gazelden
Gözünün sürmesi yeğdir güzelden
Bülbül güle âşık olmuş ezelden
Hardan mı gülden mi yanadır bülbül

dörtlüğünde bülbül, şiirde yaygın niteliğiyle değil, Pir Sultan Abdal'a özgü bir anlatımla geçiyor. Ozan bülbülün kimden yana olduğunu sorarken içinde yoğunlaşan bir duygudan esinleniyor. Nitekim bu dörtlüğün bulunduğu şiirde:

Senin aşkın benim kalbim evini
Vücudun şehrinde donatır bülbül

diyerek, varlık evreninde (vücud şehri'nde) bülbülün duygusal etkisini nesnelleştirerek şiire geçiriyor.

KONUŞAN DOĞA

Pir Sultan Abdal'ın şiirleri arasında *"Sordum sarı çiğdeme"* diye başlayan çok yaygın, etkili, duygulu bir koşuk vardır. Ozan, bir çiçeği konuşturarak inancını dilegetirir. Doğa varlıklarını konuşturmak, onları insanlaştırarak söyletmek ilkçağ yazınından kalma bir gelenektir. Özellikle Hind-İran yazınında bunun pek çok örneği vardır. Anadolu halk yazınında da benimsenen bu şiir türü insan-doğa yakınlığının belirtisidir. Burada, Pir Sultan Abdal değişik bir yöntem uygulayarak, doğayı dervişle konuşturur:

Sordum sarı çiğdeme
Sen nerede kışlarsın
Ne sorarsın ey kardaş
Yer altında kışlarım

*

Sordum sarı çiğdeme
Yer altında ne yersin
Ne sorarsın ey kardaş
Kudret lokması yerim

Bu iki dörtlükte sarı çiğdemle konuşan *"kardaş"* sözcüğüyle yansıtılıyor, konu sarı çiğdemin yeri, besinidir. Bundan sonraki dörtlüklerde durum değişir, anlamsal bir yükselme başlar:

Sordum sarı çiğdeme
Senin benzin ne sarı
Ne sorarsın ey derviş
Hak korkusu çekerim

Ozan tanrı korkusunu birden yer altına, sarı çiğdemin köklerine indiriyor, onun sarılığını tanrı korkusuna bağlıyor, böylece varlık birliği inancını değişik bir uygulamayla dilegetiriyor. Burada dilin, Türkçenin özelliği, anlatım gücü de kendini gösteriyor.

Sordum sarı çiğdeme
Anan baban var mıdır
Ne sorarsın ey derviş
Anam yer babam yağmur

Çok koyal söylenen bu dizelerin içeriği biraz derin, başka bilgiler istiyor, yüzeyselliğin arkasında anlamsal bir genişlik vardır. Tasavvufta, insan da içinde olmak üzere, yerler ana gökler ata sayılır. Sözgelişi insan yerlerle göklerin çocuğudur. Bu dizeler de ozan *"anam yer babam yağmur"* diyerek yerle göğü değişik biçimde bir araya getirmiş. *"Yağmur"* gökten iner, bulutlardan düşer.

Sordum sarı çiğdeme
Asacığı elinde
Hak kelâmı dilinde
Çiğdemde dervişlik var

*

Pir Sultan erenlerle
Yüzü dolu nurlarla
Ak sakallı pirlerle
Çiğdemde dervişlik var.

Bu dörtlüklerde varlık birliği anlayışı daha belirgindir, ozan *"Hak kelâmı dilinde"* dediğine göre yoruma gerek kalmıyor. Varlık birliği anlayışına göre bütün nesneler tanrı adını anarlar, hepsinin kendine göre bir dili vardır, bu gizli dili ancak erenler anlayabilirler. Sarı çiğdemin bir *"derviş"* olması, ozanın *"çiğdemde dervişlik var"* demesi varlık birliği inancının sonucudur. Pir Sultan Abdal, *"sarı tanburam"* sözcüklerinin geçtiği şiirinde de doğayı söyletir:

Gel benim sarı tanburam
Sen ne için inilersin
İçim oyuk derdim büyük
Ben anınçün inilerim.

Sarı çiğdem aracısız konuşur, *"sarı tanbura"* ise vurgaçla tellerine dokununca söyleşir. Halk yazınında ozanların sazlarıyla söyleşmeleri, sazlarını konuşturmaları bir gelenektir, Pir Sultan Abdal'ın da bu geleneğe uyarak bir iki örnek vermesi doğaldır. Pir Sultan Abdal'ın doğal varlıkları konuşturmada örnek gösterilen şiirlerinden biri *"ne dersin"* yinelemesiyle biten uzun koşuğudur. Ozan bu koşukta elma, çavdar, şahin, yel, keklik, çövmen bg. varlıkları karşılıklı konuşturarak düşüncelerini açıklar. Şiirin başka bir özelliği de birbirine karşıt varlıkları konuşturmasıdır. Bizim şiirimizde bu ayrı, özgün bir türdür.

Bülbül olsam varsam gelsem
Hakk'ın divanına dursam
Ben bir yanıl alma olsam
Dalında bitsem ne dersin
*
Sen bir yanıl alma olsan
Dalında bitmeye gelsen
Ben bir gümüş çövmen olsam
Çeksem indirirsem ne dersin
*
Sen bir gümüş çövmen olsan
Çekip indirmeye gelsen
Ben bir avuç çavdar olsam
Yere saçılsam ne dersin
*
Sen bir avuç çavdar olsan
Yere saçılmaya gelsen
Ben bir güzel keklik olsam
Bir bir toplasam ne dersin
*

Sen bir güzel keklik olsan
Bir bir toplamaya gelsen
Ben bir yavru şahin olsam
Kapsam kaldırsam ne dersin
*
Sen bir yavru şahin olsan
Kapıp kaldırmaya gelsen
Ben bir sulusepken olsam
Kanadın kırsam ne dersin
*
Sen bir sulusepken olsan
Kanadım kırmaya gelsen
Ben bir deli poyraz olsam
Tepsem dağıtsam ne dersin
*
Sen bir deli poyraz olsan
Tepip dağıtmaya gelsen
Ben bir ulu hasta olsam
Yoluna yatsam ne dersin
*
Sen bir ulu hasta olsan
Yoluma yatmaya gelsen
Ben de bir Azrail olsam
Canını alsam ne dersin
*
Sen de bir Azrail olsan
Canımı almaya gelsen
Ben bir cennetlik kul olsam
Cennete girsem ne dersin
*
Sen bir cennetlik kul olsan
Cennete girmeye gelsen
Pir Sultan üstadın bulsan
Bilece girsek ne dersin.
(Muzaffer Uyguner)

Bu uzun koşukta, ozan yalnız doğa varlıklarını konuşturmakla yetinmiyor doğal eylemlerin ardından gelen du-

rumları karşılıklı, ikili konuşma biçiminde vererek tinsel göçü de gündeme getiriyor, yaşamla uçmak (cennet) arasında kurduğu köprüyle insanı doğaya bağlıyor. İlgiyle okunursa, ozanın birbirine karşıt varlıkları konuşturduğu, böylece bir sav-karşı sav düzeni sergilediği anlaşılır. Bu koşuk Pir Sultan Abdal'ın olmasa, onun elinden çıkmasa bile, yazınımızdan süregiden *"Pir Sultan Abdal geleneği"*ne uygundur, onun düşüncelerini, inançlarını yansıtıyor açıkça. Doğa varlıklarını konuşturmak, ilkçağdan buyana, Anadolu yazınında bir gelenektir demiştik. Bu gelenek çoktanrıcı dönemlerden kalmıştır. Çoktanrıcı inançlara göre doğada bulunan bütün varlık türleri tanrısal nitelikler taşır, dolayısıyla *"canlı"*dır.

Pir Sultan Abdal, bu ilkçağın çoktanrıcı inançlardan kaynaklanan geleneğini yine yazın geleneği yoluyla edinmiştir, eski yazılı kaynakları inceleyerek, ilkçağ Anadolu düşüncesinin gelişimini izleyerek değil. Ancak, bu şiir türünün ilkçağ Anadolu'suyla içten bir bağlantı kurmayı sağladığı, düşünsel bir ilerleme çizgisi üzerinde yürüdüğü de unutulmamalı. Sözgelişi *"poyraz"* sözcüğünün kökeni *"boreas"* "tır, bu sözcük de eski Anadolu dillerindendir, yellere-fırtınalara egemen tanrının adıdır. Anadolu insanı, günümüzde bile, eski çağlardan kalagelen inançları sürdürmektedir[1].

Pir Sultan Abdal'ın düşüncelerinde bir değişme, başkalaşma görülmüyor. Şiirleri arasına başka adaşlarının elinden çıkmış yazın ürünlerinin karıştırıldığı ileri sürülüyor, ancak bütün şiirlerde bir anlam özdeşliği seziliyor. Oysa *Yunus Emre'* de (onun adına düzenlenen şiirlerde) böyle bir tutarlılık bulunmuyor. Yunus Emre bir şiirde koyu sünni, başka bir şiirde varlık birliğine inanmış, bütün dinlerden sıyrılmış bir ozan olarak görülüyor. Onun kimi şiiri aşırı şeriata, kimi şiiri aşırı şeriat karşıtlığına yöneliktir. Pir Sultan Abdal ise, kendisinin olmadığı söylenen şiirlerinde bile inanç tutarlılığı taşımaktadır. Yukarıya alınan uzun koşuk sonradan onun adına yazılsa bile düşünce Pir Sultan Abdal'ındır.

---

1) bk. İ. Zeki Eyuboğlu, Anadolu İnançları-Anadolu Mitologisi, 1987.

PİR SULTAN AYDINLIĞI

Pir Sultan Abdal'ın düşüncelerinden dolayı öldürülmesi gövdesel varlığının ortadan kaldırılması ölümsüzlüğe ulaşmasını sağlayan nedenlerden biridir. Onun toplumsal düşünceleri, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan yoksul insanları etkilemesi, alevi anlayışını benimseyerek sünni inançlara karşı bir davranış içine girmesi ülkemizde yeni bir olay değildi. Bu inanç kurumu Anadolu'ya ondan çok önce, daha onikinci yüzyıl başlarında girmiş, kısa bir sürede genişleme olanağı bulmuştur. Anadolu'ya Asya'dan göçüp gelen insanların çoğu kırsal kesimde yaşayan, yaz aylarında yüksek yaylaklarda, kış döneminde dağ eteklerindeki ovalarda, oylumlarda oturan konar-göçer topluluklardı. Bunlar Türkmenler, Çepniler, Avşarlar, Oğuzlar bg. değişik adlarla anılan, çadırlarda barınan savaşçı Türk oymaklarıydı. Büyük illerde yerleşik yaşama düzenine alışmadıklarından inançları da yaşama biçimleriyle uyum içindeydi. Bu konar-göçer toplulukların yaşama düzeni büyük tapınaklar yapmaya, tapımı belli aylıklı görevlilerin denetimi altında sürdürmeye, dini bir toplum kurumu durumuna getirmeye elverişli değildi. Alevilik konar-göçer toplulukların yaşam olanaklarıyla bağdaşan, çelişmeyen bir inanç kuruluşudur.

Asya'dan göçüp Anadolu'yu yurt edinen bu Türk topluluklarının yaşama düzeninde çalgı, oyun, içki, tören, kadın-erkek eşitliği, birlikte yaşama bg. toplumsal ilişkiler yaygındı, yaşamda bütün insanlar birbirlerinin yanındaydı. Oysa şeriata, Sünnilik'e göre kadın-erkek eşitliği, yanyana yaşamak olanaksızdı, sözkonusu değildi. Büyük yerleşme yerleri öğretim-eğitim kurumlaştırılmış, dinlerle ilgili bütün uygulamalar ulusal yönetimin denetimi altına sokulmuştu. Oysa kırsal kesimlerde böyle kurumlaştırılmış eğitim-öğretim, din

görevi yoktu, insanlar yalnızca yönetici kuruluşlara vergi vermekle, savaşlara savaşçı göndermekle yükümlüydü, üreticiydi. Kırsal kesim insanlarının büyük tapınaklar yaptırmaya, onlara sığınan görevlileri beslemeye de yeterli gelirleri yoktu, yönetim de onlara elini uzatmıyordu. Sözün kısası Anadolu'nun kırsal kesim insanları yazgılarıyla başbaşa bırakılmış, sömürülen üreticilerdi. Tüketici yöneticiler karşısında üretici yönetilenlere ışık saçacak bir toplum kurumu yoktu, oluşmamıştı. İmdi, böyle bir yaşama ortamında, kırsal kesim insanlarına bir tutam aydınlık kim götürecekti, onların gönüllerini kim ışıklandıracaktı, onlara sağlıklı bir yaşam anlayışı-toplum düzeni kim sağlayacaktı? Bu soruların yanıtı olumsuzdur, üzücüdür. Anadolu'nun kırsal kesim insanlarının yolgöstericileri, kılavuzları genellikle halk ozanlarıydı, bu ozanlar çalgı eşliğinde koşuklarını okuyarak kırsal kesimi aydınlatıyor, ona bulunduğu doğal ortama uygun bir yaşam anlayışı aşılıyorlardı. Halk ozanları halkın eğiticisi, öğretmeni, bilgi kaynağı durumundaydı. Dahası, halk ozanları halkın inanç taşıyıcılarıydı.

Elimizde bulunan halk şiirlerine dayanarak konuşmak, bu şiirlerden sonuçlar çıkarmak gerekirse, Anadolu'nun kırsal kesimlerde daha 13.ncü yüzyıl başlarında bir uyanmanın belirdiğini anlarız. Büyük yerleşme yerlerinin, Türk egemenliği döneminde hıristiyan inançlarını benimsemiş topluluklarca doldurulduğunu biliyoruz. Anadolu'da Türk egemenliği ilkin kırsal kesimde başlamıştır. Konar-göçer Türk topluluklarının kurumlaşmış, koşullanmış il yaşamına yabancı kaldıkları biliniyor. Nitekim İslâm inançlarına çok erken benimsemelerine karşın kalabalık Türk oymaklarında sürekli tapınak yapma, tapımı kurumlaştırarak belli bir odağa bağlamak girişimleri, Anadolu'nun elegeçirilmesiyle başlamıştır. Türklere değişmez kurallara-koşullara bağlı tapınak yaparak inançları kurumlaştırmayı egemenlik altına alınan bölgelerin insanları öğretmiştir diyebiliriz. *"Medrese"* denen öğretim kurumlarının ilk kurucuları bile Anadolu'yu elegeçiren konar-göçer Türkleridir. Bu Türk topluluklarının büyük illerde yaşamaya alışan yöneticilerinin ilk işi öğretim-eğitim işlemini denetim altına almak, toplumsal kuruma dönüştürmek ol-

muştur. Selçuklu yöneticilerinden *Nizamülmülk* Anadolu'nun egemenlik altına alınışından sonra *"medrese"* denen kurumu kurmuştur. Anadolu'da ilk öğretim-eğitim kurumu, bu yöneticinin çabalarıyla Harran'da kurulmuştur. Anadolu'ya gelerek, büyük yerleşme yerlerini egemenlik altına alan Türklerin hepsi, başlangıçta, konar-göçerdi, otağlarda (çadırlarda) yaşıyorlardı (1). Bu toplulukların illere yerleşerek yeni bir yaşama düzenine geçmeleri çok sonraları başarılmış, çok da güç olmuştur. Büyük yerleşme yerlerinde yaşamaya başlayan Türk topluluklarının, daha önce Anadolu'da yaşayıp uygarlık kuran insanların etkileriyle yeni bir yaşama biçimi edinerek toplumsal değişmelere uğradıkları biliniyor. Buna karşın kırsal kesimlerde yaşayan konar-göçer Türk toplulukları eski geleneklerini, alışkanlıklarını korudular.

Kırsal kesimde yaşayan Türk toplulukları, halk ozanlarının koşuklarına, çalgı eşliğinde şiir söylemelerine alışkındı. Anadolu'da görülen nitelikte bir içerik varsıllığı yoksa da, Asyalı konar-göçer Türk topluluklarının Şaman inançlarından kalagelen bir çalgılı şiir söyleme geleneği vardı. Bu şiir söyleme türünün özünde çoktanrıcı dönemlerden kalma inançların etkinliği yadsınamaz. Çalgılı-oyunlu şiir din inançlarıyla beslenen, sürdürülen bir yaratı türüdür. Türk toplulukları İslâm inançlarını benimsedikten sonra bu eski geleneklerine yeni bir giysi giydirerek yaşama olanağı sağladılar. Bu nedenle çalgı eşliğinde söylenen halk şiirinin kökeninde çoktanrıcı dönemlerin inançlara dayalı etkisi açık seçiktir. İmdi, tasavvufun, özellikle alevi kolunun çalgıya, şiire büyük önem vermesi, çalgı eşliğinde şiir söyleyen halk ozanlarınca yayılması dine dayalı bir olaydır diyelim. Alevilik'in son biçimini alıncaya değin geçirdiği bütün gelişim aşamaları Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan tasavvufun içeriğiyle olan bağlantısı nedeniyledir. Tasavvufta çoktanrıcılıktan gelen izler açıktır, yadsınamaz. Alevilik'te de tasavvufun içe-

---

1) Prof. Mükrimin Halil Yınaç'ın *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri,* 1944, yapıtında bildirdiğine göre Anadolu'ya Asya'dan göçüp gelen bütün Türklerin sayısı birbuçuk milyon dolayındadır.

riksel ağırlığı besbellidir. Bu duruma göre, Anadolu'da, özellikle kırsal kesimde gelişip yayılan, halk şiirinin çoktanrıcı bir gelenek üzerinde yürüdüğü, en azından ondan esinlendiği, sonradan değişikliğe uğradığı gözden ırak tutulmamalı. Bu konuya değindikten sonra Pir Sultan Abdal'a gelebiliriz artık.

Pir Sultan Abdal *konar-göçer* kökenli bir Türk topluluğunun bireyidir, kendini tasavvufa vermiş, sonra alevi-bektaşi anlayışını benimsemiş, şiirlerinden anlaşıldığına göre bu alanda büyük bir bilgi birikimi edinmiştir. Yine şiirlerinden çalgıyla arasının iyi olduğu, çalgı eşliğinde koşuk düzenlediği anlaşılıyor. Bizce önemli olan bunlar değil, onun bir halk ozanı olarak kırsal kesim üzerindeki etkisidir. Bu etkinin inançlardan beslendiği, halkın gönlünü bu inançların etkisiyle kendine çektiği yazılı kaynaklardan öğreniliyor. Pir Sultan Abdal, düşüncelerini, inançlarını şiir diliyle açıklayan-yayan bir ozandır. Onun şiirinde bağlandığı inançların, tuttuğu yolun bütün ayrıntılarını bulmak kolaydır, yeterki gereken ilgiyle incelensin. Bu ozanda belli girişimleri yansıtan nitelikler vardır. Bunlardan, bizce, en ilginci, en etkilisi onun bir eğitici olarak ortaya çıkışıdır. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde bu eğitici tutum açıktır. Şiir yolgösterici, uyarıcı, aydınlatıcı bir içerikle doldurulmuştur. Ozan yalnızca içini dökmekle, duygularını açıklamakla kalmıyor, eğitici, bilgi verici, yönlendirici bir girişimi benimsemiş görünüyor. Onun:

Gönül gel karardan aşma
Gafillen bacadan düşme

dizeleriyle başlayan oniki dörtlükten oluşan koşuğunda "şeriat"tan "marifet"e değin *"dört kapı"*nın bütün özellikleri açıklanır. Tasavvufta *"şeriat-tarikat-hakıkat-marifet"* adları verilen dört aşamalı bir eğitim düzeni vardır, bunlara genellikle *"kapı"* denir. Bu dört kapının özellikleri birbirine benzemez. İlk girilen kapı *"şeriat"* tır, ozan bu kapıyı anlatırken genel kuralları belirtir:

Şeriatta edeb öğren
Al bu pendi belin bağlan
İlmle üstad olur oğlan
Kimi farz kimi sünnettir

dörtlüğü "şeriat"ın ilk eğitim aşaması olduğunu, bu aşamada uygulananların tanrı buyruğu ile Muhammed'in önerilerine dayandığı açıklanır, bunlara *"farz"* ile *"sünnet"* denir. İlk kapının ardından ikinci kapı olan *"tarikat"* a geçilir, bu ikinci aşama birinciden daha üstündür, az da olsa olgunlaşmaya, yetkinleşmeye yöneliktir. Ancak bu ikinci kapının koşulları birinciye oranla ağırdır, sınavı kazanmak kolay değildir.

Tarikat bir oddur yakar
Her âşık bir çakmak çakar
Kimi ham kimi has çıkar
Çırağın yakan üstaddır

*

Tarikatta kâmil olan
Bu yolda mükemmel olan
İlmi ile âmil olan
Evvel mertebe hizmettir

Bu ikinci aşamanın bir görevle, yükümlülükle başladığını bu iki dörtlük anlatıyor. Ozanın *"hizmet"* dediği, tarikata girdikten sonra, kuruluşun yapısı, içdüzeni gereği, üstlenilen görevlerdir, işlerdir. Bu ilk aşama çok önemlidir, "hizmet" tarikata girenin eğitilmesine başlangıçtır denebilir. Bu kapıda sürdürülen eğitim-öğretim kişiyi tinsel bakımdan geliştirmek, yetkinleştirmek içindir.

Hizmet erenler yoludur
Ahdimiz kalu beli'dir
Cümle ilmin evvelidir

dizeleri, "hizmet"in insanların yaratıldığı, meleklerin Âdem'in önünde eğilerek tanrısal buyruğa *"evet"* dedikleri günden başlayan bir işlemdir, buna İslâm dininde "*kalu bela / evet dediler*" denir. Ozan sonraki dörtlüklerde "hizmet"in yararlarını, ayrıntılarını, ilkelerini ardarda açıklar, özelliklerini sayar. Ona göre bu kapıda en önemli iş kişinin *"kendini bilme"* yoluna girmesidir, onun *"kendi özümüze gelelim"* dizesi bu anlamdadır. İkinci kapı olan tarikattan sonra daha üstün kapılara gelinir, ozan bunları anlatırken şunları söyler:

Hakikat genc-i nihandır
Yediyüzyetmiş mizandır
Mârifet gevher-i kândır
Ötesi ilm-i hikmettir

Üçüncü kapı olan hakikat (tanrısal gerçekleri öğrenme aşaması) kişinin kendini bilmesiyle başlar. Bu kapı gizli bilgilerin bulunduğu yerdir, ölçüleri, koşulları çoktur (ozan bu çokluğu yediyüzyetmiş sayısıyla dilegetiriyor). Dördüncü kapı "marifet"tir, burada insan, ilk üç kapıdan başarıyla geçerse, tinsel sınavı kazanırsa, olgunluğun-yetkinliğin en üstün aşamasına varır. Bu kapıda insanla tanrı ayrılığı ortadan kalkar, insan tanrıyı kendinde, kendini tanrıda görür.

Mürebbi olan Ali gerek
Musahibin hali gerek
Dört kapıda eli gerek
Zira Ali Muhammed'dir

*

Pir Sultan der kalu beli
Kim kadeh içer kim dolu
Dedik, ya Murtaza Ali
Bu bize bir aceb derdtir.

dörtlüklerinin içeriği, Pir Sultan Abdal'ın yürüdüğü yolun özelliklerini, anlamsal birikimini gösteriyor. Kişinin eğiticisi Ali'nin olgunluğuna erişmiş, onun izini sürmüş kimse olmalıdır; bu yolu açan, düzenleyen, ışıklandıran Ali'dir. Dört kapıdan geçmenin, tarikat yolunu seçmenin koşulları Ali'nin izini sürmeye dayanır, ancak Ali'ye inanan bu yolda yürüyebilir, bu topluluğa katılabilir. Pir Sultan Abdal, tarikata girmenin, *"derviş"* olmanın çetin yollarını açıklarken, bu yola girene, Ali'nin izini sürmek isteyene *"âşık"* diyor, bu da tasavvufun yaygın kavramlarından biridir. Âşık gönül bilgisine eren, onunla dolan, içini aydınlatan kişiye denir. Âşık, belli bir düşünce ortamına göre, bilgi edinen, edinmek isteyen kimsedir, onun bilgisinin odağı sezgidir, duyusal algı değil. Âşık gönülle gören, gönülle duyan, gönülle düşünen kimsedir, ona kişilik kazandıran biricik öğe *"sevgi"* "dir. Tari-

kat yolunu seçen "âşık"ı bekleyen, karşılayan güçlükler vardır. Pir Sultan Abdal, bunları şu ünlü koşuğunda diziler [2]:

Güzel âşık cevrimizi
Çekemezsin demedim mi
Bu bir rıza lokmasıdır
Yiyemezsin demedim mi

*

Yemeyenler kalır nâçar
Gözlerinden kanlar saçar
Bu bir demdir gelir geçer
Duyamazsın demedim mi

*

Bu dervişlik bir dilektir
Bilene büyük devlettir
Yensiz yakasız gömlektir
Giyemezsin demedim mi

*

Erelim Ali sırrına
Çıkalım meydan yerine
Canı başka Hak yoluna
Koyamazsın demedim mi

*

Âşıklar harabât olur
Hak katında devlet (li) olur
Mahabbet candan tat(lı) olur
Doyamazsın demedim mi

*

Girelum Ali nuruna
Duralım Mansur dârına
Küfrümüz iman yerine
Sayamazsın demedim mi

*

2) Bu ünlü, yaygın koşuğun kimi dörtlükleri başka kaynaklarda değişiktir. Sözgelişi C. Öztelli, S. N. Ergun'da, *"Hakk'a ulaşır yolumuz"*, A. Gölpınarlı'da *"Arşa ulaşır âhımız"* diye geçmektedir. Yine bu üç kaynakta kimi dörtlükler yok, kimi dörtlüklerin dizilişi de değişiktir. Birbirini tutmayan bu düzenlemeler, bu çalışmanın konusu dışında kaldığından, burada üzerinde durmadık.

Pir Sultan Abdal şahımız
Hakk'a ulaşır yolumuz
Oniki İmam katarımız
Uyamazsın demedim mi

Bu koşukta, alevi-bektaşi geleneğinin, özellikle bu kuruluşa girerek yükselmenin-arınmanın ne denli güçlüklere katlanmayı gerektirdiği anlatılıyor. Pir Sultan Abdal, ezgiye dönüştürülerek tekkelerde törenle okunan, bu koşuğunda bir uyarıcı öncü durumundadır. Ali yolunu seçenleri, o yolda yürümek isteyenleri aydınlatıyor, hangi bilgilerin edinilmesi gerektiğini, hangi uygulamalara bağlanmanın koşul olduğunu akıcı-sürükleyici bir şiir diliyle söylüyor.

Serseri girme meydana
Âşıklar ahval isterler
Kallaşlık ile urma dem
Tasdik ehli hal isterler
*
Uyan bu gaflet hâbından
İsbat ederler bâtından
Her âşıka sohbetinden
İkrâr ile yol isterler

....
*
Pir Sultan Abdal neylersin
Müşkil halledip söylersin
Arısın çiçek yaylarsın
Yarın senden bal isterler

Ozan, dervişlik yoluna girenin, Ali sevgisine kapılanın hangi durumlarla yüzyüze geleceğini açıklıyor. Bu açıklama da bir uyarı, bir ışıklandırma niteliğindedir. Böyle, tarikat görüşlerini, özelliklerini konu edinen şiirler, alevi-bektaşi yazının aydınlatıcı, uyarıcı, geliştirici ürünleri sayılır. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan halk ozanlarının çoğu halkın düşüncelerini, duygularını yönlendirir, gündeme getirir demiştik. Bu özellikleri dolayısıyla, içinde alevi-bektaşi

şiirlerinin de geniş bir yer kapladığı, halk yazın ürünlerini yalnızca gönül eğlendirmek için söylenmiş dil varlıkları diye görmek yanlıştır. Halk ozanı bir düşüncenin, yaşama anlayışının öncüsüdür, yayıcısıdır, daha açığı halk ozanı kırsal kesim insanlarının öğretmenidir. Bu öğretmen, halka verdiği bilgi, getirdiği aydınlık, gönüllere saçtığı uyarıcı ışık oranında değer kazanır, ün sağlar, ilgi görür. Pir Sultan Abdal'ın ünü, halk yazınındaki yeri, Türk şiirindeki önemi yaydığı düşüncelerde yoğunlaşan uyarıcı ışığı nedeniyledir. O, kırsal kesim insanlarına çalgı eşliğinde söylediği koşuklarla seslenirken, yalnızca yönetime karşı ayaklanma duygularını kımıldatmıştır demek çok yanlış, saptırıcı bir açıklamadır. Pir Sultan Abdal bütün şiirlerinde bir uyarıcı öğretmen durumundadır, Ali'ye, Şah dediği kimseye duyduğu sevgi şiirinde birtakım istenmeyen inişler-çıkışlar yaratmıştır, ancak bunlardan *"devleti yıkma girişimi"* gibi çarpık bir anlam çıkarmak ancak önyargıların ağırlığı altında ezilmenin sonucu diye görülebilir.

Hazret-i Ali'nin devri yürüye
Ali kim olduğu bilinmelidir
Alay alay gelen gaziler ile
İmamların kanı alınmalıdır

....

Yeryüzünde kızıl taclar bürüye
Munafık olanın bağrı eriye
Sahib-i zamanın emri yürüye
Mehdi kim olduğu bilinmelidir

....

Pir Sultan'ım eydür ey Dede Dehmen
Kendini çevir de andan gel heman
İstanbul şehrinde ol sahib-zaman
Tâc-u devlet ile salınmalıdır

dörtlüklerinin içeriğine dayanarak, Pir Sultan Abdal halkı ayaklanmaya doğru çekiyor, İran Şah'ının İstanbul'u almasını, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmasını istiyor bg. anlam çıkarmak pek sağlıklı bir yorum değildir, bizce. İstanbul yönetimi sünnidir, alevi inançlarına karşıdır, bu inançları benim-

seyenleri bulduğu yerde ördürmektedir, ortadan kaldırmaktadır, daha üzüntü verici olanı, bu insanları "dinsiz", "sapkın" birbirinin "namusuna göz koyan", aktöre kuralı tanımayan bir topluluk diye suçlamasıdır. Osmanlı yönetimi, kırsal kesimde yaşayan, büyük bir üretici güç oluşturan yurttaşlarını, uyruklarını, Ali'ye bağlandılar diye çok ağır, çok yakışıksız bir dille suçlarken onlardan çiçek mi bekliyordu? Bir insanın boynunu vurmaya gelen eli kanlı kişiye çiçek verilmez sanırız. Yetmiş kanlı bir padişaha, savaşı kazandığı ülkeden tüyü bitmemiş delikanlıcıkların armağan olarak sunulduğu bir kimseye, yaşamı süresince içki içip gönül eğlendiren, toplumu soyguncuların eline bırakarak yalnızca kendi mutluluğunu düşünen bir yöneticiye *"kaside"* adı altında övgü sunmak divan ozanının karnını doyurma, çıkar sağlama yoludur, bu yol da ulusun en büyük din görevlisi sayılan "Şeyhulislam Efendi"nin onayıyla yasallaştırılırsa halk ozanına, Pir Sultan Abdal'a ne söylemek, ne yazmak düşer? Ancak bu dönemde İran Şahı olan Tahmasb'ın (3) Doğu'da olaylar çıkardığı, Osmanlı yönetiminde bulunan yerlere saldırdığı da unutulmamalı.

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde savaş "kışkırtıcılığı" aramak bir alışkanlık olmuştur. Bir ozanın şiirlerinden bu tür yorumlar çıkarmak kolaydır, ancak ozanı böyle bir anlayış tabanına oturtarak bütün şiirlerini yadsımanın, onu kötü-olumsuz bir insan diye göstermenin gereği yoktur. Türklerin tarihleri boyunca birbirlerini kırdıkları, kestikleri, dahası müslüman olmalarına karşın hıristiyanlarla anlaşarak birbirlerini ortadan kaldırdıkları bilinmeyen bir olay değildir. Öte yandan İran'da Şiilik'in en güçlü yöneticileri, yayıcıları, koruyucuları yine Türk kökenli şahlar olmuştur, bunların en ünlüsü de *"Hatayi"* takma adıyla şiirler yazan Şah İsmail (İsmail Safevi) değil mi? Sünni Osmanlı yönetiminin *"kızılbaş-alevi"* diye kestiği Türkmen toplulukları Türk soyundan geldiği söylenen Osmanlı padişahlarıyla eşkökenli değil miydi? Osmanlı yönetimi sünni olunca, alevi soydaşını gözünü kırpmadan kılıçtan geçiriyor, sonra dönüyor, bu alevi

---

3) 1524-1576, padişahlık süresi 1528-1576.

soydaşının yine kendi soyundan gelen bir Türk padişaha (Şah İsmail'e) yakınlık duymasına kızıyor, bu yakınlığın karşısına ölümü dikiyor. Bunlar bugünün anlayışına göre önemsenmeyecek sorunlar değildir, ancak tarihin gidişini, yönetimlerin yapısını, insanlara inançları yüzünden bakış biçimini de öğrenmek, sorunları açıklarken düşünmek kaçınılmazdır.

Pir Sultan Abdal, tarikat denen kuruluşta gelişmenin, ilerlemenin, aydınlanmanın birinci koşulunu, uyarıcı bir insan niteliği taşıyan kılavuza (rehber'e) bağlar. Ona göre insanı aydınlatan, uyaran, doğru yolu gösteren, ona olgunlaşma olanakları sağlayan bu kılavuzdur (rehber):

Tarikat bâbına girmek istersen
Hakikat güllerin dermek istersen
Erenler sırrına ermek istersen
Sır ile pinhandan rehber isterler

Bu dizelerde ozan yolgöstericidir, öncüdür, düşüncelerini şiir diliyle açıklarken tarikatın özüne değgin sorunlarını da dilegetiriyor. Ona göre başarı bir öncünün denetimi altında eğitilmeye dayanır. Bugün, bize pek de ilginç görülmeyen bu dizeler, kırsal kesimde yaşayan insanlara, özellikle Ali yolunu seçenlere ışık tutmuştur. Çalgı eşliğinde söylenen, köy kahvelerinde düzenlenen toplantılarda okunan bu tür şiirler halkımızın bilgi odağıdır. Anadolu insanı düşüncelerini, duygularını şiirle anlatmayı sever, onun halk ozanlarını tutması, benimsemesi de bu şiirseverliği yüzündendir. Pir Sultan Abdal, yaşadığı yörenin insanlarında bu eğilimi sezmiş, şiire geçirmiş olmanın sağladığı başarıyla günümüze kalmıştır. Onun eğiticiliği, aydınlatıcı kişiliği bu tür şiirlerinde görülür. Anadolu insanının şiirseverliğini daha önce Hatayi anlamıştı, onun düşüncelerini yaymak için halk diliyle (Türkçe) şiir söylemesinin bir nedeni de bu olsa gerek.

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerini okurken, değişik izlenimler uyanır içimizde, birdenbire şiir ortamından çıkıp duygusal alanda dolaşma dizelerin içinde başka anlamlar arama gereğini duyarız. Böylece okuyucu şiiri kendi beğencine, anlayışına göre yorumlar, şiirden yeni bir şiir çıkarır, "ben bunu

anladım" yargısıyla sonucu bağlar. Bu durum, ozanın okuyucu üzerindeki etkisinden geldiği gibi, ona açtığı düşünsel görcekten (ufuk) de kaynaklanır. Büyük ozanlar, okuyucularının önünde büyük görcekler açanlardır. Bir ozan, okuyucusunu dizelerin denetimi altına sokarak düşünme yetisini bir kıyıya sıkıştırırsa başarılı sayılmaz. Başarılı ozan okuyucusuna yol açandır, yeni bir yürüyüş çizgisi oluşturandır. Türk yazınında bu nitelikte birkaç ozan vardır: Yunus Emre, Hatayi, Seyyid Nesimi, Pir Sultan Abdal bg. Bu ozanlardan Yunus-Hatayi-Pir Sultan Abdal Türk dilinin ne denli güçlü, içerikli bir şiir dili olduğunu bu dille neler yapılabileceğini, ne incelikler ortaya konabileceğini kanıtladılar. Oysa "divan ozanları" Türk diliyle iyi şiir söylenemeyeceği kanısındaydılar (başta Fuzûlî). Pir Sultan Abdal bu yanlış kanıyı, bu yüzeysel geleneği geçersiz kıldı. Dahası, Yunus Emre gibi o da, Türkçeyle birçok felsefe sorununun şiir diliyle verilebileceğini gösterdi. O, bir bilge gibi, felsefe sorunları üzerinde durmadı, onlara çözüm aramadı, ancak felsefenin konusu olabilen sorunları şiirlerine soktu. Bu yolu açan Yunus Emre sürdüren, çağının anlayışına göre geliştiren Pir Sultan Abdal'dır.

Arısın çiçek yaylarsın
Yarın senden bal isterler

dizelerini, tarikat anlayışı dışına çıkarak, düşünsel bir insan yükümlülüğü diye yorumlarsak, kendimizi birden felsefenin oylumuna atarız. Kuşkusuz, ozan bunları boşuna söylememiş, insandan neler beklendiğini, insanın insana karşı bir görevi olduğunu vurgulamıştır. Öyle olmasa neden "bal istesinler"?

Kılı kırk pare ederler

diyen ozanın bir konuya, bir soruna nedenli özen gösterildiğini, ne denli incelendiğini düşünmüştür sanırız. Dilimizde *"kılık kırk yarmak"* bir atasözüdür, inceleme, derin düşünme anlamında söylenir, ozanın başka türlü düşündüğünü savunmak pek tutarlı değil.

İmdi, yukardan beri söylenenleri derleyip toparlayarak,

Pir Sultan Abdal'ın şiirle bize getirdiği aydınlığı belirlemeye çalışalım, daha kesin çizgilerle gösterelim.

1. Pir Sultan Abdal, kendisinden üçyüzyıl önce gelen Yunus Emre'nin açtığı inanç çığırını sürdürdü, alevi-bektaşi düşüncesini şiirine konu edinerek bir yazın sorunu durumuna getirdi.

2. O, yalnız bir tarikat öncüsü olarak kalmadı, Türk dilinin şiir dili olmasına, gelişmesine, yayılmasına önemli katkılarda bulundu; yalın söyleyişin Türkçeye ne denli uygun düştüğünü en derin duyguları kolaylıkla okuyucuya sunmanın yolunu gösterdi. Pir Sultan Abdal şiiri bir güzel söyleyiş olmaktan kurtarıp belli bir düşüncenin, bir sorunun sergilenme aracı olduğunu kanıtladı. Onun dilinde, Yunus Emre'de görüldüğü gibi, şiir anlamlarla, sorunlarla yüklü bir düşünsel ürün, bir yaratı niteliği kazandı, sığlıktan kurtuldu.

3. Pir Sultan Abdal, şiirleri aracılığıyla, bir inancın insanı olduğunu, böyle bir inancı halka yaymanın yollarında hangi ışıldakla yürümenin gerektiğini vurguladı. Onun anlayışına göre, hangi yol olursa olsun bilgiyle ışıklanır, bilmenin ötesinde insana varmanın, insanı anlamanın güvenilir bir aracı yoktur.

4. Pir Sultan Abdal, inancı yolunda başını vererek, sünni inançlarının ne denli tutarsız, gelişmeyi engelleyici, ilerlemeyi önleyici kurumlaşmalara olanak sağladığını açıkça gösterdi. Bu nedenle onun şiiri katılığın karşısında yumuşaklığın insan üzerindeki etkisini gösteren, düşünsel aydınlanmanın bir gönül ışığına ulaşma olduğunu kanıtlayan bir yazın ürünüdür. Bu ürün insandan kalkarak yine insana varmanın içsel kılavuzudur. İnsanı anlamak için insanın içine girmeyi öneren bir yolgösterici, bir öncüdür.

5. Pir Sultan Abdal'ın şiirinde dilegetirilen insan sorunları Anadolu insanının bulunduğu inanç ortamının düşünsel öğeleridir. Bu ozan, Anadolu insanının neye inandığını, hangi inancı daha kolay benimsediğini, hangi inancı yaşama ortamına elverişli gördüğünü açıklığa kavuşturdu. Bunu yaparken de halka seslenmeyi bildi. Pir Sultan Abdal, Anadolu insanına konuştuğu dille, güncel yaşamında çevresiyle ilişkide bulunmasını sağlayan dille seslendi. Bunu yaparak da, Ana-

dolu insanının gönlüne giden yolu, bu yolu aydınlatan dil odağını gösterdi.

6. Pir Sultan Abdal, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde konuşulan Türkçe'nin bir inanç dili olmasını sağladı, bu konuda Yunus Emre'nin ışığını sürdürerek yayılma alanını genişletti. O, yalnızca çevresinde yaşayan güzellere gönül vermenin şiirini yazan ozanlardan olmadı, güzellerin ötesinde insanın bilincine, istencine seslenen güzel sorunlarının bulunduğunu, onları şiire geçirmenin yararını sergiledi. Pir Sultan Abdal da yalnızca Alevilik-Bektaşilik'e inandı, onlardan başka sevilecek bir nesne göremedi, yaşamında bir güzel kadın sevmedi diyebilecek en ufak bir belge yoktur elimizde.

7. Pir Sultan Abdal, halk şiirinde, doğaya yönelmenin, doğal çevrede görülen varlıklarla (bitki, hayvan, insan, dağ bg.) ilgilenmenin de öncüsüdür denebilir, onun "öküz"ü konu edinen şiiri bu alanda ilk örnektir. O, doğal varlıkları birer bağımsız sorun olarak görmedi, ancak şiirinde, dolaylı olarak onlara da yer verdi.

8. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde, çağına göre, açık bir gerçekçilik vardır. Kimi şiirlerinde başından geçenleri, acıklı serüvenlerini başarılı bir söyleyişle dilegetirmiştir (bk. Yaşanan Gerçek).

9. Türk halk şiirinde insanı değişik yanlarıyla konu edinen, onun olumlu-olumsuz durumlarını sergileyen tarikat ozanlarının en etkilisi Pir Sultan Abdal'dır; ozanlara insana yaklaşmanın, onu değişik açılardan görmenin yolunu gösteren odur.

İçin bizim dolumuzdan
Çıkman sakın yolumuzdan
Pir Sultan'ım halimizden
Bilir de var bilmez de var

dörtlüğü insanın içyüzünü dışa vuruyor, biliri bilmezi sergiliyor.

10. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, şiir diliyle tarikat inançlarının yayılmasını sağlayanlardan biridir. O, bir inanç yayıcısı, bir inanç insanı, bir tarikat öncüsü olarak etkinlikler göstermiş, ancak bu etkinliklerin içerdiği sorunları da saymıştır.

11. Yine Anadolu'da Hatayi ile başlayan Alevilik uyanlarının en büyük öncüsü Pir Sultan Abdal'dır. O, bu öncülüğünü eyleme de dönüştürmüştür. O, halk şiirine yeni bir içerik kazandırmış, daha sonra gelen alevi halk ozanlarına ışık tutmuştur. Bu nedenle, o, şiirleriyle kırsal kesim insanlarına seslenerek bir inanç çevresinde toplanmalarına öncülük etmiştir.

12. Pir Sultan Abdal, alevi-bektaşi şiirinin yedi ulu ozanından biri sayılmış, büyük yerleşme yerlerinde süregiden tekke şiirini de geniş ölçüde etkilemiştir. Dahası, bu ozan, Anadolu tekke şiirinde yeni geleneğin kurucusu sayılmıştır. Bu gelenek, Türk yazınında *"Kızılbaş şiiri"* denen türün taşıyıcısıdır. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde geniş bir yer tutan *Allah-Ali-Muhammed* üçlüsü, sonraki dönemlerde de şiirin odak konusu olarak etkinliğini sürdürmüştür.

Bu saptamalardan sonra, Pir Sultan Abdal'ın Türk yazınındaki yerini bulmak kolaydır. Onu, yalnızca çalgı eşliğinde şiir söyleyen, sünni inançlara karşı çıkan gelişigüzel bir ozan diye görmek, önemini görmezlikten gelmek yanıltıcıdır. Bilimsel yöntemle çalışmaya alışan bir yazın araştırıcısının, bu ozanı iyice anlayabilmesi için, düşüncelerinin kökenini, gelişim çizgisini çok iyi bilmesi gerekir. Bunu bilmeden işe girişenlerin, onun, Anadolu halk yazınına getirdiği ışığı görmeleri olanaksızdır. Pir Sultan Abdal, bir inanç ozanı olarak, ilkçağ Anadolu'suna değin eskilere giden bir düşünsel gelişim çizgisi üzerindedir.

ATASÖZLERİ-DEYİMLER

Anadolu halk şiirinde atasözlerinin, deyimlerin geniş bir yer kapladığını, nerdeyse şiirin dili olduğunu biliyoruz. Atasözleri, deyimler yerine göre şiire geçerlik, derinlik, ilgi kazandırır. Bu dil varlıklarının kaynaklarını araştırmak ayrı bir çalışmayı gerektirir, dil için de çok yararlı olur. Ancak ülkemizde böyle bir çalışma yapılmamıştır, çalışma diye nitelenenler de şurda burada görülen bireysel yayımların ötesine geçmez. Biz, Pir Sultan Abdal'ın şiirlerini incelerken atasözlerine, deyimlere büyük bir ilgi duyduğunu, onlardan yararlandığını, dahası şiirini bir halk şiiri durumuna getirdiğini saptadık. Pir Sultan Abdal'ın en başarılı, en kalıcı şiirlerinin de deyimlerle, atasözleriyle donatılmış olduklarını gördük. Bu dil varlıklarının şiire aktarılışı bilinçlidir.

Uçtu bülbül kafesten
Göçen can dönmez imiş

Burada *"çıkan can gelmez"* anlamını içeren bir atasözü vardır, bunun deyim olarak söylenişi "can bülbülü", "can kuşu" bg. dir. Türkçemizde *"çeken bilir, çekmeyen ne bilir"* diye bir atasözü vardır, Pir Sultan Abdal bunu biraz genişleterek:

Bir acayip derde uğradım
Çekmeyenler bilmez imiş

diyor, deyim ya da atasözü "*çeken bilir* "den kaynaklanıyor. Ozan bunlarla da yetinmemiş, bu şiirin başka bir yörendi:

Gel ahımı alma güzel
Bu ah yerde kalmaz imiş

dizeleri *"kimsenin ahı yerde kalmaz"* atasözünün değişik bir söylenişini dilegetiriyor.

Çeke çeke ben bu derdten ölürüm
Seversen Ali'yi değme yarama
Ali'nin yolunda serim veririm
Seversen Ali'yi değme yarama

dörtlüğünde ilk dizeyle üçüncü dize birer deyimden kurulmuştur. *"Dert çekip ölmek", "yolunda baş vermek"* bugün bile yaygın birer deyimdir.

Bir içim su veren mahmur kala mı
Ali ile Muhammed'in aşkına

dizelerinin ilkinde "bir içim su", "bir içim su vermek", "... aşkına" sözcükleri deyimdir. Ozan "aşkına" sözcüğünü " Verelim gaziler imam aşkına" gibi dizelerde hep yinelemiş, "Derelim gaziler imam aşkına", "Yiyelim gaziler imam aşkına" bg. onun *"İmam"* dediği Ali'dir, ya da onun soyundan biridir.

Göl içinde çarhı döner
Susuzluktan bağrı yanar
Müminler secdeye iner
Seyir var seyir içinde

dörtlüğünde "susuzluktan yanmak", "secdeye"inmek", "seyir içinde seyir" birer deyimdir. Bu deyimler dizeleri şiirleştiriyor, deyimler çekilince dizelerin içi boşalıyor.

Pir Sultan'ım hey gaziler
Yazıldı kara yazılar

Burada *"kara yazı"* deyimdir, üstelik çok anlamlı, çok yaygındır. Halk şiirinde, halk dilinde bu deyimden üretilmiş sayısız dil ürünü biliyoruz. Bunun *"alnın kara yazısı"* biçiminde söylenişi de vardır.

Üstüme yürüyüş etti
Elindeki dolu ile

"Üstüne yürümek" deyimi de yaygındır, değişik anlamlar içerir (saldırmak, vurmaya kalkışmak, gözdağı vermek, korkutmak bg.)

Elim eteğinden çekmem yâ Ali

dizesinden *"elini eteğinden çekmek"* deyimi görülüyor, ayrıca "el etek", "el çekmek" bg. birer deyimdir. Pir Sultan Abdal'ın en çok kullandığı deyimlerden biri de "gönül vermek"tir.

Şu dünyada benim gönül verdiğim
Birisi Muhammed birisi Ali

diyor, onun gönül verdiği kişiler, ozandan en az binyüz yıl önce göçmüş, oysa ozan onları diri tutuyor, onları gönlünde yaşatıyor.

Dilimizde *"dağdan indirmek", "ateşe yandırmak"* gibi iki yaygın, etkili deyim vardır, Pir Sultan Abdal, "öküz"ü konu edindiği şiirinde bu dil varlıklarına dayanır:

Dağdan kütür kütür hezen indirir .
İndirir de ateşlere yandırır

diyor, deyimler birer dizeye dönüştürülmüş, ozan başka bir söz söylemiyor, ancak şiirini de anlamlı kılıyor. Onun burada yaptığı deyimleri dizelerin ölçüsüne uydurmaktır.

Akıttım kanlı yaş iki gözümden
Bir dost bulamadım gün akşam oldu

dizelerinde şiirin özünü oluşturan *"gözden kanlı yaş akıtmak", "gün akşam oldu"* deyimleridir, bunları ölçüye aktararak yanyana getirmek yetiyor, başka bir sözcüğe gerek kalmıyor.

Hiç kimse görmeden bitirdim işin

"İşini bitirmek" deyimiyle anlam bütünlüğü sağlanıyor, bu deyim değişik anlamlar içerir, halk ağzında yaygındır (öldürmek, dövmek, görevini yapmak, üstesinden gelmek, çok özel gizli ilişkide bulunmak bg.).

Gaziler fâni dünyada
Ağlamadan gülmez imiş

dizelerinde *"ağlamayan gülmez"* ya da *"ağlamadan gülünmez"* bir atasözüdür. Burada atasözünü yorumlamanın anlamı yoktur, içerik çok açık. Ancak bu atasözünün *"Gaziler fâni dünyada"* dizesiyle ilgisi dolaylıdır, atasözü burada bağımsızdır.

Gitti yoldaşların deyü ağlama
Ciğerciğim aşk oduna dağlama

"Ciğer dağlamak" deyimdir, içini yakmak, üzmek bg. anlamında söylenir.

Niceler kondu göçtü bu haneye
Elbet seni ağlatan bir gün güldürür

dizelerinde biri *"ağlatan gülmez"*, öteki *"ağlatan mevlâ bir gün güldürür"* atasözleri yeralıyor. Ozan bu atasözlerini şiir diline dönüştürmüş.

Kendin güç bilmezsen bilire danış
Danışık dağları aşar mı aşar
Danışmadan yola varsa bir kişi
Şaşırır bellerden şaşar mı şaşar

dörtlüğünde "bilire danış", "danışıklı dağ aşar", "danışan dağı aşmış danışmayan yolunu şaşmış" atasözlerinden esinlenilmiştir. Ozan, bu atasözlerini yeniden yoğurup biçimlendirerek birer dize durumuna getirmiş, anlam bu atasözlerindedir.

Kâmile varmadan kâmil olunmaz
Her mürşid olanda kemâl bulunmaz
Nefsin bilmeyince Hâlik bilinmez
Okuduğum cim'se dal bana yeter

Bütün dizeler birer atasözünden kuruludur, ozan öteki dizelerde görüldüğü gibi, bunları da kendince yeniden biçim-

lendirmiştir. Nitekim *"nefsini bilen tanrısını bilir"* atasözüdür, bunun *"nefsini bilen rabbini bilir"* biçiminde söylenişi de vardır. Burada, *"nefsini bilmeyen tanrısını bilmez"* biçiminde olumsuz bir içerikle alınmıştır. Öteki atasözleri "kemâle kâmille erişilir", "kemâlsiz kâmil olmaz", "her mürşid kâmil değil" bg. atasözü ya da deyimler Türkçede yaygındır. Bu atasözleri ozanlardan alınmış olsa bile dize niteliğini yitirerek düz söyleyişe dönüşmüştür.

Kırklar özün bir araya koydular
Anlar cenazesin susuz yudular
Gördüğünü görmeyesin dediler
Örte gel eteğin sır meydanıdır

Dilimizde *"gözünle gördüğünü eteğinle ört"* biçiminde söylenen, değişik söylenişleri de olan özlü bir atasözü vardır, bu atasözü Bektaşilik'te bir eğitim kuralıdır. Bu "sırrını sakla, başkasının sırrını açıklama" anlamındadır. Nitekim *"gördüğün ört görmediğin söyleme"* dizesi de bir atasözü sayılır.

Elmasın elmasın seni aşlarlar
Meyveni yer de dalın taşlarlar

bir atasözünü içerir *"meyva veren ağacı taşlarlar"* ozanın elinde *"meyveni yer de dalın taşlarlar"* biçimiyle bir dizeye çevrilmiş.

Yüreğime bir od düşmüş de yanar

deyimdir, "içine ateş düşmek"ten türetilmiştir. Halk ağzında "içime ateş düştü", "yüreğim yanıyor" bg. çok geçerlidir.

Tuz ekmekte hakkın halâl eyledi

dizesinde *"tuz ekmek hakkı"* bir atasözüdür, kimi yerde deyim olarak da söylenir, ancak eski kaynaklarda atasözü olarak tanımlandığını da biliyoruz.

Aradım isyanım özümde buldum
Yüzümün karasın elime aldım

dizesinde "yüz karası" deyiminin *"yüz karası yıkamakla arınmaz"* biçiminde bir atasözünün de kaynağıdır.

Düşüp de dillere destan olursam

"dillere destan olmak" deyiminin dize biçimine girişidir.

Buraya değin verilen örneklerle, Pir Sultan Abdal'ın şiirinde atasözlerinin, deyimlerin yerini göstermeye çalıştık. Kuşku olmasın ki bu ozanın kullandığı atasözleri, deyimler daha çoktur, nerdeyse bütün koşuklarına yayılmıştır. Ozanlar, halkın dilini başarıyla kullandıkları oranda halkın sevgilisi olmuşlar, bu dilden uzak kaldıkları sürece de unutulma yoluna girmişlerdir. Pir Sultan Abdal'ın neden böylesine halkça tutunduğu, sevildiği şiirinin dilinden daha kolay anlaşılıyor. Halkın diliyle şiir söylemek divan yazını yanlılarınca övünülesi bir iş değildir. Yakın yıllara değin halkın dili yerici bir nitelemeyle *"aşağı kesimin dili/avam dili"* diye dışlanıyordu. Bu olumsuz tutum Osmanlı yönetiminden geliyordu. Osmanlı yönetimi, bütün gücüyle, halktan uzak kalmayı, onun diliyle söyleşmekten kaçınmayı ilke edinmişti. Arapça-Farsça kırması, başı yaşmaklı bir Osmanlı diliyle büyük başarılar sağlanacağı kanısı vardı. Bu kanı koyu *"sünni"* kuruluşlarda da egemendi. Sözgelişi, Bektaşilik dışında kırsal kesimin dilini yeğleyen, sorunları onunla dilegetiren büyük bir kuruluş (tarikat) bilmiyoruz. İslâm dininin özüne en aykırı düzen kuruluş Nakşbendilik'tir, buna karşın Anadolu'da en çok olay çıkaran, kan döken, yozlaşan, yozlaştıran da odur. Pir Sultan Abdal'ın dilini *"kızılbaş dili"*, şiirini *"kızılbaş şiiri"* diye niteleyen, gözden düşürmeye çalışan da bu karanlık kuruluştur. Bu nedenle bu kuruluştan çıkan büyük bir ozan bilmiyoruz. Dil, belli bir anlamda, ozanı ölümsüzleştiriyor, belli bir anlamda da ölümlü kılıyor. Anlaşılan, benimsenen bir dil geliştirici, ilerletici nitelik taşır. İşte Pir Sultan Abdal'ın ya da "Pir Sultan Abdallar"ın ünlenmesi de bundandır.

Pir Sultan Abdal, bu yalın diliyle, tasavvufun en güç anlaşılır sorunları dilegetirmeyi başarmış, güncel söyleyiş ortamında yaygınlaştırmıştır denebilir. İmdi, Pir Sultan Abdal düşüncelerini:

Bir kişi gayetle sevse pirini
Osmanlılar taleb eder malını
Süremedim erkânsızın yolunu
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

gibi dörtlükleri bu halk diliyle değil de, divan ozanları gibi, karmaşık bir ağızla söylese, *Arapça-Acemce* karışımı bir deyiş biçimi benimsese başka türlü olurdu kanısındayız. Görüyoruz bütün atasözleri, deyimler halkın dilinde, burada verilen örneklerle geçiyor, halk okuduğunu anlıyor, dinlediğinin kendi diliyle söylendiğini biliyor, ona yakınlık duyuyor. Bu yakınlık, bu atasözleriyle-deyimlerle örülü şiirler ozanla halkı karşı karşıya getirerek birlik sağlıyor. Oysa, bu deyimleri divan ozanları da şiirlerine almışlar, ancak halk diliyle değil, Arapça-Acemce karışımı Osmanlıcayla. Bu nedenle divan şiiri halkın belleğinde, gönlünde yer bulamamış, halk kesiminden uzaklaşan daracık bir yörede kalmıştır.

SEÇMELER

Bu bölümde, değişik kaynaklardan, karşılaştırarak koşuklar seçtik. Seçilen koşuklar, çalışmamızda uyum içinde görülenlerdir. Burada, özgün bir seçki düzenlemeyi düşünmedik, sorunlara değgin olanlara yöneldik. Okuyucu, çalışmamızı okuyup bitirdikten sonra, bu seçilen koşukları gözden geçirirse, ozanın ne denli değişik bir tutumla ürünlerini sergilediğini kolayca anlayacaktır. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerini içeren birkaç seçki vardır, ancak bunlar da birbirini tutmuyor, birinde olan ötekinde yok, ya da değişik nitelikte var. Demek, araştırıcılar, buldukları kaynaklara göre davranmış, kapsamlı bir karşılaştırmaya girişme gereği duymamış, hangisi doğru, hangisi yanlış, hangisi özgün, hangisi yakıştırma pek belli değil. Bu aykırılık araştırıcıların kişisel tutumlarından geliyor. Araştırıcılar bir değil, birkaç Pir Sultan olduğu kanısındalar, ancak hangi şiir hangi Pir Sultan'ındır saptama olanağı yok. Bu olanak eksikliği ozanın yararına değildir.

Biz, çalışmamızda değişik Pir Sultan'ların özgününü aramayı düşünmedik, halkımızın belleğinde yaşayan Pir Sultan diye bilinen kişiyi yeğledik. Düşünceler, inançlar, dil ayrılığı saptanamadığından birkaç Pir Sultan Abdal vardır savının da geçerliği kalmıyor. *"Birkaç Pir Sultan vardır"* demek kolay, güçlük şiirlerin hangi elden çıktığını saptamaktadır. Bu saptamayı başaramadıktan sonra sözü uzatmanın da anlamı kalmamıştır.

Seçmelerde şiirin özgünlüğüne bakmadık, çalışmamızla ilgili içerikte olanlara ağırlık verdik. Bu nedenle, kimi koşuklar şiir özü bakımından yadırganabilir, daha iyileri, daha

başarılıları vardır, denebilir. Bu da doğrudur, ancak çalışmamızın ereği Pir Sultan Abdal'ı yalın bir ozan diye tanıtmak değil, bir düşünce-inanç kişisi olarak açıklamaktır. Seçilen koşuklara çalışmamız açısından bakılırsa tartışmaya da gerek kalmaz sanırız. Seçtiğimiz koşukları değişik kaynaklardan karşılaştırarak aldık, en son kaynağı, son dizenin altında gösterdik. Bu, yalnız o adın yazılı olduğu kaynaktan yararlandık anlamına gelmez. Elimizde bulunan bütün kaynaklar birbirinden aktarmalarla, alıntılarla düzenlenmiştir.

Pir Sultan Abdal'ın kişiliğini, ozanlık gücünü kanıtlamak için bu seçmeler yeterlidir kanısındayız, çalışmamızda sorunlara değinirken hep şiirlerden örnekler verdiğimiz için yüklü bir seçmeyi gereksiz bulduk. Ozanın bütün şiirleri yaşadığı dönemde derlenip bir "divan" oluşturulmadığından ağız değişiklikleri nedeniyle, kimi koşukta özgün biçimi saptama olanağı kalmamıştır, bunu kimi sözcüklerin yazılışından anlıyoruz. Sözgelişi bir koşukta "yapu", "tapu", "kapu" başka bir koşukta "yapı, tapı, kapı" biçiminde geçiyor, bir yerde "olam", başka bir yerde "olayım" kılığına sokulmuş. Bu ayrılıklar ağız başkalığından, söyleyiş değişikliğinden geliyor. Adana çevresinde yaşayan yörüklerin söyleyişleriyle Çorum dolaylarında yaşayanların söyleyişleri biraz değişiktir. Biz, seçmelerde bunları göz önünde tutarak, alışılagelen uygulamaya uymadık, uymak da istemedik.

Pir Sultan Abdal'ın şiirleri bellekten belleğe aktarılarak bize geldiğinden özgün biçimi saptayamayız demiştik ilgili bölümlerde. Burada *"devriye"* denen türden bir örnek verelim, dil yönünden günümüzde yazılmış izlenimi uyandırır:

Hak bizi yoktan var etti
Şükür yoktan vara geldim
Yedi kat arşta asılı
Kandildeki nura geldim

*

Eyyub ile ten erittim
Lâl-ü mercan gevher tuttum
Vuslat ile taş arıttım
Ben bu yolu süre geldim

*

Yunus'la ummana daldım
Kırk gün balık içre kaldım
Dâvut'la demirci oldum
Örse çekiç ura geldim
*

Gurbet elinde çatıldım
Ana rahmine yatıldım
İbrahim'le oda atıldım
Gülistanda nâra geldim
*

Sahabelere uğradım
Kudret lokmasın doğradım
Er bir dedim Hak bir dedim
Bini saydım bire geldim
*

Bir muazzam büyük şara
N'istersen bulunur ara
Kapısı on iki pâre
İstediğim şara geldim
*

İçi altın dışı gümüş
Suyu şekerle bal imiş
Böyle bezesten düzülmüş
İstediğim yere geldim
*

Deniz çaldım asâ ile
Göğe ağdım İsa ile
Tûr dağında Musa ile
Münacatta dura geldim
*

Pir Sultan Abdal coşkuna
Gel otur gönül köşküne
On iki imam aşkına
Ben bu seri vere geldim.
(C. Öztelli).

Bu şiirin dili, Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı çağın Türkçesi (kırsal kesimdeki) değildir, çok değişmiş, nerdeyse İstan-

bul'da söylenmiş, yazılmış gibidir. Şiirin bir sözcüğünü bile değiştirmedik, ancak söyleyiş biçimi tartışma konusu edilirse iş değişir. Sözgelişi: şara, ara, pâre sözcükleri günümüzde söylendiği gibi yazılmıştır. Oysa *şar* sözcüğü sonuna *e* (he) ekini alınca *şare* okunur. *"Suyu şekerle bal imiş"* dizesinde "suyu" değil, "suyı" yazılır. Ayrıca 16. yüzyılda "altın" değil "altun" denir. Dil yönünden eleştiriyi sürdürürsek, bugün elimizde bulunan, Pir Sultan Abdal'ın elinden çıktığı söylenen koşukların hepsi tartışma süzgecinden geçirilme gereğinde kalır. Bu dil özelliğini bir yana atmadan şu koşuklar Pir Sultan Abdal'ın, şunlar o adla anılan başkalarının diye yargı vermek çok yanıltıcı olur. Elimizde bulunan, aramızda yaşayan, bizce yakından bilinen araştırıcıların yayımladıkları *"Pir Sultan Abdal'ın Şiirleri"* gibi başlıklar taşıyan yapıtların bilimsel eleştiriye dayanır yanı yoktur. Türk yazınının, özellikle son elli yıl içinde, genel görünümü böyledir, özgün kaynağa inmeden kesin yargıya varma......

Gece gündüz arzumanım Kerbelâ
Gidelim gaziler imam aşkına
Serden başka benim sermâyem yoktur
Verelim gaziler İmam aşkına

*

Kapıyı çaldı kırkların birisi
Birinden mest oldu kalan hepisi
Sarıkaya derler Şâhın korusu
Konalım gaziler İmam aşkına

*

Böyle öter bu yerin bülbülleri
Mâna verir hakıkatın dilleri
Taze açmış dost bağının gülleri
Derelim gaziler İmam aşkına

*

Tâlib rehberini aklına getir
Noksan işlerini tamama yetir
Rıza lokmasını meydana getir
Yiyelim gaziler İmam aşkına

*

Pir Sultan'ım der yol uludur deyü
Cümlemiz hakıkat kuludur deyü
Muhammed çağırır Ali'dir deyü
Çağralım gaziler İmam aşkına.
(C. Öztelli).

*

Türab ol da gez bir zaman
İncinme gönül incinme
İleri gerili söze
İncinme gönül incinme

*

Türablık cümlenin başı
Daim çiğnenmektir işi
Üstüne atarlar leşi
İncinme gönül incinme

*

Müminler cennete doldu
Münafık meydanda kaldı
Bühtan Fatma Ana'ya oldu
İncinme gönül incinme

*

Ali'mdir dünyada hoca
Kur'ân'da okunan hece
Burda alçak orda yüce
İncinme gönül incinme

*

Pir Sultan'ım doğan aylar
Geçinir yoksullar baylar
Her kişi sıfatın söyler
İncinme gönül incinme.
(M. Uyguner).

Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Hüseyn'in kanın alalım
Tevekkeltü tealallah

*

Özü öze bağlayalım
Sular gibi çağlayalım
Bir yürüyüş eyleyelim
Tevekkeltü tealallah

*

Açalım kızıl sancağı
Geçsin Yezid'lerin çağı
Elimizde aşk bıçağı
Tevekkeltü tealallah

*

Mervan soyunu vuralım
Hüseyn'in kanın alalım
Padişah'ı öldürelim
Tevekkeltü tealallah

*

Pir Sultan'ım geldi cûşa
Münkirlerin aklı şaşa
Takdir olan gelir başa
Tevekkeltü tealallah

(M. Uyguner).

*

Ne hoş yerde makamın var
Senin hey Murtaza Ali
Kudretten gelir yayılır
Hânın hey Murtaza Ali

*

Seni seven serden geçti
Her namus-u ardan geçti
Dev işitti aklı şaştı
Onun hey Murtaza Ali

*

Yattığın yer Kerbelâ'dır
Çevresi burc-u kaladır
Yolun cümleden âlâdır
Senin hey Murtaza Ali

*

Sûr çalınsın halk çekilsin
Yezid meydana yıkılsın
Senin aşkınla dökülsün
Kanım hey Murtaza Ali

*

Pir Sultan mürvete kalman
Hak Muhammed Ali Sultan
Seni sevenlere kurban
Canım hey Murtaza Ali

(C. Öztelli).

*

Hasretilen beni uryan eyledin
Beklerim yolların gel efendim gel
Gönül kuşu kalktı cevlan eyledi
Beklerim yolların gel efendim gel

*

Evvel âhir sensin dönmezem senden
Meyl-ü mahabbetin çıkar mı candan
Gönül göç eyledi kevn-ü mekândan
Beklerim yolların gel efendim gel

*

Tevarih çoğaldı da hadden aştı
Urum sofuları bildiğin şaştı
Şimdi gayret Şâh-ı Merdan'a düştü
Beklerim yolların gel efendim gel

*

Horasan'dan kalktı Hind'i yararak
Top top olmuş Harici'ler kırarak
Bendelerin Şâhı'na yalvararak
Beklerim yolların gel efendim gel

*

Bozuldu yolcular yollarda kaldı
Âyin, erkân gitti dillerde kaldı
Bendelerin zayif hallerde kaldı
Beklerim yolların gel efendim gel

*

Pir Sultan'ım Allah Allah diyelim
Gelin nikabını elden koyalım
Takdir böyle imiş biz ne diyelim
Beklerim yolların gel efendim gel. (1)

*

Meded senden meded Muhammed Ali
Akar boz bulanık sellerde kaldım
Ne yaman zalimdir şu elin dili
Söyleşirler bizi dillerde kaldım

*

Kaçma benden kaçma hey kaşı kara
Derdine düşeli oldum avara
Bir dostum yoktur ki halimi sora
Gariblik gurbetlik illerde kaldım

*

Yanarım yanarım tütünüm tütmez
Çıkarım bakarım bülbülüm ötmez
Çalındım çırpındım ellerim yetmez
Dibi bir kararsız göllerde kaldım

*

Farı derim farı gönül farımaz
Kurudu çeşmimin yaşı silinmez (2)
Harb(ı) ısıtmayınca karlar erimez (3)
Çöğenli boranlı dağlarda kaldım

*

Bir nefescik söyleyeyim
Dinlemezsen neyleyeyim
Aşk deryasın boylayayım
Ummana dalmağa geldim

*

---

1) Bu güzel koşuğun, İran Şah'ının Anadolu'yu elegeçirmesine bir çağrı olduğu söylenir. Okuyunca insanın inanası gelmiyor, ancak o çağın ulusal bilinçten yoksunluğu düşünülürse ozanı kınamanın gereği kalmıyor.

2) Bu dize C. Öztelli'de: *"Kurudu çeşmenin yaşı silinmez"* biçimindedir, bize kalırsa yanlıştır.

3) Harbı sözcüğünün "ı" sesi, *ısıtmayınca*'nın "ı" sesiyle bitişecek.

Ben Hak ile oldum aşna
Gönlümüzde yoktur nesne
Pervaneyim ateşine
Oduna yanmağa geldim

*

Aşk harmanında savruldum
Hem elendim hem yuğruldum
Kazana girdim kavruldum
Meydana yetmeğe geldim

*

Ben Hakk'ın edna kuluyum
Kem dermanlardan beriyim
Ayn-i cemin bülbülüyüm
Meydana ötmeye geldim

*

Pir Sultan'ım der gözümde
Hiç hata yoktur sözümde
Eksiklik kendi özümde
Dârına durmağa geldim.

(C. Öztelli).

*

Bana gül diyorlar neme güleyim
Ağlamak şanıma düştü neyleyim
Elin gülü açmış al ile yeşil
Şu benim güllerim soldu neyleyim

*

Kolumdan aldırdım nerre bazımı
Arşa çıkardılar âh-u sûzumu
Elimden aldırdım yavru kuzumu
Firkatı bağrımı deldi neyleyim

*

Haberin alayım seher yelinden
Ördek kalkar mı ola kendi gölünden
Korkum ayrılıktan fikrim ölümden
Geldi çattı buldu beni neyleyim

*

Ulu ulu sular gibi çeşmim çağlayan
Mahrum olmaz özün Hakk'a bağlayan
Yâr yitirmiş yana yana ağlayan
Âkıbet başıma geldi neyleyim

*

Pir Sultan Abdal'ım kırklar yediler
Bu yolu erkânı anlar kurdular
Allah verdiğini almaz dediler
Bana verdiğini aldı neyleyim.

Pir Sultan Abdal'ın bu ağıtı ölen oğlu Mehmed için yazdığı sanılır. Onun, kendi de ozan olan, bu oğlunun da şiirleri vardır:

Pir elinden elifi tac üründüm
Kubbesi düvazdeh İmam Ali'dir (4)
Nasibim ol verir ondan isterim
İki cihanda da varım Ali'dir

dizeleriyle başlayan koşuk onundur.

Şecaatın varsa kalbinde sakla
Nasihatım dinle sakın gururdan
Bir işin önünden sonunu yokla
Nasihatım dinle sakın gururdan

*

Hünerin var ise yerini devşir
Bir söz söyleyicek kalbinde pişir
Ululanmak bir Mevlâ'ya yaraşır
Nasihatım dinle sakın gururdan

*

Hatırın yıkarlar hatır yıkınca
Göz yaşı yenilmez taşub akınca
El elden üstündür arşa erince
Nasihatım dinle sakın gururdan

*

---

4) Düvazdeh: Oniki (Oniki İmam'ı gösterir).

Pir Sultan'ım ulular izini izle
Kemliği terk edüb eyliği gizle
Hasmın karıncaysa merdâne gözle
Nasihatım dinle sakın gururdan.

(S. N. Ergun).

*

Sevda çekmek şanlarıdır
Gizlice erkânlarıdır
Hak yoluna canlarıdır
Kurbanı Bektaşilerin

*

Onlar Horasan'ı gezer
Demkeş olur bâde süzer
Seyyah olup dâim gezer
Sultanı Bektaşilerin

*

Sırlarına güç erilir
Remizleri geç bilinir
Üstad olan pir seçilir
Hünkârı Bektaşilerin

*

Arifler arifi gelir
Arife tarif vız gelir
Uzak yakın hep bir gelir
Hasına Bektaşilerin

*

Pir Sultan'ım bu ne demek
Yerde insan gökte melek
Hiç cahile çekme emek
Devridir Bektaşilerin.

(C. Öztelli).

*

Safasına cefasına dayandım
Bu cefaya dayanmayan gelmesin
Rengine hem boyasına boyandım
Bu boyaya boyanmayan gelmesin

*

Rengine boyandım meyinden içtim
Nice canlar ile dîdâr görüştüm
Mahabbet eyledim candan seviştim
Mahabbeti küfür sayan gelmesin

*

Mahabbet eyleyip yokla pirini
Yusun senin namus ile arını
Var ile gerçek ile kıl pazarını
Kıldığın pazardan ziyan gelmesin

*

Kırklar bu meydana döner dediler
Evliyayı yola yeder dediler
Dostunu dostundan keser dediler
Nefsaniyetine uyan gelmesin

*

Pir Sultan'ım aydur dünya fânidir
Kırkların sohbeti aşk mekânidir
Kusura kalmayan kerem kânidir
Gönülde karası olan gelmesin.
(A. Gölpınarlı).

*

Çekilip Kırklara vardık
Niye geldin can dediler
Baş kesip niyat eyledik
Geç otur meydan dediler

*

Kırklar meydanı ganîdir
Görenin kalbin eridir
Külli şeklerden beridir
Nerelisin can dediler

*

Kırklar ile yedik içtik
Kaynayıp sohbette coştuk
Yetmiş yıl kürrede piştik
Daha çiğsin can dediler

*

Rehberine ver özünü
Erenler göre gönlünü
Musahibin hak bileni
Edelim ihsan dediler

*

Pir Sultan'ım kanım katlim
Gönlünü gönlüme kattım
Doksan yıl da ölü yattım
Gine sağsın can dediler.

(C. Öztelli).

Pir Sultan Abdal'ın bu güzel koşuğu, bize, ondan önce gelen "Hatayi"yi anımsattı. Onun da böyle sekizli bir koşuğu vardır:

Kırklar meydanına vardım
Gel beru ey can dediler
İzzet ile selâm verdim
Gel işte meydan dediler

*

Kırklar bir yerde durdular
Otur deyu yer verdiler
Önüme sofra yazdılar
El lokmaya sun dediler

*

Gir semaa bile oyna
Silinsin açılsun ayna
Kırk yıl kazanda dur kayna
Dahi çiğ bu ten dediler

*

Gördüğünü gözün ile
Söyleme sen sözün ile
Andan sonra bizim ile
Olasın mihman dediler

*

Düşme dünya mihnetine
Tâlib ol Hak hazretine
Âb- ı zemzem şerbetine
Parmağını ban dediler
*
Şeyh Hatayi'm nedir hâlin
Hakk'a şükret kaldır elin
Gıybetten kese gör dilin
Her kula yeksan dediler.
(S. N. Ergun).

Bu iki güzel koşuk, konu bakımından birbirinin özdeşidir, önden gelenin sonra gelene ışık tuttuğu belli. Bu karşılaştırmayı iki ozanın başka şiirlerine de uygulayabiliriz, sonuç değişmez. Demek, Anadolu'nun kırsal kesim ozanlarında (alevi-bektaşi geleneğini sürdürenlerde) birbirinin izini sürdürme alışkanlığı vardır. Bu alışkanlık halk şiirinin sağlam bir tabana oturduğunu gösterir.

Uyurken üstüme gelen erenler
Gafil aç gözünü uyan dediler
Serseri kalma bu cihan içinde
Yürü bir mürşide hey can dediler
*
Uyandım gafletten açtım gözümü
Erenler pâyine sürdüm yüzümü
Hak buyurdu ben söyledim sözümü
Gizlice sırlara boyan dediler
*
Bu derd-ü belâyı çeken Eyyub'dur
Erenlerin yolu hoş acayibdir
Her yerde sırrını açma ayıbdır
Gizlice sırlara boyan dediler
*
Pir Sultan'ım Haydar gir yola hoş ol
Erenler yoluna döş olma duş ol
Geç dünya malından sen de derviş ol
Dünyada dervişe sultan dediler.
*

Serseri girme meydana
Âşık senden hâl isterler
Kallaşlık urma demi
Tasdik ehli kal isterler
*
Uyan gaflet hâbından
İsbat isterler batından
Her âşıkın sohbetinden
Erkân ile yol isterler
*
Erenler oynar ütülmez
Bu yola hile katılmaz
Bunda hâr mihre satılmaz
Ya gevher ya lâ'l isterler
*
Bir kılı kırk pay ederler
Birin yol tutup giderler
Dile ni itibar ederler
Hâl içinde hâl isterler
*
Pir Sultan Abdal neylersin
Müşkil halledip söylersin
Arısın çiçek yaylarsın
Yarın senden bal isterler.
(C. Öztelli).

Bir de, buna örneği Hatayi'den okuyalım:

Serseri girme meydana
Âşık senden yol isterler
Kallâş ile oturmadın
İman ehli kul isterler
*
Bu yola giren oturmaz
Hak söze hîle katılmaz
Bunda hîç hîle satılmaz
Cevherinden pul isterler
*

Bir kılı bin pâre eder
Bu yolu ihtiyar eder
Şâhım bir yol kurmuş gider
Yol içinde yol isterler
*

Şah Hatayi der neylersin
Her müşkili halleylersin
Arısın çiçek derersin
Yarın senden bal isterler.
(S. N. Ergun).

Bu karşılaştırmalarla iki ozan arasındaki anlayış özdeşliğini vurgulamak istedik, Pir Sultan Abdal'ın Hatayi'den şiir aktardığını kanıtlamayı düşünmedik. Ancak, araştırıcıların bu gibi konularda ne denli yavan olduklarını söylemekten de geri kalmayalım.

Öt benim sarı tanburam
Senin aslın ağaçtandır
Ağaç dersen gönüllenme
Kırmızı gül ağaçtandır
*

Ali Fâtıma'nın yârı
Ali çekti Zülfikarı
Düldül atının eyeri
O da yeni ağaçtandır
*

Ali gitti Hakk'a yetti
Zülfikarı derya yuttu
Sa'd-i Vakkas bir ok attı
O da yine ağaçtandır
*

Nurdur Kâ'be'nin eşiği
Cihanı tuttu ışığı
Hasan Hüseyn'in beşiği
O da yine ağaçtandır
*

Yeter Pir Sultan'ım yeter
Derdlilere derman katar
Türlü türlü meyve biter
O da yine ağaçtandır
(Muzaffer Uyguner).

*

Bize de Banaz'da Pir Sultan derler
Bizi kem kişi de bellemesinler
Paşa kademine tenbih eylesin
Kolum çekip elim bağlamasınlar

*

Hüseyn Gazi Sultan binsin atına
Dayanılmaz çarh-ı felek zatına
Bizden selâm söylen ev külfetine
Çıkıp ile karşı ağlamasınlar

*

Ala gözlüm zülfün kelep eylesin
Döksün mah yüzüne nikab eylesin
Ali Baba Hak'tan taleb eylesin
Bizi dar dibinde eğlemesinler

*

Surrum işlemedi kaddim büküldü
Beyaz vücudumun bendi söküldü
Önüm sıra kırklar pirler çekildi
Dahı beyler bizi dillemesinler

*

Pir Sultan Abdal'ım coşkun akarım
Akar akar dost yoluna bakarım
Pirim aldım seyrangâha çıkarım
Daha Yıldızdağı'n yaylamasınlar.
(A. Gölpınarlı).

*

Gittim seyr eyledim felek içini
Bunda âşıklara seyran kalmamış
Elinden aldırmış gevherin hasın (5)
Bunda dertlilere derman kalmamış

---

5) C. Ö. de: elinden aldırmış gevherin Hüseyn.

Evlerinin duvarları delinmiş
Harâmi girmiş kumaşı alınmış
Âlimlerden gayri âlim bulunmuş
Üstad yapısından yapı kalmamış

*

Burca vermiş çiçek gibi yetmişsin
Varmış muhabbete gönül katmışsın
Varmış da sonra inkârın etmişsin (6)
Pirler ceminde de yerin kalmamış

*

Kahr eylemiş de yanına bakmazsın (7)
Şeytanların sen kalbine değmişsin (8)
Âşnâ ile musahibin yıkmışsın
Hakk'ın divanında yerin kalmamış

*

Yârla ettiğim ahd-ü aman noldu
Arada söylenen nefesler kaldı (9)
Yola hayıf geldi emek zayoldu
Gidelim Pir Sultan kimse kalmamış.
(M. Uyguner-C. Öztelli).

*

Dünyadan el çek ey divane gönül
Ulaş bir üstada er ile görüş
Mürşidin nazarından yâd edersen
İkilikten geçip bir ile görüş

*

Mürşide yüzünü sürmek dilersen
Emrine zatına ermek dilersen
Hakk'ın cemâlini görmek dilersen
Nur ile nur olup sır ile görüş

*

---

6) M. U. de: Varmış da sonra inkâr etmişsin.
7) M. U. de: Kahr eylemiş de yanın bakmışsın.
8) C. Ö. de: Şeytan, âlimin kalbine değmişsin.
9) C. Ö. de: Arada söylenen nefesler oldu......

Sen nefsini öldür olagör yeksan
Erler meydanında olagör kurban
Yedi iklim dört köşede lâmekân
Erenlerin sırrı nur ile görüş

*

Âşık-ı sâdıklar ölegelmiştir
Ağlayanlar bir gün gülegelmiştir
El ele el Hakk'a yola gelmiştir
Tanı kendi özün pir ile görüş

*

Pir Sultan'ım kemter kuldur Şâh'na
Hünkâr Hacı Bektaş nazargâhına
Deli gönül hâk ol düş dergâhına
Er olayım dersen er ile görüş.
(C. Öztelli).

*

Gelin özümüze sitem edelim
Hile ile hud'a ile hâl olmaz
Hakk'ın divanına biz de gidelim
Hak katında yalan söze yer olmaz

*

Yine gerçeklerden açtık kapuyu
Bir pirin önünde kıldık tapuyu
Elbirliği ile yaptık yapuyu
Birlik ile bitmeyende bal olmaz

*

Erenler gafletten kalktı uyandı
Gerçeklerin nefesine boyandı (10)
Bu yolun içine girdi de kandı
Gaziler bu yolda hiç vebal olmaz (11)

*

---

10) C. Ö. de "hünerine".
11) M. U. de "Be gaziler bunda hiç vebal olmaz".

Ali kulu olan Hak'tan utana (12)
Var pazarlık eyle cevher satana (13)
Bu yolun içinde riyâ tutana
Sürün gitsün dört kapuda yer olmaz

*

Pir Sultan'ım eydür kalbimiz nurdur
Müminler gözlüyse münafık kördür (14)
Erenlerin yolu kadimdir birdir (15)
Her tepenin başında bir yol olmaz.

*

Kul olayım kalem tutan eline
Kâtib ahvâlini Şah'a böyle yaz
Şekerler ezeyim şîrin dillere
Kâtib ahvâlini Şah'a böyle yaz

*

Allah'ı seversen kâtib böyle yaz
Dün ü gün ol Şah'a eylerim niyâz
Umarım yıkılsın şu kanlı Sıvas
Kâtib ahvâlini Şah'a böyle yaz

*

Sivas illerinde zilim çalınır (16)
Çamlı beller bölük bölük bölünür
Ben dosttan ayrıldım bağrım delinir
Kâtib ahvâlimi Şah'a böyle yaz

*

Münafıkın her dediği oluyor
Gül benzimiz sararıban soluyor

---

12) C. Ö. de "Ali kulu isen Hak'tan utana".
13) M. U. de "Var pazarlık ile cevher satana".
14) C. Ö. de "Müminler gözlüdür münafık kördür".
15) M. U. de "Her tepenin başında da yol olmaz"...
16) Bu dizede geçen "zil" sözcüğünün, Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı çağda, böyle bir anlamı yoktu, çalgı (saz) karşılığı söylenmiyordu kanısındayız. Bu sözcük, sonradan, değiştirilmiş olarak günümüze gelse gerek.

Gidi Mervan şâd oluban gülüyor
Kâtib ahvâlini Şah'a böyle yaz

*

Pir Sultan Abdal'ım hey Hızır Paşa
Gör ki neler gelir sağ olan başa
Hasret koydu bizi kavim kardaşa
Kâtib ahvâlini Şah'a böyle yaz.
(A. Gölpınarlı).

*

Hayalin sinemde elif lâm yazar
Dem gelir geçer de devran eğlenmez
Felek vurdu kırdı burcu barını
Eser bâd-i sabâ harman eğlenmez

*

Dünya dedikleri bir sınık yaydır
Evveli toy düğün âhıri vaydır
Dünya dört köşeli elvan saraydır
Burda konuş göçen sultan eğlenmez

*

Yüreğimde vardır dert ile yara
Söyleyin tabibe bulsun bir çâre
Fırsat elde iken düzül katara
Senin için burda kervan eğlenmez

*

Yüreğimde vardır dert ile firak
Muradım bir dîdâr menzilim ırak
Bu dert ehline de bir derman gerek
Derdi olmayanda derman eğlenmez

*

Pir Sultan Abdal'ım artıyor zârım
Bir dem efendimsin bir dem sultanım
Uğruna fedâdır bu şîrin canım
Sensiz bu kafeste de can eğlenmez.
(İ. Aslanoğlu-C. Öztelli).

*

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU'NUN YAYIMLANMIŞ YAPITLARI

A- TELİF YAPITLAR

1. Destanlar İçinde Fatih (1953, şiir derleme)
2. Divan Şiirinde Sapık Sevgi (1968)
3. Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar (1968)
4. Bâkî (1972, incelem)
5. Nietzsche (1972, inceleme, seçmeler)
6. Tanrı Yaratan Toprak Anadolu (1973, Genişletilmiş 2. bası, 1990)
7. Anadolu İnançları (1974, Genişletilmiş 2. bası, Anadolu İnançları, Anadolu Mitologisi, 1987)
8. Karadeniz Aşk Türküleri (1976, derleme)
9. Cinsel Büyüler (1976, Son bası Sevgi Büyüleri adıyla 1989)
10. Anadolu Büyüleri (1978, son bası, 1989)
11. Alevilik - Sünnilik - İslam Düşüncesi, (1979, Genişletilmiş 2. bası, 1989)
12. Şeyh Bedreddin ve Varidat (1980)
13. Bütün yönleriyle Bektaşilik (1980, 2. bası 1989)
14. Anadolu Uygarlığı (1981)
15. Cinci Büyüleri ve Yıldızname (1976, Genişletilmiş 2. bası Anadolu Halk İlaçları'yla birlikte, 1987)
16. Anadolu Halk İlaçları (1977) (2. bası 1987)
17. Atatürk'ten Özdeyişler (1981)
18. Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri (1981)
19. İnsanın Boyutları (1979)
20. Geçmişin Yaşama Gücü (1982)
21. Tasavvuf - Tarikatlar - Mezhepler Tarihi (1987) (2. bası, 1989)
22. "Şeytan Ayetleri" Söylencesi - Zerdüşt'ün Şiirleri (1989)
23. Mevlânâ (1988)
24. Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli (1989)
25. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü (1988)
26. Türkçe Kökler Sözlüğü (1989)
27. Uygarlığın Çıkmazları (1990)
28. Sömürülen Alevilik (1991)
29. Alevi - Bektaşi Edebiyatı (1991)
30. Yunus Emre (1991)
31. Anadolu Halkbilgisi Varlıklarının Oluşumu (Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları, ayrı basım, 1984)
32. Tarihin İlkeleri, 1991

B- ÇEVİRİ YAPITLAR

33. Düşünceler (Blaise Pascal, 1966)
34. Gezgin ile Gölgesi (Nietzsche, 1966)
35. Sığırtmaç Türküleri (Vergilius, 1962)

36. Sevişme Yolu (Ovidius, 1965) (2. bası Aşk Sanatı adıyla, 1987)
37. Tragedyanın Doğuşu (Nietzsche, 1965)
38. Tarih Üstüne (Nietzsche, 1966)
39. Kazak Kızı Nyuşa (H.G. Konsalik, 1974)
40. Yedi Askı (1985)
41. Felsefe Nedir (K. Jaspers, 1986)
42. Pratik Usun Eleştirisi (E. Kant, 1989)
43. Nutuk (Söylev) Atatürk, 1986.

C- YAYIMLANMAMIŞ YAPITLARI

44. Anadolu'da Gözdeğmesi (basılıyor)
45. Dilin Kapısı
46. Dilin Kemiği
47. Aktan Karadan
48. Felsefe Açısından 12 Eylül
49. Kara Zıpkalı Uşaklar Destanı (şiir)
50. Atatürk Anadoludur (şiir)
51. Taşoluğun Başında (şiir)
52. Karadeniz Türküleri - Maçka Yaylalarından Sesler
53. Öğrenciler (roman)
54. Anılar
55. Yoksul Özdeyişleri
56. Türkçe Üstüne
57. Toplum Sarsıntıları
58. Sanat Üstüne Düşünceler
59. İran Edebiyatı Tarihi
60. Bilgelerin Dilinden
61. Ortaçağ Hıristiyan Felsefesi
62. Anadolu Gerçeği
63. Pazartesi Denemeleri
64. Gülen Anadolu
65. Felsefe Yazıları
66. Divan Şiiri Antolojisi
67. Derme Çatma
68. Maçka (tarihi, ekinsel durumu, halkbilgisi varlıkları)
69. Yayla Suları (Karadeniz yöresiyle ilgili izlenimler)
70. Lucretius (Şiiri, felsefesi, etkisi)

D- YAYIMLANMAMIŞ ÇEVİRİLERİ

71. Varlığın Yapısı (Lucretius'tan)
72. Empedokles (Hölderlin'den)
73. Gılgameş Destanı
74. Dönüşümler (Ovidius'tan)